

რ. ა ბ ა შ ი ა (თბილისი)

## **ბგერათშესატყვისობის ერთი რიგისათვის ქართველურ და დაღესტნურ ენებში**

საერთოქართველური ლექსიკიდან ჯერ კიდევ ნ. მარის დაკვირვებით ცნობილია შესატყვისობის მაგალითი – ქართული **ანწლ-ი** : მეგრულ-ჭანური **ინჭირ-ი** : სვანური **განჭტ**, სადაც ბგერათფარდობის კანონზომიერი წესია ასახული, თუმცა ამ კანონზომიერებას არღვევს სვანურ ფუძეში თავკიდური **გ** თანხმოვნის გამოჩენა, რომლის შესატყვისად ქართულსა და მეგრულ-ჭანურში არაფერია წარმოდგენილი. ამ ვითარების გამო **გ** თანხმოვნის ისტორიამ აზრთა სხვადასხვაობა წარმოშვა ქართველოლოგიაში. მკვლევართა ერთი ნაწილი ამ თანხმოვანს ქართველური ფუძე-ენის უკანაენისმიერი **\*ღ'** თანხმოვნისაგან მომდინარედ მიიჩნევს, მეორე ნაწილი ასევე უკანაენისმიერ **\*გ** თანხმოვანს უკავშირებს და სხვ. ეს ფონემები არა მხოლოდ თანამედროვე ქართულ ენასა და დიალექტებში (ისევე როგორც ზანურსა და სვანურში), არამედ ძველი ქართული ენის არცერთ მასალაში არაა დადასტურებული.

დაისმის კითხვა: ხომ არ უკავშირდება სვანური ფუძის **გ** თანხმოვანი საერთოქართველურ ფუძე-ენაში სავარაუდო **ჟ** ფარინგალურ მუღერ სპირანტს, რომელიც ზემოთხსენებული თანხმოვნებისაგან განსხვავებით ძველ ქართულში დადასტურებულია, როგორც ანბანური სისტემის ერთ-ერთი წევრი.

**ჟ** : **გ** ბგერათშესატყვისობის შესაძლებლობას ადასტურებს დაღესტნურ ენათა მონაცემები, სადაც ეს სპირანტი დღესაც ცოცხალი ფონემაა და საერთოდაღესტნურ ფუძეებში მისი ერთ-ერთი შესატყვისი სწორედ **გ** თანხმოვანია. მაგალითად, ხუნძური ენის **ჟ** ფონემის ეკვივალენტად ხინალულურ და ბაგვალურ ენებში **გ** თანხმოვანი დაჩნდება:

ხუნძური **ჟაზო / ჟაზუ** “თოვლი”: ხინალულური **გგზა** “თოვლი”;

ხუნძური **მაჟუ** “ცრემლი”: ბაგვალური **მაგვა** “ცრემლი”.

დადესტნის სხვა ენებში ხუნძური **ჟ**-ს ეკვივალენტად ისევე, როგორც ზანურსა და სვანურში, ძირითადად ნულოვანი რეფლექსია წარმოდგენილი. მაგალითად, ანდიური, ბოთლისური, ტინდიური ენების **ანზი**, ჭამალალური **ანზ**, კარატაული **ანზე**, ახვასური **ანჟი**, ჰუნზიბური **ზ**, ბეჟიტური **ოზ**, ლეზგიური **ჟივ**, უდიური **იჟ** “თოვლი”.

მაშასადამე, ვფიქრობთ, ძველ ქართულში **ჟ** ფონემის არსებობა და დადესტნურ ენებში **ჟ** : **გ** ბგერათფარდობის დღესაც ცოცხალი მაგალითები შესაძლებელს ხდის ბგერათშესატყვისობის კიდევ ერთი რიგის – ქართველური ფუძე-ენა **\*ჟ** : ქართული (ნულოვანი რეფლექსი) : მეგრულ-ჭანური (ნულოვანი რეფლექსი) : სვანური **გ** – დაშვებას და, შესაბამისად, საერთოქართველურ ფუძე-ენაში **ჟ** ფონემის რეკონსტრუქციას.

ასევე, შესაძლებელია დადესტნურ ენებშიც ბგერათშესატყვისობის ახალი რიგის – ხუნძური **ჟ** : ბაგვალალური, ხინალულური **გ**: სხვა დადესტნურ ენათა (ნულოვანი რეფლექსი) – დაშვება და, შესაბამისად, საერთოდადესტნურ ფუძე-ენაში **ჟ** ფარინგალური მჟღერი სპირანტის რეკონსტრუქცია.

აქვე კითხვა დაისმის ამ ფონემის ადგილის შესახებ ფუძე-ენის ფონემატურ სისტემაში. მოხსენება გულისხმობს მსჯელობას ამ ბგერის – როგორც ქართველური ფუძე-ენის კონსონანტური სისტემის სპირანტთა რომელიმე წყვილულის თუ თანხმოვანთა მეექვსე სამეულის წევრი ფონემის – შესახებ.

R. A b a s h i a (Tbilisi)

### **Toward One Series of Correspondence in Georgian and Daghestanian Languages**

According to one well-known example of the Kartvelian languages (Georg. **ançl-i**: Megr.-Chan. **Inçir-i**: Svan. **gänçw**), the point of History of Consonant **g** in the Svan is an object of discussion.

We can assume that in the equivalent of this consonant should be reconstructed pharyngalized voiced spirant  $\omega$  in the Kartvelian radical language which was represented in old Georgian as one phoneme of alphabetical system.

The possibility of correspondence  $\omega : g$  in the Kartvelian Languages reveal the data of the related Languages of Daghestan, where a spirant  $\omega$  is alive Phoneme at present and it's correspondence is represented just the consonant  $g$ , e. g.: Avar  $\omega azo$ : Khinaluggaza "snow"; Avar  $ma\omega u$ : Bagval  $mag\omega a$  "tear".

И. А б д у л л а е в (Махачкала)

### **А.С. Чикобава и вопросы конвергенции дагестанских языков**

1. Дагестанское языкознание как самостоятельное лингвистическое направление возникло на базе историко-сравнительных исследований и изучения процессов дивергенции в этих языках. Ведущая роль в этом принадлежит акад. А. С. Чикобава и созданной им Тбилисской школе лингвистов-кавказоведов.

2. Однако развитие языков определяется, как это неоднократно подчеркивал А. С. Чикобава, и процессами конвергенции, в особенности тогда, когда на относительно небольшой территории, как Дагестан, представлено большое число языков – более тридцати.

В дагестановедении вопросы конвергентного развития оказались менее изученными, что обусловлено трудностями, для преодоления которых сравнительная грамматика не располагала средствами и нужной методикой. Об этом говорил А. С. Чикобава, подчеркивая необходимость элиминировать моменты, порожденные процессами конвергенции и нацеливал дагестановедов на подобные разработки, что позволило бы дать подлинную историю языков и путей их развития.

3. Изучение этих процессов в дагестанских языках должно базироваться на выявлении различных случаев конвергенции и ее основных типов, на исследовании и обобщении материалов конкретных языков и зон взаимодействия и взаимовлияния языков.

4. К настоящему времени и в дагестанском языкознании стали уделять большее внимание процессам междагестанских – внутригрупповых и межгрупповых – связей (И.Х. Абдуллаев, Х.М. Магомедова и М.Ш. Халилов, Р.Ш. Халидова). В этих исследованиях в основном освещены вопросы, связанные с процессами междагестанских лексических заимствований на материале аварского и лакского и аварского и андийских языков. Но конвергентные явления охватывали и более глубинные уровни языков – морфологию, фонетику, словообразование и др. И эти процессы должны стать объектом внимания дагестановедов, хотя выявление и интерпретация таких явлений требует большой осторожности и надежных критериев.

5. В свете конвергентных процессов, имевших место в истории дагестанских языков, становятся понятными многие явления в структуре дагестанских языков.

В системе склонения, в первую очередь атрибутивных имен ряда дагестанских языков – аварского, андийских, лакского, арчинского, отчасти цахурского и рутульского, составляющих определенный ареал, образование косвенной основы связано с классной соотнесенностью имен, ср.: авар. *dow* (I кл.) – *do-sə*, *doj* (II кл.), *dob* (III кл.) – *do-l'ə* «тот, та, то»; лак. *ta* «тот, та, то» – *ta-na-l* (I кл.), *ta-ni-l* (II-IV кл.). Этот местоименный тип склонения, ярко представленный в аварском языке, охватывает и склонение имен существительных (по «живому», в противовес «архаическому» склонению) и развился до логического конца.

Местоименный тип склонения не проецируется на прадагестанский, не говоря уж о на прапанахско-дагестанском (правосточно-кавказский) уровне. Его следы не проявляются в нахских, цезских, даргинском и в большинстве лезгинских языков. Это явление, носящее явно инновативный, ареальный и конвергентный характер, обязано процессам взаимоподобления в родственных языках. В лакском и арчинском его появление объясняется влиянием аварского языка. В лакском языке процесс переноса местоименного склонения на имена существительные остался незавершенным (в отличие от аварского языка).

6. Между аварским и лакским языками прослеживается ряд регулярных звуковых корреспонденций, в частности авар. *h* – лак. *q*, ср.:

ha – qa «клятва», hobol – qamal «гость», holo – qiiiru «горох», helcey – qiilcu «качание» и др.

Однако в ряде лексических единиц в лакском языке q корреспондирует общеаварскому p: patan (Услар) «воскресенье» – qaṭan (Čak) «вечерняя молитва», purus – qaras «соха», pandur – qantur «пандур», panz «скот; богатство» – qus «богатство; имущество».

Эти аномалии объясняются при учете «перекрестных изоглосс» в фонетике между лакским языком и территориально удаленным от него хунзахским диалектом аварского языка. В хунзахском диалекте обычно p переходит в h: paṭan – haṭan, pandur – handur; purus – hurus, panz – hanz (оно имеет соответствия: чеч. honc, ингуш. fuons «добыча», адыг. waša, абхаз. a-psa-sa «скот»; ср. и осет. fos / fons «скот, имущество»). В лакских формах произошло «уподобление» хунзахским вариантам и замещение исходного p через q (в соответствии с хунзахским h (<p) и звукосоответствии авар. h – лак. q).

Учет таких изоглосс позволяет глубже рассмотреть имевшиеся в истории языков явления, которые могут быть объяснены процессами конвергенции, взаимодействия и взаимовлияния языков.

I. A b d u l l a e v (Makhachkala)

### **A.S. Chikobava and Study of Convergence Processes in Daghestanian Languages**

Academician A.S. Chikobava, whose name is connected with comparative study of Daghestanian languages, emphasized necessity of study the processes of convergence in these languages. He determined prospects of development of such investigations, which essentially could supplement results of historical-comparative study.

И. Абдулаева (Махачкала)

### **Некоторые частные случаи косвенной засвидетельствованности в ахвахском языке**

Одним из семантических параметров высказывания, отражающих субъективное отношение говорящего к сообщению, является отсылка к источнику информации, передаваемой говорящим. В зависимости от того, имел ли говорящий прямой доступ к ситуации (прямая или косвенная информация) или личный доступ к источнику информации (непосредственная и опосредствованная информация) в ахвахском можно выделить следующие базовые значения категории эвиденциальности: «прямая засвидетельствованность» (говорящий утверждает истинность пропозиции на том основании, что он был непосредственным свидетелем описываемой ситуации) и «косвенная (непрямая) засвидетельствованность», или «заглазность». Последнее подразделяется на «логическое умозаключение» или «инференциальность» (утверждение говорящего базируется не на непосредственном наблюдении, а на логическом выводе) и «пересказывательность», или «репортив» (называемый так же «квотативом», или «информацией из вторых рук» и т.п.; говорящий делает утверждение на основании информации, полученной из другого источника).

Формы перфектной серии, основное средство кодирования эвиденциальной информации, выражают значение косвенной засвидетельствованности. Среди форм, имеющих отношение к прошедшему времени (временную референцию к прошлому), противопоставлены две подсистемы: претериальная и перфектная.

Формы претериальной серии:

Претерит **гъеч1ари**

Плюсквамперфект **гъеч1егье бик1вари**

Имперфект **гъеч1ере бик1вари**

Хабитуалис в-прошедшем **гъеч1идабе бик1вари**

Будущее синтетическое в-прошедшем **гъеч1идассе бик1вари**

Будущее аналитическое в-прошедшем **гъеч1уруль1ассе бик1вари**

Проспектив в-прошедшем **гъеч1егье бик1вари**

Интенционал в-прошедшем **гъеч1уруль1альльихье бик1вари**

Формы перфектной серии:

Перфект **гъеч1егье годи**

Заглазный плюсквамперфект **гъеч1егье бик1вегье годи**

Заглазный имперфект **гъеч1ере бик1вегье годи**

Заглазный хабитуалис в-прошедшем **гъеч1идабе бик1вегье годи**

Заглазное будущее синтетическое в-прошедшем **гъеч1идассе бик1вегье годи**

Заглазное будущее аналитическое в-прошедшем **гъеч1уруль1ассе бик1вегье годи**

Заглазный проспектив в-прошедшем **гъеч1егье бик1вегье годи**

Заглазный интенционал в-прошедшем **гъеч1уруль1алль1ихье бик1вегье годи**

Претерит, как морфологически наименее маркированная форма, противопоставлен перфекту, который образуется от претериального деепричастия при помощи вспомогательного глагола **годи**. Все остальные формы перфектной серии отличаются от форм претериальной серии тем, что их вершиной является не претерит, а перфект вспомогательного глагола **бик1вари**, т.е. **бик1вегье годи**.

В ахвахском языке для выражения пересказывательности и инференциальности употребляются перфектные формы.

Пересказывательное употребление допускает все формы перфектной серии.

#### **1. Гьугуве гьадига вухьо гуди.**

1) «Он (, как мне сказали,) потерял сознание»; 2) «Он (, я вижу,) потерял сознание».

#### **2. Г1алиль1а Муса гьариги гуди.**

1) «Али (, я слышал,) видел Мусу»; 2) «Али (, как я понимаю,) увидел Мусу».

Пересказывательность - частный случай косвенной засвидетельствованности, при котором источником информации об описываемой ситуации является вербальное сообщение внешнего источника. Источник информации может быть персонифицированным, либо неперсонифицированным – традиция, общее знание, разделяемое членами общества, к которому принадлежит говорящий, слухи и т.п.

Формы перфектной серии могут использоваться для построения нарративов, выступая в качестве самостоятельного нарративного времени. Употребление таких форм в составе нарративов - это частный случай реализации пересказывательного значения: все тексты с использованием «нарративного» перфекта являются рассказами исторического, легендарного или фольклорного характера, это повествования о событиях, свидетелем которых рассказчик не был, а данные о них почерпнул «из вторых рук», роль повествователя в данном случае сводится лишь к пересказу бытующих в устной традиции сюжетов.

Употребление форм перфектной серии избегается, как правило, в нарративах, которые описывают события недавнего прошлого, однако строгого запрета здесь нет. Например, в повествовании о чем-то в тексте говорящий является свидетелем и участником разворачивающихся событий, и в целом этот нарратив – как предложения, составляющие основную линию, так и фоновые предложения – последовательно построен на формах претериальной серии. Ср. примеры, которые представляют собой два следующих друг за другом предложения нарратива:

**Лъвере лъвела бикъвегье годи, цццаре анжила бикъвегье годи гьуду ральлъльги.** «В ту ночь дул сильный ветер и шел снег».

**Лъведа лъвельлъела цццлада анжилълъела рушала гьаре машина чччихъайе годи.** «От сильного ветра и снегопада раздавило машину». Первое предложение – это фоновое предложение, в котором излагаются причины возникновения ситуации, описанной во втором предложении. Это предложение относится к основной линии нарратива.

I. A b d u l a e v a (Makhachkala)

### **Some Cases of Indirect Attestation in Akhvakh Language**

One of the semantic parameters of the sayings reflecting speaker's subjective attitude to the information is the sending to the source of information, which the speaker reflects. According to the fact if the speaker has access to the situation (direct or indirect information) or personal access to the source of in-



formation (immediate or immediate information) we can point out the following basic meanings of the category of evidentiality in Akhvakh language: «direct attestation» (the speaker confirms the reality of proposition on the basis that he was the direct witness of the described situation) and «indirect attestation». The last consists of «logic conclusion» or (the speaker's saying is based not on the direct observe, but on the logic conclusion) inferentially (which is also called «quative» or «the second hand information», the speaker makes conclusion on the basis of the information from another source). Perfect forms – the basic means of decoding evidential information – have the meaning of indirect witness.

Among forms which reflect past tense (provisional reference to the past), two systems are opposed: preterit and perfect.

Preterit forms:

Preterit **hari**

Plusquamperfect **heche biḵwari**

Imperfect **hecčere biḵwari**

Habutalis-in-the-past **hečidabe biḵwari**

Future sentetic in the past **hečidasəe biḵwari**

Future analytical in the past **heçirul'asəe biḵwari**

Prospective in past **heçihe biḵwari**

Intentional in past **heçurul'al'əiqe biḵwari**

Perfect forms:

Perfect **heche godi**

Absent plusquamperfect **heche bičehe godi**

Absent imperfect **hechehe biḵwari godi**

Absent habutalis in the past **hečidabe biḵwari godi**

Absent future sentetic in past **hečidasəe biḵwari godi**

Absent future analytical in past **heçurul'asəe biḵwari godi**

Absent prospective in past **heche biḵwari godi**

Absent intentional in past **heçurul'al'əiqe biḵwari godi**

Preterit as less morphologically marked form is opposed to perfect, which is made from preterit verbal adverb with the help of auxiliary verb **godi**. The other perfect forms differ from preterit forms by the fact that their top is not preterit but perfect of the auxiliary verb **biḵwari**.

In Akhakh language perfect forms are used to denote the retellness and inferentiality. The retellness use includes all the perfect forms.

Particular case of indirect, in which the source of information about the described situation is the verbal information, of some external source. The source of information may be personal, or impersonal – traditions, common knowledge, known for the society, which the speaker belongs to, gossips and so on.

Perfect forms can be used for making narratives, serving as the independent narrative form. The use of such forms in narratives – particular case of realization of meaning: all the texts with the use of «narrative» perfect are historical, legendary or folklore stories, they are stories about the events, in which the speaker was not a witness, and knows about them from the «second hands», the speaker just retells the plots existing in folklore. Perfect forms are not, as a rule, used in narratives.

Н . А б д у л м у т а л и б о в (Махачкала)

### **Функционально-грамматические особенности причастия в лезгинском языке**

Разработка системы формообразования и функционирования причастия позволяет проследить пути его формирования и возникновения, раскрыть сущность других отглагольных дериватов, решить проблемы общеглагольного словообразования и некоторые другие.

Общие признаки причастия – это зависимое положение по отношению к основному глаголу-сказуемому, наличие которого в предложении обязательно; выражение незаконченного, добавочного или вспомогательного действия (состояния), характеризующего основной глагол (в этом смысле они несамостоятельны); созидательные функции глаголообразования. В системе глагольных категорий причастие, как и другие дериваты, отличается отсутствием достаточных признаков предикативности для организации предложения и совмещением других частеречных признаков.

В функционально-грамматическом плане причастие передаёт свое отношение с другими членами предложения подобно имени прилагательному, имени существительному и глаголу, чем и объясняется широкий спектр его синтаксических функций, возможностей и грамматических изменений. Полифункциональность, тройственная природа и специфика причастия поддерживается и в морфолого-семантическом, и в функционально-грамматическом планах.

Основные глагольные признаки причастия: 1) общность лексического значения и участие в глагольной парадигме; 2) способность выражать различные видо-временные отношения; 3) глагольные категории: переходность-непереходность, отрицание-утверждение, категория взаимности, повторности действия; каузатив; 4) сохранение глагольного управления; 5) употребление в роли сказуемого в составе сложноподчиненного предложения особого типа.

Признаки прилагательного: 1) выражение признака предмета (адъективное значение); 2) однотипность изменения по адъективному склонению, принимая специальные субстантивирующие суффиксы-флексии *-ди* (ед.ч.), *-бур* (мн.ч.); 3) тождество синтаксических функций. Близость причастия и имени прилагательного находит свое выражение и в его способности адъективироваться и субстантивироваться. Наличие субстантивированных форм предполагает близость к существительному, проявляющееся в замещение синтаксической позиции существительного.

Отрицательная семантика выражается синтетически (префиксально или суффиксально) и аналитически (префигированием или суффигированием служебно-глагольной части). Одна и та же глагольная семантика отрицания может выражаться одновременно и синтетически (например, префиксально: *те-фей* "не пошедший"), и аналитически (префигированием: *фин т-авур* "не пошедший"). Древнейшим средством негации является префиксация, которая, как способ словопроизводства, уже непродуктивна.

Причастие несет большую формообразующую нагрузку в создании т. н. вторичных или союзных деепричастий (конвербов, таксисных форм), которые, кроме основного лексического значения процессуальности и различных отношений временного координирования (предшествование или одновременность) с действием основного глагола, имеют еще и

дополнительные обстоятельственные значения (образа действия, цели, причины и др.). Они, выражая дополнительные действия, характеризующие главное, создают большую синтаксическую перспективу, образуя необычные типы придаточных предложений, и одновременно служат и средством связи синтаксических единиц.

Причастие характеризуется многообразием форм и способов образования, группирующихся вокруг видо-временной категории.

Только две формы причастия имеют морфологический статус. Это "самостоятельные" причастия прошедшего (*аку-р* "увидевший", *фе-йи* "прошедший") и будущего общего времен (*аква-р* "видящий; который увидит", *фи-р* "идуший; который пойдет"). В последних будущее и общее (настоящее) формы времен во временном плане взаиморасположены, определяются контекстуально и не имеют специального языкового выражения. Остальные формы причастия, названные "совмещающими", "контекстуальными", в своих несубстантивированных формах ничем не отличаются от соответствующих форм индикатива. Являясь новообразованиями (структурно сложными формами), совмещающие причастия, по существу, более развернуты и конкретизировано дублируют временную семантику самостоятельных причастий, т.е. отрезок будущего общего времени определяется четырьмя основными формами, конкретизирующими временные отрезки: *акунвай* "увидевший" (прошедшее вр.); *аквазвай* "видящий" (настоящее обычное вр.), *аквазмай* "все еще видящий" (настоящее продолженное вр.); *аквадай* "видящий, который увидит" (будущее общее время).

Различия и особенности в образовании данных разрядов причастия отражают разновременный характер этих форм, особые этапы развития глагола лезгинского языка.

С основами самостоятельных причастий связано образование грамматического времени. Они наиболее продуктивны и выполняют важную конструктивную роль. Основная парадигма глагола строится именно на этих двух основах. Так, основа, производящая форму простого самостоятельного причастия прошедшего времени, вложена и в образовании деепричастия совершенного времени. Соответственно, совпадают основы причастия будущего общего времени и деепричастия несовершенного времени. Внешнее совпадение основ причастия прош. вр. и

деепричастия совершенного вр. не является случайным, равно как и омонимичность оппозиционных основ производящих причастие будущего общего времени и деепричастие несовершенного времени. Возникает определенная корреляция, члены которой по отношению друг к другу являются видо-временными формами или же функционируют в зоне идеи завершенности-незавершенности процесса.

Основной синтаксической особенностью причастия является выражение им причастных конструкций, которые по своему семантико-синтаксическому содержанию неодинаковы: одни имеют свой особый субъект, отличный от субъекта главного сказуемого, а другие не имеют такого субъекта.

Для выражения таксисных отношений, чтобы подчеркнуть или уточнить факты предшествования или одновременности обстоятельного действия действию глагола, причастие может быть поставлено в различные падежи, оформляясь послелогом. Подобные причастия со служебными словами нередко легко заменяются союзными деепричастиями.

N. A b d u l m u t a l i b o v (Makhachkala)

### **Functional and Grammatical Peculiarities of the Participle in the Lezgian Language**

The development of the system of formation and functioning of the participle allows us follow the ways of its forming and existence, know the essence of other verbals and their derivatives, as well as solve the problems of general verbal word-formation and some others.

General features of the participle include dependent clauses related to the main verb – the predicate, which is obligatory for the sentence structure, the expression of unfinished, additional or assisting action (state), characterizing the main verb (in this meaning they are not independent), creative functions of verb-formation. Within the system of verbal categories the participle as well as other derivatives differs in the absence of suitable enough features of predicati-

veness for the sentence structure and correlation with the features of other parts of speech.

From the functional and grammatical point of view the participle expresses its relations with other parts of the sentence, like the adjective, the noun and the verb; this fact as well explains the wide specter of its syntactical functions, possibilities and grammatical changes. Polyfunctionalism, trinitive nature and specifics of the participle works both in morphological-syntactical and functional-grammatical aspects.

There are such main features of the participle as 1) the same lexical meaning and participation in the verbal paradigm; 2) the ability to express different time and aspects; 3) verbal categories: transitiveness / intransitiveness; negation / affirmation; category of analogy, repeated action; causative; 4) unchangeable verbal regulation; 5) functioning as the predicate in the compound sentence of special type.

The peculiar features of the adjective include: 1) expressing the quality of the subject (adjectival meaning); 2) the same changes in adjectival type, taking special substantivizing suffixes-flections *-di* (sg.), *-bur* (pl); 3) the equality of syntactical functions. The closeness between the adjective and the participle can be also seen in the ability of the participle to adjectivize and substantivize. The existence of the substantivized forms supposes its closeness with the noun, which is employed in transfiction of the syntactical position of the noun.

The negative meaning is expressed synthetically (by means of prefixes and suffixes) and analytically (by means of prefixation or suffixation of the auxiliary-verbal part). The same verbal meaning of negation can be in the same time expressed both synthetically (for example, by means of prefixation: *te- fei* “not gone”) and analytically (by means of prefiguration: *fin t-avur* “not gone”). The oldest way of negation is prefixation which is not already productive as the means of word-formation.

The participle plays a great creative role in the formation of so called secondary or conjunctive converbs or taxis forms, which along with the main lexical meaning of process and different relations of time coordination (previous or simultaneous actions) of the main verb, have also additional meanings of adverbial modifiers (of time, manner, cause, etc.). Expressing additional actions characterizing main action, they form a big syntactical perspective by forming un-

sual types of subordinate clauses and, in the same time, they play the role of means of connection between the syntactical units.

The participle is characterized with the variety of forms and ways of forming concerning the time and aspect of action.

There are only two forms of the participle which have morphological status. They are “independent” participles of the past tense (*aku-r* “seen”, *fe-yi* “past”) and the future tense (*akva-r* “will see”, *fi-r* “will go”). In the last case there is the same interrelation between the future and the present tenses, which are defined by the context and don’t have any special lingual expression. Other forms of the participle called “interrelated”, “contextual”, in their unsubstantivized forms don’t differ from those of corresponding forms of Indicative. Being innovations (compound in structure), correlating participles, as it is, are more sustained and more concretely double the meaning of time of the independent participles, i.e. the episode in the future is defined by three main forms making time portions more definite: *akunvai* “having seen”, *akvazvai* “seeing” (usual present tense), *akvazmai* “still seeing” (the Present Continuous tense), *akvadai* “will see” (general future tense).

The differences and peculiarities in formation of these types of the participle reflect different nature of the tense they express, as well as special stages in the development of the verb in the Lezgian language.

The stems of the independent participles are connected with the formation of the grammar time. They are more productive and fulfill a very constructive role. The basic paradigm of the verb is built on these two stems exactly. Thus, the stem producing the form of the simple participle of the past tense can be found in the formation of verbal forms in the past tense. Consequently, the stem of the future tense and the stem of the unreal tense coincide. This case is not a pure coincidence, as well as homonymic oppositional stems which form these two participles. There exists a sort of correlation, members of which are the forms of time and aspect, or they function in the sphere of finished / unfinished action.

The basic syntactical peculiarity of the participle is its forming of participial constructions, which are not alike according to their semantics and syntax: some have a special subject different from that of the main predicate, others don’t have it.

In order to express taxis relations, to underline or define the facts of pre-action or simultaneous actions between the adverbial modifier and the verb, the participle can be used in different grammar cases with postlogues. The participles of such kind often can be replaced by the conjunctive participles.

А . А б р е г о в (Майкоп)

### **Лексические и словообразовательные возможности адыгских языков в передаче научного понятия « ученый»**

В лексической системе адыгских языков функционирует полисемантический глагол *гъэсэн*, который означает «воспитывать», «дрессировать», «учить», «давать образование». В последнем его значении данное слово послужило основой для создания с помощью суффикса – *ныгъэ* существительного *гъэсэнныгъэ* со значением «образование» . Наряду с вышеприведенным глаголом, в адыгских языках существует и такой глагол, как адыг. *шIэн/каб. щIэн* «знать», от которого с использованием указанного суффикса образована лексема адыг. *шIэныгъэ/ каб. щIэныгъэ* « знание», «наука», хотя последнее смысловое содержание более емко выражает сложное слово адыгейск. *шIэныгъэишхо / каб. щIэныгъэишуэ* букв. «знание большое».

Именно с участием лексической единицы адыг. *шIэныгъэ / каб. щIэныгъэ* «наука» осуществляется передача научного понятия «ученый», однако в его использовании адыгские языки разошлись, поскольку для выражения этого понятия используются композиты различного образования. В кабардинском *щIэнэгъэлI* «ученый» налицо сложение из *щIэныгъэ* «наука» и *лы* «мужчина, муж». Вероятно, упор сделан на то обстоятельство, что в подавляющем большинстве научной деятельностью занимались мужчины. Поэтому неслучайно, что в русском языке есть выражение *мужи науки*. В адыгейском языке была сделана попытка использовать родственное кабардинское наименование *шIэныгъэлI* (в адыгейской транслитерации) «ученый», однако это слово не прижилось,



поскольку оно напрямую стало связываться только с мужским полом, тогда как в кабардинском языке лексема *щІэныгъэлІ* «ученый» употребляется безотносительно к полу. В связи с этим, в адыгейском языке пошли по другому пути, и было образовано сложное слово *шІэныгъэлэжь* «ученый» (ср. *шІэныгъэ* «наука» и *лэжын* «трудиться над чем-либо», «выращивать что-либо»), что буквально означает «тот, кто трудится в науке». Такое образование хорошо укладывается в словообразовательную модель «существительное» + «-лэжь», в которой компонент - *лэжь* создает слова, связанные с понятиями «специалист», «профессия». Ср. ранние сложения: *тутынлэжь* «табаковод», *натрыфлэжь* «кукурузовод», *чІыльэлэжь* «свекловод», а также новообразования *тарихълэжь* «историк», *бзэшІэныгъэлэжь* «языковед», «лингвист» и др., где компонент -*лэжь* превратился в суффиксоид.

Таким образом, в адыгских языках для обозначения научного понятия «ученый» фигурируют две лексемы: адыг. *шІэныгъэлэжь* и каб. *щІэныгъэлІ*, являющиеся межъязыковыми синонимами.

A . A b r e g o v (Maikop)

### **Lexical and word-formation opportunities of Circassian languages in transfer of scientific concept ‘scientist’**

Polysemantic verb *γᾱsᾱn* functions in lexical system of Circassian languages and means "to bring up, "train, "learn", "to educate ". This word in its last meaning served as the base for creation by means of a suffix - *нэγᾱ* of a noun *γᾱsᾱнэγᾱ* with the meaning "education". Alongside with the above-stated verb there is also such verb, as Adyghe *ᶑ’ᾱn*/ Kabardian *ᶑ’ᾱn* "to know" in Circassian languages from which with the use of the mentioned suffix the Adyghian lexeme *ᶑ’ᾱнэγᾱ*/ Kabardian *ᶑ’ᾱнэγᾱ*/ "knowledge", "science" is formed though the last semantic maintenance expresses a complex word more capaciously Adyghian *ᶑ’ᾱнэγᾱᶑᶑxᶑ* / Kabardian *ᶑ’ᾱнэγᾱᶑᶑxᶑ* " big knowledge ".

With the participation of a lexical unit Adyghian *ᶑ’ᾱнэγᾱ* / Kabardian

*ṣ'ǎnəγǎ* "science" a scientific concept "scientist" is transferred, however Circassian languages differ in the use, as for expression of this concept composites of various formation are used. In Kabardian *ṣ'ǎnəγǎl* "scientist" is available the addition of *ṣ'ǎnəγǎ* "science" and *l* "man, husband". Possibly, the emphasis is made on that circumstance, that in overwhelming majority of men were engaged in scientific activity. That is why, there is an expression «мужи науки» in Russian. In Adyghian language there was an attempt to use related Kabardian name *ṣ'ǎnəγǎl* (in Adyghian transliterations) "scientist", however this word has not taken root, as it was used only with masculine whereas in Kabardian language a lexeme *ṣ'ǎnəγǎl* "scientist" is used regardless to gender. In this connection in Adyghian language was used another way, and the complex word *ṣ'ǎnəγǎlǎž* "scientist" (compare *ṣ'ǎnəγǎl* "science" and *лэжын* "to work on something", "to grow up something") has been formed, that literally means 'the person who works on a science'. Such formation well keeps within word-formation model 'noun' + '- *l'ǎž* in which the component - *лэжь* creates the words connected with concepts "expert", "trade". Compare the early additions: *tutunl'ǎž* "tobacco-grower", *natrəff'ǎž* "maize-planter", *чЫльэлэжь* "beet-grower", and also new words *tarixl'ǎž* "historian", *bzǎs'ǎnəγǎl'ǎž* "языковед", "linguist", etc. where the component - *l'ǎž* has turned in suffixoid.

Thus, there are two lexemes appear in Circassian languages for a designation of scientific concept "scientist": Adyghian *ṣǎnəγǎlǎž* and Kabardian *ṣǎnəγǎl*, being interlingual synonyms.

М . А . А г л а р о в (Махачкала)

**Феномен этноязыковой множественности в Дагестане  
(к исследованию причин этнической дивергенции и интеграции)**

Этнолингвистическая пестрота (своеобразный культурный плюрализм) является самой яркой чертой Кавказа, особенно – Дагестана, и в то же время его вековой загадкой. Прежние представления о причинах мно-

гоязычия в Дагестане несостоятельны.

Этническая и, соответственно, лингвистическая ситуация в Дагестане (около 30 языков и более ста диалектов) является порождением уникальной многочастной (полиструктурной) политической системы и соответствует ей целиком, вплоть до таких малых единиц, как вольные общества или даже отдельные сообщества, каковые до присоединения Дагестана к России имели структуру гражданских общин.

В Нагорном Дагестане исторически сложилась целая ассоциация микрополитических образований с их союзами – вольными обществами, каждое из которых имело собственную территорию со всеобъемлющими правами обладания и распоряжения, т.е. территориальной и политической суверенностью. Такая мозаика общественно-политических самостоятельных единиц – вольных обществ, включая и политические образования феодального типа, стабильно существовавших на указанной территории в течение минимум последних полутора-двух тысячелетий, оказалась достаточным условием для сложения в пределах этих формирований этнических общностей — образований со своими языками, диалектами и говорами.

Было бы ошибкой искать состояние политической консолидации для таких межэтнических общностей, как целые регионы, объединяемые семьей языков, или известные в этнографии как историко-этнографические области. Эти уровни находятся вне пределов политических состояний и предопределены общими путями расо-этногенеза. Однако, когда мы переходим к более подробной этнической карте, значение факторов, о которых здесь идет речь, возрастает, а в отдельных случаях они приобретают полный приоритет. Ведущая роль политического начала в процессе этноязыкового размежевания или интеграции неуниверсальна, и способность политической организации общества к созданию самостоятельных этнокультурных единиц (к «этнографическому эффекту») реализуется не всегда, а только в заданных исторических условиях, в определенной системе общественных отношений и на определенных уровнях.

Политические образования в Дагестане были раскинуты в виде некой «сети», клетки которой были неравномерными пространственно и неравнозначными по политической иерархии «самодостаточности».

Полиэтничность ряда районов Кавказа в пределах отдельных языковых семей и групп является феноменом культурной реакции на исторически сложившийся общественно-политический строй. Другими словами, следствием культурной и языковой дивергенции, которая протекала при одновременном сохранении их внутреннего этнокультурного единства.

Малая (по численности) народность в Дагестане складывается не там, где «вакуумы» экономических и культурных взаимосвязей, а *на перекрестках связей*, если эти узлы сложились как самоуправляемые и политически самодостаточные области. Другими словами, этнические меньшинства на Кавказе не являются, как ранее полагали, продуктом информационной изоляции. В Дагестане существуют, как известно, так называемые «одноаульные» языки. Но именно они, крупные общины, носители «одноаульных» языков (Кубачи, Ботлих, Годобери, Тинди), локализованы на *перекрестках* экономических и культурных связей. И именно они являются политическими «изолятами», т. е. не входили ни в одно из политических образований типа вольных обществ и т. п., образовавших более обширные политические поля, где каждая община этнически слабо отличала себя от других, а в языке – только диалектом или говором.

Здесь рассматривается лишь один из аспектов этнического процесса, который исторически сложился в Нагорном Дагестане как культурная реакция на формы существующего у народов этого региона общественно-политического строя. Эта реакция проявилась как высоко-интегрированное состояние основных черт культуры при одновременной, четко выраженной дивергенции других культурных характеристик. В результате, создалась существующая этнолингвистическая ситуация. Часто цитируемое А. С. Чикобава высказывание П.Услара, что «кавказские языки при изумительном разнообразии обнаруживают глубоко родственные черты», касается не одного лингвистического, а этнокультурного состояния в целом, которое является внешним отражением общественно-политической системы региона. Вполне понятно, что исследуемая закономерность по формуле «politica - etnica» приложима в принципе и к другим регионам Кавказа.

M . A g l a r o v (Makhachkala)

**A Phenomenon of Ethnolinguistic Manyfoldness in Daghestan**  
*(to the research of the causes of ethnic divergent evolution  
and integration)*

The ethno-linguistic plurality is one of the brightest features of the Caucasus, especially of Daghestan, and at the same time it is its age-old secret. The previous ideas of the causes of multilingual system in Daghestan (division of landscape, immigrations) are not improved.

The ethnic and appropriately linguistic situation in Daghestan (about 30 languages and 100 dialects) is a production of the unique multi-partial (poly-structural) political system and is equal to it, so as such small units like free communities and even some communities which had had the structure of civil communities before Daghestan joined Russia.

In Highland Daghestan there was founded an association of micro-political formations with their unions – free communities which had their own territory with overall possessive and administrative rights, that is territorial and political sovereignty. Such a mosaic of social-political autonomous units – free communities including political formations of feudal type which had existed on this territory for the last one and a half – two thousand years – turned out to be enough to found ethnic communities with their own languages, dialects and twangs within these formations.

It would be a mistake to search for the situation of the political consolidation for such interethnic communities as the whole regions united by the language family or known in ethnography as historic-ethnographic areas. These levels are out of political situations and are predestined by the common ways of ethnic genesis. But when we approach to the more detailed ethnic map, the importance of the factors mentioned here rises and in some cases they obtain the full priority. The leading role of the political start in the process of ethno-lingual dissociation or integration is not universal and the ability of the political organization of the society to form autonomous ethno-cultural units (to an ethnographic effect) isn't realized in all cases but only under the certain historic conditions, in the certain system of social relations at the certain level.

Political formations in Daghestan spread like some “net”, the checks of which were not isochronous and equal in political hierarchy of “all-sufficiency”. Poly-ethnicity of some regions of Daghestan within some lingual families and groups is a phenomenon of cultural response to historically-formed social-political system. In other words it is the result of a cultural and lingual divergent evolution which took place simultaneously saving their inner ethno-cultural unity.

Small (in quantity) ethnic groups with a single-village language in Daghestan weren't formed where there were “vacuums” of economic and cultural relations but in the conjunction of relations between isolated communities. In other words ethnic minority groups in the Caucasus are not the result of information isolation as it had been considered before. Single-village languages are known to exist in Daghestan. But they, big communities, informants of single-village languages (Kubachi, Botlikh, Ghodobery, Tindi, Archib, an exception – Archib) are situated in the conjunction of economical and cultural relations. But single-village languages are political “isolates” that is they were not included in any political formation like free communities which founded a vaster political fields where every community differed from others a little, and in the language – only the dialect and twangs.

We consider here one of the aspects of the ethnic process, which was historically formed in the Highland Daghestan as a cultural response to the forms of the social-political system of the people in this region. This response came out as highly-integrated form of the main features of the culture with simultaneous clear-cut divergent evolution of other cultural characteristics. As the result the present ethno linguistic situation occurred. The statement of P.Uslar which A. Chikobava often quotes that “Caucasian languages in their wonderful variety have cognate features” concerns not only linguistic but ethno-cultural form in whole which is external reflection of the social-political system of the region. It is quite clear the examined regularity according to a formula “politica-ethnica” suits the other regions of the Caucasus.

Б. А т а е в (Махачкала)

### **Общетеоретические вопросы периодизации развития литературных языков Дагестана**

Рассматривая различные определения литературного языка, нельзя обойти вниманием то, что литературный язык является одной из форм существования языка, входящей в функциональную парадигму, противопоставляясь территориальным и социальным диалектам, полудиалектам и койне.

Вместе с этими конкретными формами существования языка литературный язык в каждый момент истории как бы составляет единое коммуникативное целое. Соответственно, статус литературного языка в конкретный исторический период должен определяться его местом в данной функциональной парадигме. При этом тот определенный набор дифференциальных признаков, которые выделяются при определении литературного языка, а также конкретная степень их выраженности и соотношение между ними могут быть различны как для разных языков, так и для разных периодов истории одного языка.

Кроме того, литературный язык, являясь одной из форм национальной культуры, может быть определен как категория историческая: в своем становлении и развитии он связан с социальными и общественно-экономическими изменениями в жизни народа – носителя этого языка. Наряду с социально-историческими и общественно-политическими факторами постоянное развитие языка обуславливается и его внутривидовыми законами. В соответствии с изменениями, претерпеваемыми языком на протяжении своего развития, в лингвистике принято выделять периоды или этапы в истории языков. При этом периодизация развития языков с древней письменной традицией несколько отличается от периодизации с недавней письменной традицией в связи с невозможностью выделить этапы развития языка по материалам письменных памятников.

Как показывают работы по теории литературных языков, развитие общественных отношений на определенном этапе вызывает к жизни появление отдельных наддиалектных форм языка (они могут характеризоваться в зависимости от конкретно-исторических условий как койне,

полудиалекты или культурные диалекты). Эти формы, в свою очередь, создают основу литературно-письменной традиции.

На следующем этапе развития возникают письменно-литературные языки с ограниченной поливалентностью.

Наконец, на последнем этапе формируются литературные языки, способные обеспечивать все сферы коммуникации - образование, науку, государственное управление, юриспруденцию, художественную литературу и т. д.

На наш взгляд, выделение этих трех периодов в определенной степени оказывается релевантным и для литературных языков Дагестана.

**B . A t a e v (Makhachkala)**

### **General Theoretical Problems of Periodization of Literary Daghestanian Languages Development**

Literary language, being one of the forms of national culture, may be defined as a historical category. In conformity to language changes on its way of development certain periods or stages are usually distinguished in the history of languages. The development of social relations at definite stages brings out appearance of separate overdialect forms of the language (they may be characterized depending on concrete historical conditions as koynе, halfdialects or cultural dialects). These forms in turn create the base of literary written tradition. At the next stage of development the written literary languages with limited polyvalence are formed. Finally at the last stage there are formed literary languages, which can serve all spheres of communication – education, science, state management, jurisprudence, fiction and others. Distinguishing of these three periods in a certain degree turns out to be relevant also for literary languages of Daghestan.



Н. А л ь б е к о в (Грозный)

### **Чеченский язык в современной лингвокультуре**

Язык – это субстанция, которая страдает от чужеродного элемента, внесенного в него с нарушением той системы, которая отражает дух народа, носителя этого языка. Но это не означает, что язык не должен воспринимать в себя элементы из других языков. Это ограничило бы язык в рамках собственного семантического мира, однако любое нововведение должно быть использовано с учетом процессов его ассимиляции к языку, а не языка к нововведению.

Например, компьютерные и Интернет–терминологии, терминологии коммуникации, автомобильные и т.д. – это те неологизмы, которые закрепились в языке и внесли дополнительные значения в лексический строй языка, способствуя тем самым развитию языка в построении речевых единиц, отвечающих требованиям современной цивилизации. Но, вместе с тем, наблюдается постепенное вымирание некоторых лексических единиц. Например, слова и выражения, связанные с различными типами верховой езды, типа – **алаша, яйтакх говрахь**, и т.д., обрядами – **къошкъали, дин хьовзор**, слова – **ясакх, х1онц, ижу** и т.д.

Лексический строй является не единственной областью языка, которая может и должна развиваться. Сохраняя грамматический строй языка на современном уровне до определенного времени, вместе с тем, мы должны "вооружить" его новыми стилистическими приемами выражения. В этом смысле исключительно позитивным оказалось творчество чеченского писателя Мусы Бексултанова. Благодаря приемам стилистики, которые он использует в своих рассказах и повестях, чеченская проза сделала качественный скачок вперед из однообразной, повествовательной последовательности событий, представленных в художественных произведениях.

К примеру приведем отрывок из рассказа «Буо», где последовательность законченных действий всего рассказа построена не в привычном прошедшем времени, а в форме совершающихся фактов, которые все еще связаны с настоящим.

Такой прием повествования очень распространен у классиков английской и американской литературы Э. Хемингуэя, В. Фолкнера, Дж. Джерома и других авторов, что придает оригинальность произведению и точность воспроизведения и восприятия событий.

*«Кхунна х1умма ца го. Кхунна ша бухбацарехь кхозу моьтту, меттахъхайча чу а г1ур волуш. Дог1а доьлху. Говро «хур-р» до сих-сиха, хи д1асакхуйсуш санна».*

Здесь нет привычной «Кхуннна х1умма ца гора, кхозу моьтттура, дог1а дог1ура», и т.д.

Теперь приведем перевод этого отрывка на русский язык и посмотрим, какие стилистические и семантические изменения в нем произойдут.

Перевод 1

*«Он ничего не видит. Ему кажется, что он висит над бездной, куда он провалится, стоит ему только пошевелиться. Дождь льет. И конь фыркает, как бы разбрызгивая воду».*

Теперь этот отрывок переведем с русского на чеченский.

Перевод 2

*«Цунна х1умма а гуш дац. Цунна ша бухбацарехь кхозуш санна хета, цу чу а г1ур волуш, жимма меттахъхахь. Дог1а а ду дог1уш. Говро а «хар-р» до, хи д1асакхийса санна».*

Мы не будем проводить анализ синтаксических, семантических и стилистических изменений, произошедших в переводах, а просто представим формулу: *оригинал – перевод 1 – перевод 2*, где перевод 1 выступает в качестве языка посредника между оригиналом и переводом 2. Искажения, как говорится, налицо.

N. A l b e k o v (Grozny)

### **Chechen Language in Contemporary Lingua-Culture**

Language is a substance organism that sometimes suffers from intrusion of any foreign elements set into it with a violation of the spirit that reflects the

culture of the nation. But it doesn't mean that a language must be completely separated from all kind of elements that come from other languages. It would keep the language inside of its own semantic world thus limiting its development. However every new borrowing must be adopted with consideration of its assimilation in a new language without trying to subdue the structure of the language under the new borrowing.

For example, the terminologies being used in economy, computer, medicine, culture, and so on those are the neologisms that became international borrowings thus enriching the lexicon of a language up to the ability to create the speech constructions required in up-today civilization. But at the same time we witness the lost of some vocabulary terms that in modern language are hardly used. For example, the terms used in riding- **alaša**, **äjtaq**, **govrah**, - in some traditions – **gošqali**, **din həovzor**, - obsolete words – **äsaq**, **həonc**, **ižu** and so on.

The lexical structure is not the only field that suffers from foreign intrusion. It is frequently noticed today that a few DJ-s in radio – “Grozny” speak Chechen using Russian pronunciation thus strictly violating the phonetic structure of Chechen language. The fact they use about 20% of Russian words in their Chechen became a linguistic disease that may have a fatal effect for Chechen if it goes on.

The next problem which can be notified is a lag of Chechen literature that still crawls in the monotonous narration of the actions. We suppose that one of the main reasons of the lag is the fact that we still don't have an experience and a school of translating the classic works of the world literature. We got to know the world classic through the Russian whereas we have only a very few small works translated from originals. The problem is not for the lack of specialists in translating, bless we have quite good translators from European, Russian, Arabian, Turkish and other languages. The government would make an attempt to issue a journal experiencing only in translations but soon it was abolished for the more “important” issue.

But at the same time we have a positive tendency of advance of Chechen literature. The growth is well discovered in using the new stylistic devises in literature by some authors. The very remarkable of them is Musa Beksultanov whose works have a very positive influence in raising the Chechen prose up to a new grade from the monotonous development of narration we had up to this time in our literature.

З. Алиева, Р. Халидова (Махачкала)

**К вопросу о суффиксальном словообразовании глаголов в бесписьменных языках (каратинском и чамалинском)**

В специальной литературе на монографическом уровне вопросы глагольного словообразования в чамалинском и каратинском языках не освещались. Данному вопросу А. А. Бокарев [1949] в монографии посвятил всего лишь один параграф – “Глаголы становления”. Этому же суффиксу (-лъ-) посвящена статья П. Т. Магомедовой [1980], где дается подробное описание образования непереходных глаголов, их становления с помощью суффикса **-лъ-** от основ имен прилагательных (реже существительных и наречий). В кратком грамматическом очерке чамалинского языка П. Т. Магомедова [1999, 433; 2000, 479] выделяет словообразовательные суффиксы глаголов: **-лъ, -к, -гь, -с., -къ, -т, -Г, -х.**

Образование глаголов при помощи суффиксов – способ наиболее древний и довольно распространенный в чамалинском и каратинском языках. Глаголы образуются от основ субстантивов, адъективов, наречий и других частей речи, а также на базе звукоподражательных и звукоименных слов.

Префиксация и префиксальное словообразование для чамалинского и каратинского языков, как и для остальных языков андо-цезской группы, не характерны. По словообразовательным характеристикам глаголы в этих языках распадаются на две группы: 1) глаголы, образованные морфемной деривацией (суффиксацией) и 2) сложные глаголы.

Суффиксы в глагольном словообразовании чамалинского и каратинского языков представлены в достаточном количестве. Они участвуют в основном при образовании таких грамматических категорий, как переходность и непереходность, каузатив, многократное действие и потенциалис. Основная часть суффиксальных глаголов образована от имён существительных, прилагательных и наречий.

Отдельные глаголообразующие суффиксы многозначны, например, суффикс **-гь** образует переходные глаголы и глаголы многократного действия: **ансса-гь-ла//ансса-гь-їла** “теплить, утеплять” < **анссаб**

“теплый” – **баба-гь-ла//баба-гь-йла** “блеять (об овце)” многокр. – **ба-ба** звукоподражание бляению.

Помимо указанных суффиксов **-ль, -к, -гь, -с., -къ, -т, -тI, -х,** в чамалинском языке нами выявлены новые суффиксы – **-з, -с, -х, в.**

Инфинитив или целевая (долженствовательная) форма глагола в каратинском языке оканчивается на **-альа, -анльа;** в чамалинском на **-ла, -на** (второй суффикс выступает в основах с **н**); перед ними могут быть факультативные гласные **и, у,** что приводит к образованию вариантов с долгим гласным перед показателем инфинитива и без него. Выбор вокала при этом зависит от первого гласного основы: при **а, е, и** появляется долгий **-и,** а при гласном **-у** – долгий **у / (ахна//ахйна** “открыть”, **икъла//икъйла** “сказать”, **бехъла //бехъйла** “привести”, **букIла//букIу/ла** “быть”, **букъла//букъу/ла** “резать”). Глаголы же с основой на гласный исход имеют только одну форму. Сюда же относятся и каузативные глаголы: **хъāла** “плакать”, **гу/ла** “дать”, **хēла** “пить”, **иквāна** “накормить”. Повелительное наклонение в каратинском языке оканчивается на **а , -ан, -ā, -āн,** и непереходных – **-и, -ин**

Z. Alieva, R. Khalidova (Makhachkala)

### **To the Problem of Suffix Word Formation in Non-Written Languages (Karata and Chamali languages)**

Formation of verbs with the help of suffixes is more ancient and rather spread way in Chamali and Karata languages. Verbs are formed from stems of substantives, adjectives, proverbs and other part of speech and also on the base of onomatopoeic and sound-symbol words.

Prefixion is not typical for Chamali, Karata and other languages of Andi-Tsez group. Verbs in these languages may be classified in two groups according to their word-building description: 1) verbs formed by morpheme derivation (suffixation) and 2) compound verbs.

Suffixes are in sufficient number in the verb word-building of Chamali and Karata languages. Generally they take part in formation of such grammar categories as transitivity and intransitivity, causative, frequentative action and potentiality. Fundamental part of suffixal verbs is formed from nouns, adjectives and proverbs.

K. A l o k (Delhi)

### **Contrasting Evolution of Georgian and Sanskrit – Two of the Most Ancient Languages of the World**

Not many languages of the world today can claim to have the antiquity as that of Sanskrit and Georgian. Given the present diverse state of the two languages, the course of their evolution into the present times invites a curious linguistic inquiry. Georgian has continued to prosper and flourish whereas Sanskrit has since long been a ‘dead’ language. Deriving from the glory of past, both can claim to have gone through the same historical upheavals through the course of time. Both traversed to witness some of the most significant sociocultural and political changes affecting the mankind. Both have their own writing systems which are as old as any. Both have enviously rich ancient literary traditions. It is then how that Georgian has continued to be a vibrant living language but Sanskrit has not. It is interesting, therefore, to unfold the reasons/ factors affecting the evolution of both these ancient languages.

The sociolinguistic aspects in the development of a language play a vital role in defining its existing social function and therefore its status. Given the plurality of religion, culture and tradition in Georgia and India, both these languages had to withstand stiff opposition from other languages and cultures. During its long history, Georgia had to fight perpetually to survive and be independent. Even in moments of political dismemberment, the state was united psychologically and the language was the first attribute of ethnic and psychological unity. Whereas in India, long before the invaders could gather political control over the nation, Sanskrit was relegated to a status of ‘prestige’

language and had lost its popular base. Pali and Prakrit, which were associated with the new religions of Buddhism and Jainism, became the *lingua franca* and Sanskrit was confined to nobility and priests. This eroded its mass-base.

In the whole history of Georgia, only Tsarist Russia managed to introduce Russian as the language of the educational system. An attempt was made to deprive Georgian of the official status in 1978. However, the efforts of the leadership of the Georgian Republic and the nation-wide movement resulted in the restoration of the official status of Georgian language. Even under the totalitarian regime, Georgian scientists were greatly supported by the leadership of the republic in protecting and developing the Georgian language. Sanskrit never enjoyed this gallantry of wide support.

The social function of Georgian language has always been unification. In times of political and military aggression, Georgia used its strongest weapons – the language and Christianity – against the enemy. Sanskrit played a rather divisive role in Indian Society as Brahmins imposed themselves to be the sole custodian of divine knowledge and divine language. Lower castes and women were debarred from using Sanskrit and this created a linguistic divide along caste lines. Under such pedantic sanctions, the growth of Sanskrit strangled to a point of no-recovery. Sanskrit's apathy can best be analysed in relation to Georgian as the latter's evolution highlights some sociolinguistic issues of language maintenance over a period of millenniums and not merely years.

კ. ა ლ ო კ ი (დელი)

### **მსოფლიოს ორი ყველაზე ძველი ენის – ქართულისა და სანსკრიტის კონტრასტული ევოლუცია**

დღეს მსოფლიოს ბევრ ენას ვერ ექნება პრეტენზია ისეთ სიძველეზე, როგორც აქვთ სანსკრიტსა და ქართულს. მათი განვითარების ისტორია და დღევანდელი მდგომარეობა არ არის ერთნაირი. ქართული განაგრძობს წარმატებასა და აყვავებას, მაშინ როცა სანსკრიტი დიდი ხანია „მკვდარი“ ენაა. ორივეს აქვს

მდიდარი უძველესი ლიტერატურული ტრადიციები, მაგრამ რატომაც, რომ ქართული განაგრძობს არსებობას, სიცოცხლეს, სანსკრიტი კი არა. საინტერესოა, გავაშუქოთ ის ფაქტორები, რომლებმაც ზეგავლენა მოახდინეს ამ ორი უძველესი ენის განვითარებაზე.

ენის განვითარების სოციოლინგვისტური ასპექტები არსებით როლს ასრულებს მისი სოციალური ფუნქციისა და სტატუსის განსაზღვრაში. ორივე ენას უხდებოდა წინააღმდეგობის გაწევა სხვა ენებისთვის და კულტურებისთვის. თავისი დიდი ხნის ისტორიის განმავლობაში საქართველოს უხდებოდა მუდმივი ბრძოლა გადარჩენისა და დამოუკიდებლობისათვის. პოლიტიკური დანაწევრების დროსაც კი სახელმწიფო ინარჩუნებდა ეთნოფისქოლოგიურ ერთიანობას და სწორედ ენა იყო ამ ერთიანობის მთავარი ატრიბუტი. მაშინ, როცა ინდოეთში, სანამ დამპყრობლები მოიპოვებდნენ პოლიტიკურ კონტროლს ერზე, სანსკრიტს ჩამოერთვა „პრესტიჟული“ ენის სტატუსი და დაკარგა თავისი სახალხო საფუძველი. პალი და პრაკრიტი, რომლებიც ასოცირდებიან ბუდიზმისა და იანიზმის ახალ რელიგიებთან, იქცნენ Lingual Franca-დ და სანსკრიტი დარჩა მხოლოდ აზნაურთა და სასულიერო პირთა ენად. ამან თანდათანობით გამოაცალა მას სახალხო საფუძველი.

საქართველოს ისტორიაში მხოლოდ ცარისტულმა რუსეთმა შეძლო რუსულის შეტანა საგანმანათლებლო სისტემაში. 1978-ში იყო მცდელობა, რომ ქართულისთვის ჩამოერთვათ ოფიციალური სტატუსი. მიუხედავად ამისა, საქართველოს რესპუბლიკის ხელმძღვანელობამ და ეროვნულმა მოძრაობამ მოახერხა ქართულის ოფიციალური სტატუსის აღდგენა. ტოტალიტარული რეჟიმის დროსაც ქართველ მეცნიერებს მხარს უჭერდა რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა ენის დაცვასა და განვითარებაში. სანსკრიტს კი არასდროს ჰქონია ამგვარი მხარდაჭერა.

ქართულ ენას ყოველთვის ჰქონდა გამაერთიანებლის სოციალური ფუნქცია. პოლიტიკური და სამხედრო აგრესიის დროსაც მტრის წინააღმდეგ საქართველო იყენებდა თავის უძლიერეს იარაღს – ენასა და ქრისტიანობას. სანსკრიტი კი განხეთქილების შემტანი იყო ინდოეთის საზოგადოებაში, რადგან ბრძანებები თვლიდნენ თავიანთ თავს სულიერ მცველებად ღვთაებრივი ცოდ-



ნისა და ღვთაებრივი ენისა. დაბალ ფენებს და ქალებს კი უკრძალავდნენ სანსკრიტის ხმარებას და ამან განაპირობა ლინგვისტური დაყოფა. ასეთმა პედანტურმა საქციელმა დაუხშო სანსკრიტს განვითარების გზა. სანსკრიტის უფუნქციობა საუკეთესოდ წარმონდგება ქართულთან მიმართებაში, რადგან ამ უკანასკნელის განვითარების გზა ნათელს ჰფენს ენის შენარჩუნების სოციოლინგვისტურ საკითხებს ათასწლეულების მანძილზე და არა მხოლოდ წლების განმავლობაში.

ა. ა რ ა ბ უ ლ ი , მ. ქ უ რ დ ი ა ნ ი (თბილისი)

### **ფუძეთა გენერაციის უძველესი მოდელისათვის იბერიულ-კავკასიურ ენებში**

არნოლდ ჩიქობავას ლინგვისტური თეორია ამოსავალი ფუძის შესახებ ჩამოყალიბებულია მონოგრაფიაში „სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში“ (თბილისი, 1942), რომელსაც ისეთივე ზოგადთეორიული მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველურ (და იბერიულ-კავკასიურ) ენათა კვლევის ისტორიაში, როგორც ე. ბენვენისტის ანალოგიურ თეორიულ ნაშრომს „სახელური სიტყვაწარმოება ინდოევროპულში“ (პარიზი, 1935).

არნ. ჩიქობავას თეორიის ძირითადი ასპექტებია:

1. ზმნისა და სახელის ფუძეთა ძირეული ურთიერთკავშირი;
2. „ზმნისა და სახელის ფუძეთა პრინციპული ერთგვარობა – გაუდიფერენცირებლობა“;
3. ზმნის ფუძის მომდინარეობა სახელისაგან;
4. სუფიქსური გაფორმების როლი სახელის ფუძის დეტერმინაციის, „გაუდიფერენცირების“ პროცესში.

ემპირიული მონაცემების შემდგომმა ანალიზმა და განზოგადებამ ჩამოაყალიბა თეორია, რომლის თანახმადაც ძირ-ფუძეთა ფორმირების ხანგრძლივი პროცესი არა ერთ, არამედ რამდენიმე ეტაპად უნდა განხორციელებულიყო და სახელის ფუძის ისტორიუ-

ლად ჩამოყალიბებული ორი ძირითადი სტრუქტურა – CVS და CVCVS – ამ პროცესის გარკვეული საბოლოო შედეგი უნდა იყოს.

ისტორიულ ფუძეთა ანალიზი ნათლად წარმოაჩენს საერთო ძირეული მოტივაციის ზმნურ და სახელურ ფუძეთა ფორმირების სურათს და მასში ზმნური (თვისება-მდგომარეობის) სემანტიკის პირველადობასაც მიანიშნებს. ზმნურ და სახელურ ფუძეთა ურთიერთგამიჯვნის დიფერენციაციის უადრეს ეტაპზე წარმომქმნელ ფუნქციას იტვირთავს შინაგანი ფლექსიის მექანიზმი, კერძოდ, ფუძეთქმნადობის პროცესში მთავარ როლს ასრულებს ფუნქციონალური ბგერათმონაცვლეობის ანუ ალტერნაციის მოვლენა, რომელიც [ნ] - [ლ/რ] სონორთა მონაცვლეობის საფუძველზე იძლეოდა ზმნური და სახელური ფუძეების დამოუკიდებელი ფუნქციონირების ფორმას:

<b>ვან-</b>	–	<b>ვარ-</b>
„მო-ვ-ვან, ვნ-ავ-ს“		„ვარ-ი“
<b>ძინ-</b>	–	<b>ძილ-</b>
„ს-ძინ-ავ-ს“		„ძილ-ი“
<b>ქან-</b>	–	<b>ქარ-</b>
„ქან-ებ-ა“		„ქარ-ი“

ფუძის აუსლაუტის ამგვარი ფუნქციონალური ოპოზიცია ქმნიდა საფუძველს იმისათვის, რომ შესაბამის აუსლაუტს მიეღო ფუძის სტრუქტურული მარკერის, ანუ სუფიქსური მორფემის დატვირთვა და, აქედან გამომდინარე, ამოქმედებულიყო ფუძეთქმნადობის თვისობრივად ახალი – დერივაციის – ეტაპი. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა ისეთი გარდამავალი ფორმები, რომელთა აუსლაუტის სუფიქსურობა (დერივატულობა) სრულიად აშკარაა, თუმცა მათ შეცვლელ ზმნურ და სახელურ ფუძეთა ოპოზიცია ალტერნაციულია:

<b>წინ-ნ</b>	–	<b>წინ-ლ-</b> (შდრ. მე-წინ-არ-ი).
„წინა“		„წინლ-ი“
<b>ყულ-ნ</b>	–	<b>ყულ-რ-</b>
„და <sup>1</sup> ყულნება“		„მ-ყულრ-ო“

ზმნურ და სახელურ ფუძეთა დიფერენციაციის ურთულესი ისტორიის თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს

ის სახელური ფუძეები, რომელთა ზმნური გენეზისი („სახელზმნურობა“) ეჭვს არ იწვევს, ოღონდ ისინი აშკარად ვერ ექცევიან სახელზმნური სისტემის ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ჩარჩოებში; ამგვარ სუფიქსურ დერივატებში არ იკვეთება „გამოდიფერენცირებული“ ინფინიტივის, მასდარისა თუ მიმღობის (ზედსართავი სახელის) სემანტიკა, ანუ ამგვარი წარმონაქმნები განეკუთვნება „სახელზმნურ“ ფორმათა შიდა გაუდიფერენცირებლობის პერიოდს. მაგალითად, შდრ.:

- თბ-ილ-ი (შდრ. თბ-ებ-ა, სი-თბ-ო...);
- ფრთხ-ილ-ი (ფრთხ-ის, სა-ფრთხ-ე...);
- ტკბ-ილ-ი (ტკბ-ებ-ა, სი-ტკბ-ო...);
- ფქვ-ილ-ი (ფქვ-ავ-ს, სა-ფქვ-ელ-ი...);
- შვ-ილ-ი (ი-შვ-ა, ნა-შობ-ი ← \*ნა-შჷ-ებ-ი...).

ძირ-ფუძეთა ფორმირების ისტორიული სურათის ამგვარი სტრუქტურული და თვისობრივი ევოლუცია, თვით წარმომქმნელი მექანიზმის არსობრივი ცვალება შესაძლებლობას იძლევა ვივარაუდოთ, რომ აღნიშნული ლექსიკურ-სემანტიკური გენერაციის პროცესი შეიძლება ვლინდებოდეს (დერივატებს იძლეოდეს) დიაქრონიული ფორმაწარმოებისა და სიტყვაწარმოების სულ სხვადასხვა რიგის მონაცემებში.

ამ თვალსაზრისით პირველ რიგში საყურადღებოა იბერიულ-კავკასიურ ენათა ის „სახელზმნური“ მონაცემები, რომელთა წარმოებაში აშკარად ჩნდება იმ რიგის არქაული ნიშნები, რომლებიც ქართულ-ქართველურში არის გამოვლენილი. აქ საგულისხმოა ის, რომ მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა უმეტესობისათვის დამახასიათებელია ინფინიტივისა და მასდარის კატეგორიათა თანაარსებობა („ნახურ ენათა ყველა ზმნას ეწარმოება როგორც ინფინიტივი, ისე – მასდარი“ – რ. ფარეულიძე) და მათი ფორმალური და სემანტიკური ანალიზი აუცილებლად მოითხოვს დაფიქრებას ამ ერთეულთა ისტორიული ურთიერთმიმართების შესახებ.

ამჯერად ყურადღებას შევაჩერებთ ერთ მოვლენაზე, რომელიც აშკარად იკვეთება ინფინიტივისა და მასდარის აღწერის დროს ამ ენებში. კერძოდ, მთის იბერიულ-კავკასიური ენების ცალკეული ოჯახის ცნობილ მკვლევართა მიერ (ა. შიფნერი, არნ. ჩი-

ქობავა, ი. ცერცვაძე, ქ. ლომთათიძე, ე. ჯეირანიშვილი, დ. იმნაიშვილი, ვ. ფანჩვიძე, ლ. ჟირკოვი, გ. ბურჭულაძე, ო. კახაძე, ე. ლომთაძე, ა. მაჰომეტოვი, ტ. გუდავა, ა. შაგიროვი, რ. ფარეულიძე...) მითითებულია სონორთა იმგვარი დერივაციული ფუნქცია აღნიშნულ სახელზმნურ წარმოებათა აუსლაუტში, როგორცაც ჩვენ ქართულურ ენებში ვხედავთ. სახელდობრ, როგორც აფხაზურ-ადიღურ, ისე დაღესტნურსა და ჩანურ-ინგუშურ ენებში ინფინიტივისა და მასდარის სუფიქსურ მაწარმოებლებად – შესაბამისად – ვლინდება -**ნ** და -**რ** ელემენტები. ჩენურში, მაგალითად, **ნ** – **რ** ალტერნაცია ინფინიტივისა და მასდარის ლექსიკურ-სემანტიკური ოპოზიციის საფუძველი ჩანს. ამ პარადიგმის სემანტიკური ოპოზიციისათვის ნიშანდობლივია ის, რომ ინფინიტივი უფრო ზოგადზმნურობის მატარებელია (მინიმალური სახელური ნიშნებით), ხოლო მასდარი ტიპური ნაზმნარი სახელია.

აშკარაა, რომ სწორედ ზმნური და სახელური დერივაციული შინაარსი რეალიზდება [ნ] – [რ] სუფიქსურ ელემენტთა ოპოზიციის მეშვეობით: „ორივე – ინფინიტივი და მასდარი – იწარმოება ერთი და იმავე საყრდენი ფუძისაგან. ასეთ ფუძეზე -**ნ** სუფიქსის დართვით იწარმოება ინფინიტივი, -**რ** სუფიქსის დართვით კი – მასდარი. მაშასადამე, აღნიშნულ სუფიქსებს სიტყვაწარმოების ფუნქცია აქვთ. შდრ., მაგალითად: **აღა<sup>ნ</sup>** და **აღარ** „თქმა“, **ვახა<sup>ნ</sup>** და **ვახარ** „წასვლა“... (რ. ფარეულიძე 2008; დ. იმნაიშვილი 1962; დ. იმნაიშვილი, 1978 და სხვ.).

ის ფაქტი, რომ ინფინიტივის აუსლაუტში **ნ** ელემენტი ხშირად არა ჩანს, იხსნება ფონეტიკური პროცესით: „ბოლოკიდურ პოზიციაში, ხმოვნის შემდეგ, **ნ** ბგერა ნახურში სუსტდება და წინა ხმოვანს ანაზალებს, ჩენური ენის ზოგ დიალექტში (მაგალითად, ქისტურში) და ინგუშურ ენაში ნაზალიზებული ხმოვანიც ჩავარდნილია“ (ფარეულიძე 2008); ხოლო მითითებულ სონორ ელემენტთა წინამავალი ა ხმოვანი თანხმოვანთგამყარია (იქვე); მითითებული პროცესის დიაქრონიული ინტერპრეტაციისათვის უკეთესი იქნებოდა გვეთქვა, რომ ეს არის ხმოვნითი ელემენტი -**აღ**, -**არ** სუფიქსებისა, [ნ] – [რ] სონორული ალტერნაციის დერივაციულ ელემენტებად რეალიზაციის შემდეგ.

თუკი ნახურ ენათა ამ მონაცემებს ერთიან სისტემაში შევაფასებთ:

ვახ-ან (ინფ.)

ვახ-არ (მასდ.)

აშკარად გამოჩნდება მისი სტრუქტურული და ფუნქციონალური ანალოგია ქართულისათვის წარმოდგენილ ისტორიულ მონაცემებთან – ჯერ შესაბამის სონორთა ალტერნაციის, შემდეგ კი ამავე სტრუქტურული ტიპის დერივაციის გზით. რაც მთავარია, სონორ ელემენტთა განაწილების წესი სრულიად აშკარად წარმოაჩენს ამ ფუძეთქმნადობის საერთო საფუძველს და კანონზომიერებას: „ნ“ ელემენტი ზმნური ფუძის მარკირების ფუნქციას ითავსებს, ხოლო „რ“ ელემენტი სახელის ფუძეს აფორმებს. ფუძეთქმნადობის ეს სურათი არა მარტო ფუნქციონალურად, არამედ მატერიალურადაც ერთსა და იმავეს აჩვენებს. აქედან გამომდინარე, საფუძველი გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ ამ მონაცემების სახით საქმე გვაქვს ერთი და იმავე დიაქრონიული მოვლენის – ზმნურ და სახელურ ძირ-ფუძეთა სემანტიკური დიფერენციაციის (ლექსიკალიზაციის) – საერთო წარმომავლობის, ოღონდ ფორმაწარმოების თვალსაზრისით სხვადასხვა ქრონოლოგიური დონის გამოვლინებებთან, და მათი თანამიმდევრული ანალიზი წარმოაჩენს ფუძეთა გენერაციის საერთო საფუძველებს იბერიულ-კავკასიურ ენებში.

A. Arabuli, M. Kurdiani (Tbilisi)

### **On the Model of Stem Generation in the Ibero-Caucasian Languages**

Arnold Chikobava's linguistic theory about initial stem is introduced in the monograph "Ancient Structure of the Noun in Kartvelian ( Georgian ) Languages." ( Tbilisi, 1942). It had the same importance in the history of research of Kartvelian (Ibero-Caucasian) languages as Benvenist's analogical theoretical work "Nominal word-formation in Indo-European Languages"-(Paris, 1935).

The following aspects are the major ones in Arn. Chikobava's theory:

1. Noun/verb stem interrelation;
2. Principle uniformity of nominal and verbal stems – non differentiation;
3. Nominal origins of the verbal stem;
4. The role of suffixation design in the determination of noun stem – the process of differentiation.

Further analysis and generalization of the empirical data formed the theory according to which the long process of stem-root formation must have been realized not only through single but multistage development. It means that historically formed structure of noun stem **CVS** and **CVCVS**- must be the final result of this process.

The analysis of historical stems shows a clear picture of the formation of nominal/verbal stems having common stem motivation and indicates the priority of verbal semantics (feature-state) in it. Formation function was carried by the mechanism of internal flexion at the earliest stage of nominal/verbal stem differentiation. To be more exact, the main role in the process of stem formation is acted by sound shifting or alternation, which on the basis of [n]- [l/r] sonants (sonor) alteration resulted in the independently functioning form of nominal and verbal stems:

<p><b>qan-</b>     ---  “<b>mo-v-qan</b> (I have to ploughed),  <b>qn-av-s</b> (he is to ploughing).”</p>	<p><b>qar</b>  “<b>qari</b>” (bull)</p>
<p><b>zin-</b>     ---  “<b>s-zin-av-s</b>” (he is sleeping)</p>	<p><b>zil-</b>  “<b>zil-i</b>” (sleep)</p>
<p><b>kan</b>     ---  “<b>kan-eb-a</b>” (to bruch)</p>	<p><b>kar-</b>  “<b>kar-i</b>” (wind)</p>

Such functional opposition of stem auslaut created the ground for corresponding auslaut to acquire the function of the stem structural marker or the meaning of suffix morpheme. Consequently, it gave start to the absolutely a new derivational – stage. The changing forms that clearly are suffix (derivational) are of paramount importance here, though their substitutional nominal/verbal stem opposition is alternative.

<p><b>çix-n</b>     ----  “<b>çixna</b>” (to bunt)</p>	<p><b>çix-l</b> ( comp. <b>me-çix-ar-i</b>)  “<b>çixl-i</b>” (bunt)</p>
<p><b>qud-n</b>     ---  “<b>da<sup>1</sup>qudneba</b>” (to dwelt)</p>	<p><b>qud-r</b>  “<b>m- qudr-o</b>” (homelike)</p>

In the respect of the difficult history determination of nominal and verbal stems, the nominal stems the verbal genesis of which is not questioned attract special attention, but they truly are not included within the frames of historically formed system of non-finites; Among such suffix derivatives are differentiated semantics of infinitive, masdar and participle ( adjective) i. e. such derivatives belong to the period of internal non differentiation of non-finite forms.eg:

**tb-il-i** “warm” (comp: **tb-eb-a, si-tb-o**);

**prtx-il-i** “careful” (**prtx-is, sa-prtx-e**);

**ṭkb-il-i** “sweet” (**ṭkb-eb-a, si-ṭkb-o**);

**pkv-il-i** : “flour” (**pkv-av-s, sa-pkv-el-i**);

**šv-il-i** “child” (**i-šv-a, na-šob-i** < \***na-šw-eb-i**).

Such structural and essential evaluation of historical picture of the stem-root formation as well as the change of self forming mechanism, enables us to suppose that the above mentioned process of lexico-semantic generation can be revealed ( form derivatives) in different types of diachronic form and word formation data.

In this respect the data of non-finite forms, in the derivation of which archaic signs of the unit revealed in Georgian-Kartvelian languages are distinctly shown, become of paramount importance. It is noteworthy that for the majority of the mountain Ibero-Caucasian languages coexistence of infinitive and masdar is characteristic. (“ Every verb of Nakh languages can be followed by both: infinitive and masdar.”- R Pareulidze). So, their formal semantic analysis requires careful study with respect of interrelation of this units.

This time the case which is distinct while describing infinitive and masdar is in the limelight of discussion. To be more concrete, famous researchers of separate families of the mountains (A. Schiefner, Arn. Chikobava, I. Tsertsvadze, K. Lomtadze, A. Jeiranishvili, D. Imnaishvili, V. Panchvidze, I. Zhirkov, G. Burchuladze, O. Kakhadze, E. Lomtadze, A. Mahometov, T Gudava, A. Shagirov, R Pareulidze...) indicate the similar derivational function of sonants in the auslaut of the given non-finite formation, which can be seen in Kartvelian languages. In particular, in Abkhaz-Adyghian as well as Daghestnian and Chechen-Ingush languages **-n** and **-r** elements are revealed as suffix forming markers. For example, **n-r** alternation in Chechen seems to be the basis for lexico-semantic opposition of infinitive and masdar. For the semantic opposition of

the paradigm it is characteristic that infinitive carries more general verbal characteristic features (with minimal nominal signs). As for masdar, it is typical ex-verbal noun.

It is evident that it is verbal and nominal derivative content that is realized with the help of the opposition of [n] – [r] suffix elements. Both infinitive and masdar are derived from one and the same root. Infinitive is formed by adding the suffix –n while masdar is formed by adding the suffix –r. It means that the given suffixes carry the function of word formation. comp. eg: **āla**<sup>n</sup> and **ālar** “tkma-” (to say), **vakha**<sup>n</sup> and **vakhar** “tsasvla-” (to go), (R. Pareulidze 2008:13; D. Imnaishvili 1962:240; D. Imnaishvili, 1978, etc.).

The fact that –n element in the auslaut of infinitive is not always shown is explained by phonetical process: In final position the sound –n after the vowel becomes weaker in Nakh language and makes preceding vowel nasal. In some dialects of Chechen language (e. g; Kistian) as well as Ingush language even nasalized vowel is omitted (Pareulidze, 2008). But the preceding **a** vowel of the indicated sonor element is consonant divisor. For diachronic interpretation of the described process it would be even better if we said that it is vowel element that is realized as –**al**, –**ar** suffixes after the realization of sonor alternation in form of derivational elements.

If we evaluate these data of Nakh languages in one system:

**Vakh-an** (inf.) "to go"

**Vakh-ar** (masd.) "to go"

Its structural and functional analogy will clearly be found in historical data presented for Georgian firstly, through corresponding solar alternation and then through the same structural derivation. The main thing is that the distributional rule of the sonor elements represents the same basis for this stem formation: –n element includes the function of verbal stem marking, as for element –r it is added to the nominal stem. This process of stem formation shows one and the same picture not only in terms of functional but also material aspects. Subsequently, there are all the reasons to suppose that with such data we are dealing with one and the same diachronic case of common origins of semantic differentiation (lexicolization) of nominal and verbal root-stems. But on the other hand they are the signs (revealings) of different chronological levels of form derivation and their sequential analysis represents common basis of stem generation in the Ibero-Caucasian languages.



ნ. ა რ დ ო ტ ე ლ ი (თბილისი)

**ზმნურ ძირ-ფუძეთა ფონემატური სტრუქტურის  
რეკონსტრუქციისათვის ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ენებში**

1. ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ენათა ძირეული ზმნების ფლექსია-დერივაციის ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი ცხადყოფს, რომ ზმნურ ძირ-ფუძეთა და ფორმანტთა ამოსავალი სტრუქტურული ტიპი განსხვავებული უნდა ყოფილიყო ამჟამინდელი ვითარებისაგან. ისტორიულად საკვლევ ენათა ზმნას, როგორც სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათა სინამდვილიდანაც კარგად არის ცნობილი (არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, გ. როგავა, ტ. გუდავა, ე. ლომთაძე, ბ. გიგინეიშვილი, მ. ალექსევი, ბ. ათაევი...), უნდა ჰქონოდა ასეთი მორფოლოგიური სტრუქტურა: **გრამატიკული კლასის ექსპონენტი + ძირი + სადეტერმინაციო სუფიქსი (resp. ფუძის ფორმანტი) + დერივაციული და რელაციური მორფემები:  $A_F + R + A_D + A_F$  (resp.  $A_D$ )**, მაგ., ხუნდ. **ვტ-ე-ზე** „დაკვლა“ ~ ანდ. **ბ-უ-ვ-უ**: ბოთლ. **ბ-ე-ვ-უ**: ბაგვ. **ბ-უ-ვ-უ**: ახვ. **ბ-ი-ვტ-არი** „დაკლა“ ~ საკ. დიდ. **ბ-ე-ხტ-ად-ა**: ხვარშ. **ბ-ი-ხტ-ად-ა** „დაკვლა“...

ხუნძურში დაკარგულია კლასის ექსპონენტი, ხუნდ.-ანდ. ძირია **-ვტ-**, რომელსაც დიდოურში კანონზომიერად **-ხტ-** შეესატყვისება. დიდ. და ხვარშ. ენებში დაჩნდება დეტერმინანტი **-ად**.

2. წარმოდგენილი კანონიკური მოდელი ყველა ზმნისთვის შეიძლება არც იყოს ობლიგატორული, ვინაიდან იმ ფორმებისათვის, რომელთაც ძირი და ფუძე იდენტური აქვთ, ზემომოყვანილი ფორმულა სიმარტივით ხასიათდება: **კლასის ექსპონენტი + ძირი (= ფუძე) + აფიქსი:  $A_F + R + A_F$  (resp.  $A_D$ )**.

3. ჩვენი აზრით, ზმნური ფუძის სტრუქტურიდან უნდა გამოირიცხოს კლასის ექსპონენტები ე. წ. დამაკავშირებელი ხმოვნითურთ, რის შედეგადაც ფუძის ორი ძირითადი ტიპი გამოიყოფა: ა) **დეტერმინანტიანი** და ბ) **უდეტერმინანტო (= ძირს)**.

ფუძის წინამავალი კლასის ექსპონენტი (მხლებელი ხმოვნით ან უმისოდ) იკარგება მთლიანად, თუმცა მისი კვალი, რელიქტის

სახით, შემორჩენილია რომელიმე ენაში, მაგ.: ხუნდ. ტ-უნა ~ ანდ. \*ტ-ინ-დი : ბოთლ. ტ-ინ-დ-უ : ბავგ. ტ-ინ-ი : ახვ. ტ-ინ-ერი „დაასხა“ ~ საკ. დიდ. ე-ტჷ-ა : ხვარშ. გ-ი-ტ-ა „დასხმა“.

საკ. დიდლოურში ანლაუტური ე კლასნიშნის მაკავშირებელ ხმოვნად, ხოლო გ(ი) – კლასის სახეცვლილ ნიშნად არის მიჩნეული (ტ. გუდავა).

4. გამოიყოფა საუღლებელი ფუძის ორი ტიპი: I. ხმოვანზე დასრულებული, II. თანხმოვანზე დასრულებული. შესაბამისად გარჩეულია უღვლილების ორი სახეობა: I. თანხმოვანფუძიანი, II. ხმოვანფუძიანი.

ზმნის სტრუქტურაში კლას-ნიშანსა და ძირს (ფუძეს) შორის მოქცეული ხმოვნის ამოსავალი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო ამ ენათა ფონემატური სტრუქტურისათვის ანლაუტის არაბუნებრივი კომპლექსების სუპერაცია. ამდენად, კლასის ექსპონენტთან არსებული ხმოვანი, რომელსაც ერთგვარად პროთეტული ხმოვნის როლი აკისრია, არ შეიძლება ფუძისეულად მივიჩნიოთ.

5. საანალიზო ენათა ზმნის სტრუქტურაში გამოიყოფა ბ, დ, რ, ლ, მ, ნ დეტერმინანტული სუფიქსები, რომელთა საშუალებითაც ხდება ფუძის მარკირება. სპეციალურ ლიტერატურაში გამოყოფილია აგრეთვე თემატური ნიშნები დ, ნ (ტ. გუდავა), რომლებიც გენეზისურად შეიძლება ზემომოყვანილ დეტერმინანტებს უკავშირდებოდნენ. თავის მხრივ, დეტერმინანტული სუფიქსები კი კლასის ექსპონენტებთან პოულობენ პარალელს (არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე...).

N. Ardote li (Tbilisi)

## **Towards the Reconstruction of Phonematic Structure of Verbal Roots and Stems in the Avar-Andi-Dido Languages**

1. Historical-comparative analysis of inflexion-derivation of the origin verbs of the Avar-Andi-Dido languages shows that roots and stems should have been mainly different from a modern condition. Historically a verb might ha-

ve the following morphological structure: **a classifier with a linck-vowel + a verb root + determinative suffix + derivative and relative morphemes: A<sub>F</sub> + R + A<sub>D</sub> + A<sub>F</sub> (resp. A<sub>D</sub>)**, e.g. Avar. **qw-e-ze** "to slought" ~ And. **b-u-q-u**: Botl. **b-e-q-u**: Akhv. **b-i-qw-ari** "sloughted" ~ Did.-prop. **b-e-xw-ad-a** : Khvar. **b-i-xw-ad-a** "to slought".

2. The above-mentioned canonical model shouldn't have been obligative. When the verbal forms have identical roots and stems, above-represented formula is simple: **A<sub>F</sub> + R + A<sub>F</sub> (resp. A<sub>D</sub>)**.

3. In our opinion, two kinds of root are mainly distinguished: a) **with a determinative** and b) **withaut a determinative**.

4. Basic canonical models of verbal root structures are reconstructed: **C, CS, CV (CVC, SVC, SVS)**. An origin tipe of formants in anlaut might be determined mainly be **CV-, SV-** formula, in auslaut – **-VC, -VS** structural affixes.

С. Асланова, З. Эфендиева (Махачкала)

### **Некоторые словообразовательные особенности книжной лексики лезгинского языка**

Создание стилистики лезгинского языка считается одной из насущных задач лезгиноведения. Данное сообщение, выполненное в русле исследований, нацеленных на реализацию указанной задачи, посвящено определению словообразовательной специфики книжной лексики лезгинского языка.

Как показал анализ, основным способом словообразования этого лексико-стилистического разряда выступают заимствования. Ср.: *яхдиз* 'пешком' – *пияда* / иран., *хъел* 'гнев' – *ажугъ* / тюрк., *мубарак* 'поздравление' – *тебрик* / араб., *гъакъикъат* 'действительность' – *агъвалат* / араб., *тафават* 'разница' – *фаркъ* / араб., *ичли* 'пустой' – *буш* / тюрк. и т.д.

Образование значительного количества книжных слов в современном лезгинском языке характеризуется специальным механизмом, состоящем: а) в новых русскоязычных заимствованиях, кореферентных с

более ранними заимствованиями из арабского, иранских и тюркских языков, б) занятии последними позиции доминанты формирующегося синонимического ряда, в) оттеснении более ранних заимствований на периферический ряд и приобретении ими книжной или книжно-возвышенной окраски [Гюльмагомедов 1991 и др.]. Ср. нижеследующие примеры: *культура* – **меденият**, *корреспондент* – **мухбир**; *карандаш* – **кълем**, *история* – **тарих**, *идея* – **мана-метлеб**, *столица* – **меркез**, *точка* – **нукътIа**, *вождь* – **регъбер**, *литература* – **эдебият**, *печать* – **муьгъуьр**, *политика* – **сиясат**, *памятник* – **гъумбет**, *группа* – **десте** и т.д.

Согласно нашим наблюдениям, словопроизводство исследуемой лексики происходит и за счет внутренних ресурсов. Так, другим специфическим способом словообразования книжных синонимов лезгинского языка в определенной мере выступает суффиксация. В частности, продуктивность в этом плане приобретает суффикс *вал*. Ср. в синонимических парах типа *яр* 'краснота' – **ярувал**, *зарб* 'быстрота' – **зарбвал**, *мичIи* 'мрак, темнота' – **мичIивал**, *бахт* 'счастье' – **бахтлувал**, *инсаф* 'гуманность' – **инсафвал**, *инкар* 'отрицание' – **инкарвал** и т.д. производные синонимы отличаются более абстрактной семантикой и стилистической окраской книжности.

Выделенные особенности актуализируются на фоне их сопоставления со словообразовательными характеристиками других лексико-стилистических подсистем. Ср.: основным способом словообразования просторечных слов выступает семантическая деривация. Например: *алцурарун* 'обманывать' – *ацун* "доить"; *кьил* 'голова' – *келле* "череп", *буран* "тыква" и т.д. Некоторую продуктивность в просторечных синонимах приобретает эмоционально-оценочная суффиксация. Ср.: *кьецIи* 'хромой' – *кьецIек*, *буьркъуь* 'слепой' – *буьркъвец* и т.д. Нерегулярными способами словообразования выступают словосложение: *алакъа* 'связь' – *алагъ-салагъ*; *акъунар* 'ссора' – *арам-шарам*; заимствования: *уьлчуь* 'шоссе' – *мостова* / русск., *ришвет* 'взятка' – *даш-баш* / тюрк., образование несвободных словосочетаний: *агудун* 'собрать' – *кIватI авун* и т.д.

S. A s l a n o v a, Z. E f e n d i e v a (Makhachkala)

### **Certain Word-Formation Peculiarities of the Lezgian Bookish Vocabulary**

The creation of Lezgian stylistics is considered to be one of tangible tasks of the Lezghin study. The given report, carried out in the channel of the investigations, aimed at the realization of this task, is devoted to the determination of the word-formation peculiarities of bookish words in Lezgian.

Our analysis shows, that the most productive type of word -formation of this stylistic layer is borrowing. cf.: **jaxdiz** 'on foot' – **pijada** / Iran., **хъел** 'anger' – **ажугъ** /Turk., **мубарак** 'congratulation' – **тебрик** /Arab., **гъакъикъат** 'reality' – **агъвалат** / Arab., **тафават** 'difference' – **фаркъ** / Arab., **ичИи** 'empty' – **буш** / Turk., etc.

The formation of a good number of bookish words in modern Lezgian is characterized by a special mechanism , consisting in a) the new borrowings from Russian, coreferential with the earlier borrowings from the Arabic, Iranian and Turkish languages, b) their occupation of the position of the dominant in the synonymic rows formed, c) the transference of the earlier borrowings to the periphery of the rows and their acquisition of the bookish or bookish-elevated colouring [Gjulgomedov 1991and others]. cf. the following examples: культура – **меденият**; корреспондент – **мухбир**; карандаш – **къелем**; история – **тарих**; идея – **мана-метлеб**; столица – **меркез**; точка – **нукъта**; вождь – **регъбер**; литература – **эдебият**; печать – **муъгъуър**; политика – **сиясат**; памятник – **гуъмбет**; группа – **десте**, etc.

According to our observations, the word-building of the stylistic layer under study is also going on as the result of the use of internal resources. Thus, another specific type of word-formation of Lezgian bookish words is to some extent suffixation. In particular, productivity is being shown by the suffix - **вал**. cf.: in the synonymic pairs of the type яр 'redness' – **ярувал**; зарб 'quickness' – **зарбвал**; мичИи 'darkness' – **мичИивал**; бахт 'happiness' – **бахтлувал**; инсаф 'humanity' – **инсафвал**; инкар 'denial' – **инкарвал**, etc. the derivative synonyms differ with their more abstract semantics and the stylistic colour of bookishness.

The peculiarities outlined get actualized against the background of the word – formation of other lexico-stylistic subsystems. cf.: the most productive type of word-formation of Lezgian slang words is semantic derivation. E.g.: **ალцурарун** ‘to deceive’ – **აცუნ** “to milk”; **квил** ‘head’ – **келле** “sculp”, **буран** “pumpkin”. Certain productivity in slang words is being acquired by emotive-evaluative suffixation. cf.: **къецИи** ‘lame’ – **къецИек**; **буьркьуь** ‘blind’ – **буьркьвец**, etc. The irregular types of word-formation are word-composition: **алакъа** ‘connection’ – **алагь-салагь**; **акьунар** ‘quarrel’ – **арам-шарам**; borrowing: **уьлчуь** ‘highway’ – **мостова**/Russ., **ришвет** ‘bribe’ – **даш-баш** / Turk., formation of non-free word-combinations: **агудун** ‘gather’ – **кIватI авун**, etc.

შ. აფრიდონიძე (თბილისი)

### რიცხვითი მსაზღვრელების სინტაგმატიკისა და სინტაქსური სტატუსისათვის

1. ძირითადი სინტაქსური ურთიერთობების მთავარი მახასიათებელია სინტაგმის წევრთა შორის არათანაბარი, ასე ვთქვათ, ”ვასალური” დამოკიდებულება<sup>1</sup>: სინტაგმის ერთ-ერთი წევრი მთავარია (შემთანხმებელი ან/და მმართველი), მეორე – მასზე დამოკიდებული (შეთანხმებული ან/და მართული).

სინტაგმების ყველაზე გავრცელებული სახეებია სახელური (ატრიბუტული) და ზმნური სინტაგმები. ზმნური სინტაგმების წევრებს შორის ხშირად ორმხრივი ურთიერთობაა: სახელი ითანხმებს ზმნას რიცხვში ან/და მართავს ზმნას პირში, ზმნა კი მართავს სახელს ბრუნვაში. არნ. ჩიქობავასეული კოორდინატების სისტემა, რომელიც გვიჩვენებს სინტაქსურ ურთიერთობათა ერთიან სურათს, წარმოადგენს როგორც ცალმხრივ, ისე ორმხრივ სინტაქსურ დამოკიდებულებათა სისტემას (ჩიქობავა 1928).

---

<sup>1</sup> ფორმალური გამოხატვის ნაკლებობის გამო *მირთვის* ლიტერატურაში ”ნულოვან მართვას” უწოდებენ.

2. ანალიზის საგანია ატრიბუტულ სინტაგმებში საზღვრული სახელების მიმართ რაოდენობით რიცხვით სახელთა და, საერთოდ, განუსაზღვრელი მრავლობითის აღმნიშვნელ მსაზღვრელთა სინტაქსური სტატუსის საკითხი.

ატრიბუტულ სინტაგმებში მთავარი წევრი, ცხადია, არსებითი სახელია, ხოლო ნებისმიერი მსაზღვრელი ფორმალურად მასზეა დამოკიდებული: ეთანხმება არსებითი სახელს ბრუნვაში, აგრეთვე ნართანიან მრავლობითში. არსებით სახელზე ასეთი დამოკიდებულება ყველა მსაზღვრელისათვის საერთოა.

3. განსხვავებით სხვა სახის მსაზღვრელი სახელისაგან (ზედსართავი, ნაცვალსახელი, მიმღეობა, დანართი სახელი), რომელიც **მხოლოდ დამოკიდებული** (ბრუნვასა და ნართანიან რიცხვში შეთანხმებული) **წევრია სინტაგმისა**, კონკრეტული რაოდენობისა თუ ზოგადი სიმრავლის აღმნიშვნელი სახელები ამავედროულად **თავადაც მართავს არსებით სახელს: მოითხოვს საზღვრული სახელისაგან მხოლოდობითის ფორმას.**

საკითხის ანალიზი და განხილული მოვლენის ახსნის ცდა წარმოდგენილია ზოგ სხვა ენასთან (როგორც მონათესავე, ისე განსხვავებული ოჯახის ენებთან) მიმართებით.

Sh. Apridonidze (Tbilisi)

### **On Syntagmatics and Syntactic Status of Numeral Attributives**

1. Syntactic relations (concord, government) specifically are based upon unequal (vassal) relation between the members of a syntagma: one of the members depends upon the other, sharing its form (e.g. case, number, gender etc.), or taking another form, different from that of the governing word in need of the governing word.

The most frequent syntagmas are nominal and verbal. Syntactic relations in verbal syntagmas (especially with transitive verbs) are mostly reciprocal: a noun (usually subject) triggers/causes a certain personal form of a verb, and a

verb causes a certain case-form of a noun. Arn. Chikobava's system of syntactic relations in Georgian (existence of large and small coordinates) shows the whole picture of the syntactic relations in Georgian – both, reciprocal and unilateral as well.

2. The paper discusses attributive syntagmas with cardinal numerals and, in general, with number-modifiers in Georgian, and, hence, it aims to establish the syntactic status of such modifiers. The dominant member of such syntagmas is, of course, a noun, demanding the same case from its modifiers (adjectives, pronouns, participles...).

3. The author focuses on the fact that, together with their concord with nouns in case and old forms of plural (with **-n/-t**), numerals, in their turn, as well as **other general number-modifiers**, apart from other modifiers (adjectives, pronouns, participles etc.), **govern the modified nouns' form, taking them in singular.**

Discussing the problem in connection with some other languages (both related and of different language families), the paper presents an attempt to explain this phenomenon.

ფ . ა ფ ხ ა ი ძ ე (თბილისი)

### **ზოგი სოციალური ქცევის მარკირების თავისებურებისათვის სინჰალურში**

სხვადასხვა ერი სოციალურ-კულტურულ ქცევათა ნორმებს აღგენს მისთვის მისაღები, პრივილეგირებული და, პირიქით, აკრძალული წესების სახით. ეს სპეციფიკური წესები შეპირობებულია ამა თუ იმ ერისათვის ნიშანდობლივი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, კულტურული, რელიგიური თუ ენობრივი თავისებურებებით.

შრი-ლანკა განსაკუთრებით მულტიეროვნული და მულტირელიგიური სხვადასხვაობით გამოირჩევა. ქვეყნის მოსახლეობის ძირითადი რელიგია (70%) არის ბუდიზმი. სინჰალები ეთნიკურად



შეადგენენ ქვეყნის მოსახლეობის 81.9%. მათი უმრავლესობა არის ბუდისტი; ხოლო გარკვეული ნაწილი სინჰალეებისა არის ქრისტიანი. ბუდისტი და ქრისტიანი სინჰალეების კულტურულ-სოციალური ქცევის წესები განსხვავებულია. მოხსენებაში განვიხილავთ მხოლოდ ბუდისტური სინჰალური საზოგადოებისათვის დამახასიათებელ, ზოგი სოციალური ქცევის სპეციფიკას და მათი მარკირების თავისებურებებს ენობრივი თვალსაზრისით.

ქვემოთ მოგვყავს რამდენიმე სხვადასხვა სახის სოციალურ-კულტურული ქცევის მაგალითი:

გენდერული თავისებურების გამო ტრადიციულ წესადაა მიღებული ის, რომ საზოგადოებაში ან ოჯახში მამაკაცები ალკოჰოლურ სასმელებს არ მიირთმევენ ქალების თანდასწრებით, ხოლო ქალისთვის ალკოჰოლური სასმელის დაღევა საერთოდ მიუღებელია.

რელიგიური რიტუალის თავისებურებაა ის, რომ ბუდისტურ ტაძარში შემსვლელი უნდა იყოს ფეხსაცმლისა და თავსაბურავის გარეშე.

საკმაოდ მრავალფეროვანია ეთნოგრაფიული რიტუალის თავისებურებანი. აღსანიშნავია ქორწინების, დაკრძალვის, საახალწლო დღესასწაულის შესრულების წესები.

სოციალური ქცევის წესები შეპირობებულია ასაკობრივი, წოდებრივი, კასტური განსხვავებებით. მაგალითად, იკრძალება დაბალი კასტისა და მაღალი კასტის წარმომადგენელთა დაქორწინება (თუმცა შრი-ლანკა ტრადიციული წესების ქვეყანაა, ამ აკრძალვის დარღვევის ფაქტები საკმაოდ ხშირია). სოციალური ქცევის წესია ისიც, რომ უმცროსი ასაკის ადამიანი ყოველდღიურად სახლიდან რაიმე საქმეზე წასვლის წინ თავიანთ სცემს ოჯახის უფროს წარმომადგენელს: ბებიას, ბაბუას და მშობლებს. საყოველთაო წესი, რომ უმცროსი ასაკის ადამიანი უფროსს ფეხზე მდგარი უნდა ელაპარაკოს, სინჰალეებისთვისაც სავალდებულოა.

აღსანიშნავია, რომ ზემოთ ჩამოთვლილი თავისებურებებიდან სინჰალური ენა ახდენს გარკვეული სოციალური ქცევის თავისებურების მარკირებას. მაგალითებად მოგვყავს:

1. სინჰალურ საზოგადოებაში პრივილეგირებულია ე. წ. “კროსკუზენური” ანუ “ჯვარედინ დედამამიშვილთა” (ამ რიგის ნათესავებია: ბიძაშვილი, დეიდაშვილი, მამიდაშვილი. “ჯვარედინობა” გულისხმობს, რომ ნათესაობა გამოიხატება სხვადასხვა სქესის სახით. მაგ.: და-ძმის შვილები) ქორწინებას. სინჰალურ პოეზიაში ხშირად უძღვრიან massinā-სა და nāna-ს შორის სიყვარულს. ხოლო ე.წ. “პარალელურ კუზენებს” (დების შვილები ან ძმების შვილები) შორის ქორწინება აკრძალულია (Disanayaka 1998). ენაში ამ წესების მარკირება ხდება სახელდების დონეზე. კერძოდ, პარალელური დედამამიშვილები აღინიშნება არა იმავე ტერმინებით, არამედ განსხვავებულად, როგორც: gnati sohayuri (მამრ.) gnati sahayura (მდ.), ზედმიწ.: “ნათესავი სიბლინგი”. ეს ფორმები უფრო სალიტერატურო ენის ლექსიკას ეკუთვნის, ხოლო სასაუბრო ენაში ამ მნიშვნელობით გამოიყენება და-ძმის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია: ayia, akka, nangi, malli.

2. მიმართვის ეტიკეტის თავისებურებანი:

ა) მარკირებულია თავაზიანობის ფორმები მიმართვის დროს. განირჩევა II პირის აღმნიშვნელი ნაცვალსახელების ნაირსახეობანი, რომლებიც განსხვავდებიან სოციალური სტატუსის, ჩინობრივი, ასაკობრივი, კასტური, გენდერული და სხვა ნიშნების მიხედვით (Geiger 1938; Disanayaka 1998; Apkhaidze 2005).

ბ) უცხო პირები მიმართვის დროს იყენებენ არა II პირის აღმნიშვნელ თავაზიან ფორმებს, არამედ სქესის მიხედვით მარკირებულ სიტყვებს: "ბატონი" mahattaya და "ქალბატონი" nōna. მიმართვის დროს ეს სიტყვები დატიურ კონსტრუქციას მოითხოვენ, რის გამოც II პირისადმი დასმული შეკითხვა "რა გნებათ?" სინჰალურად ისეთ ელფერს იძენს, თითქოს III პირს გულისხმობენ. მაგ.: mahattayāḥa monavāda ōnada? ზედმიწ.: "ბატონს რა უნდა?"

გამონაკლისია ბუდისტ ბერებისადმი მიმართვის ეტიკეტი. ბერთან მიმართვის დროს გამოიყენება II პირის სპეციალური ნაცვალსახელი: obavahansē, რომელშიც თავაზიან oba-ს "თქვენ" ერთვის თავაზიანობის გამომხატველი სიტყვა vahansē “სანდალი”,

“ფესსაცმელი”. შდრ.: პალი: upāhanā სანსკ.: upānah, ხოლო sē > sey “მანერა” (Gaiger 1938).

გ) აკრძალულია საკუთარი სახელების გამოყენება მიმართვის მიზნით ნათესავთა სამ კატეგორიას შორის, როგორიცაა: ცოლქმარი, მშობლები და შვილები და დედმამიშვილები.

დ) დედმამიშვილების, ბებიებისა და ბაბუების, ბიძების, მამიდა-დეიდების აღმნიშვნელ ნათესაობის ტერმინებს მიმართვისას თავაზიანობის ელფერისთვის ემატება საკუთარი სახელებიც. მაგ.: dinēṣa ayia ზედმიწ.: "დინეშა უფროსი ძმა" pihitasiya "პიჰიტა ბაბუა", premila akka "ფრემილა უფროსი და".

3) საკმაოდ მრავალფეროვანია თავაზიანობის გამომხატველი სუფიქსები, რომლებიც ერთვის არსებით სახელებს, ნაცვალსახელებს და ზმნებს. უმეტესად, როცა სუბიექტი მარკირებულია სპეციალური თავაზიანობის გამომხატველი სუფიქსით, როგორიცაა: āna; anu (მამრობითი სქესის სახელებთან) ani; aṇḍi და სხვა სუფიქსები – მდევრობით სახელებთან, მაშინ სპეციალური თავაზიანობის გამომხატველი სუფიქსი დაერთვის პრედიკატსაც (Gunasekera: 1891). აღსანიშნავია, რომ ეს მოვლენა უფრო სალიტერატურო სინჰალას კლასიკური ხანის წერილობით ძეგლებში გვხვდება, ხოლო თანამედროვე მწერლობასა და სალაპარაკო ენაში იგი თვალსაჩინო მოვლენას არ წარმოადგენს.

პრობლემა, რომელიც მოხსენებაშია დასმული სინჰალური ენის მიმართ, სპეციალურ ლიტერატურაში არც მონოგრაფიულად და არც ცალკე სტატიის სახით შესწავლილი არ არის. თუმცა აღსანიშნავია, რომ ცალკეული ეთნოგრაფიული თუ სოციალურ-ლინგვისტური თავისებურებები განხილულია ზოგიერთ ავტორთან. ჩვენს ხელთ არსებული სპეციალური ლიტერატურიდან კი ამ თემას ჯ. ბ. დისანაიკა უთმობს ყურადღებას თავის შრომებში (1976; 1984; 1998). ჩვენი ინტერესი არა მხოლოდ სინჰალას კერძო თავისებურებებიდან გამომდინარეობს, არამედ იქიდანაც, რომ ანალოგიური საკითხები არც ქართველური ენების მიმართ არის შესწავლილი. თუმცა ქართულის შემთხვევაშიც ცალკეული საკითხები, შემხნეული ჯერ კიდევ სულხან-საბა ორბელიანის მიერ, ეთნოგრაფი-

ული, გენდერული და სოციალურ-ლინგვისტური თვალსაზრისით ზოგიერთ ავტორთან განხილულია (შ. აფრიდონიძე, ბ. ჯორბენაძე, მ. ქურდიანი, რ. ქურდაძე, ზ. კიკვიძე, ნ. წულეისკირი), მაგრამ ცალკეული რაკურსით და არა ზოგადად, არა მთლიანობაში. ის, თუ როგორ ხდება რიტუალების და სოციალურ-კულტურული ქცევების მარკირება ენობრივად, არ არის წმინდა ლინგვისტური პრობლემა, მაგრამ არის ენობრივი პრობლემა იმდენად, რამდენადაც მისი მარკირება ხდება ენობრივი თვალსაზრისითაც. ხოლო ის, რომ არსებობს მარკირების სპეციფიკური ფორმები, შეიძლება დამტკიცდეს მხოლოდ მაშინ, თუ შევისწავლით ცალკეული ენების სპეციფიკას ამ თვალსაზრისით. ჩვენი ინტერესის ობიექტად სინჰალა იმიტომ ავირჩიეთ, რომ ქართულთან შედარებით ის არის ყველაზე უფრო განსხვავებული ენობრივი სამყარო ჩვენთვის ამ ეტაპზე ხელმისაწვდომი ტიპოლოგიურად ჩასატარებელი კვლევის დიაპაზონიდან. მაგრამ შესაძლებელია, რომ ამ ორ ენას შორის ბევრი რამ აღმოაჩნდეს საერთო სიახლე-სიძველის თვალსაზრისით სოციალური ქცევების ენობრივად გამოსატვისას. ეს მომავალი კვლევის თემაა.

P . A p k h a i d z e (Tbilisi)

### **On the Peculiarities of Linguistic Marking of Some Socio-Cultural Behavior in Sinhala**

Every nation has its privileged or non privileged, permitted or prohibited rules of socio- cultural behavior. These specific rules are determined by the national historic, ethnographic, cultural, religious or linguistic features.

Sri Lanka has multi ethnic and multi religious society. The majority of its population is Buddhist (70%). It should be mentioned that the standard rules of socio-cultural behavior of the Buddhist Sinhalese are very different from the Christian Sinhalese in Sri Lanka

We will discuss those peculiarities of linguistic marking of the socio-cultural behavior norms which is characteristic only for the Buddhist Sinhalese. To this point, the following examples can be discussed:

a) Due to the **gender peculiarity** it is traditionally defined that men don't have to drink in the society or in the family before women. If the women see this fact it is considered to be offensive for them. Therefore on the social events men usually take some alcohol in separate room. As for women the drinking of alcohol is not allowed at all.

b) The peculiarity of **religious ritual** is that no shoes or head-covering are permitted at the temple.

c) **Ethnographic peculiarities** of the rituals also varies, for example, the different rituals of wedding, funeral or New Year ceremonies.

d) The standard norms of **socio-cultural behavior** are determined by different features, such as: age, caste, or rank. For example, it is prohibited for the representative of lower caste to marry the higher one or conversely (although Sri Lanka is a traditional country, there are many cases when this rule can be broken). Another example of the social behavior norm is that younger are to worship the elders: grandparents and parents, everyday when they leave home. Also a general rule- to speak elders standing is obligatory for the Sinhalese too.

From the above mentioned cases some norms of specific social behavior can be linguistically marked in Sinhala language.

The following examples can be discussed:

1. In Sinhalese society there is the privileged institute of marriage between so called "cross cousins" (children of a sister and a brother) (in Georgian cousins are not denoted by one word, but there are three different names: *bi-zashvili* (uncle's child), *mamidashvili* (father's sister's child) and *deidashvili* (mother's sister's child). In Sinhalese folklore there are many songs dedicated to love stories of *massinā* (male cousin) and *nāna* (female cousin). The marriage between parallel cousins (between sisters' children or between brothers' children) is prohibited. The rules of privileged marriage and prohibited one are linguistically marked in Sinhala. The terms denoting parallel siblings are different from cross-cousin names such as: *gnati sahoiyura* (male) and *gnati sahoiyuri* (female) in literal language while the spoken Sinhala variety uses the terms denoting siblings such as: *akka* "elder sister", *nangi* "younger sister", *malli* "younger brother" *aiya* "elder brother".

2. The peculiarities of addressing etiquette are as follows:

a) The honorific forms are linguistically marked. The varieties of II personal pronouns are different according to the social status, rank, age, gender or caste (Geiger 1938; Disanayaka 1998; Apkhaidze 2005).

b) Strangers do not usually use II personal honorific forms for addressing but marked words according to gender: *nona* “lady” and *mahattayia* “gentleman” which requires the dative construction of the subject. Therefore the question “what would you like?” in Sinhalese acquires the special shade as if it is meant the 3<sup>rd</sup> number person; for example: *mahattayəṭə monəvəḍə ōnəṭ?* – literally means: “What does the gentlemen want?”

For the addressing of Buddhist monk the special II personal noun *obəvəhansē* < *obə*+ *vahan* + *sē* honorific *you* + *sandals, shoes* + *manner* (Geiger: 1938) is used.

c) The usage of proper nouns for addressing three main categories of relatives is prohibited, for example between wives and husbands, between parents and children and between siblings.

d) The kinship terms denoting grandparents, uncles, aunts and siblings acquire the nuance of politeness by adding the proper nouns. For example:

*dinēṢa ayiya* = “Dinesha elder brother”; *pihita siya* = “Pihita grandfather”, *premila akka*= “Premila elder sister”, etc.

3) There are many varieties of honorific suffixes in literary Sinhala which can be added to the nouns, pronouns and verbs, as well.

When the **S** is marked by special honorific suffix, an adequate honorific one is generally affixed to its predicate. This practice is more regularly followed in Classics than in modern writings (Gunasekera 1891).

The problem we discuss in our paper is noteworthy not only for Sinhala language but also, in our opinion, it is important to be studied in the Kartvelian languages as well. The separate ethnographic, genetic, socio-linguistic questions for Georgian are studied by Georgian researchers but not completely. Obviously, it is not only the linguistic problem but also it is the subject of linguistic study due to the linguistic marking of this fact. If we want to study interrelation of the socio-cultural and language behavior norms, then it is necessary to study the specifics of the particular languages from this viewpoint. The object of our study has become Sinhala as comparatively with Georgian it

is the most different language from the viewpoint of typological study available for us on this stage. We believe, that it will be possible to find out many typological similarities between them because both societies (Sinhalese and Georgian) have many common from the viewpoint of novelty or antiquity during language expressing of socio-cultural behaviors. It is a subject for our future studies.

რ. ა ს ა თ ი ა ნ ი (თბილისი)

### **ერგატიული კონსტრუქციის მორფოსინტაქსური მოდელის ტიპოლოგია ქართულსა და ბაცბურში**

ზოგადი ტიპოლოგიის მიხედვით ქართული განისაზღვრება სემანტიკური როლებისა და დეიქსისების ფორმალიზაციაზე ორიენტირებულ ენად. იმავე ტიპოლოგიის საფუძველზე, ბაცბური (ანუ წოვა-თუშური, როგორც თავად ეს ხალხი უწოდებს თავის თავს) მსგავსადვე კვალიფიცირდება. შემოთავაზებული თეორიული მიდგომის თანახმად, ენათა ამომწურავი ტიპოლოგიისათვის მიზანშეწონილი და ეფექტურია ენათა კლასიფიკაციისათვის ღირებულ ნიშნებს შორის იერარქიული მიმართებების გარკვევა. იერარქიები დგინდება ენობრივ სტრუქტურებში სხვადასხვაგვარ კატეგორიათა ასახვის განსხვავებული პრიორიტეტულობით. ისინი ასახავენ ენაში მიმდინარე რთულ სინქრონიულსა თუ დიაქრონიულ პროცესებს.

ასეთი მიდგომით, მიუხედავად იმისა, რომ ორივე განხილული ენა ერგატიულ კონსტრუქციებს სემანტიკური როლებისა და პირთა I/II : III დიქტომიის მიხედვით განსაზღვრავს, ამ კონსტრუქციების განმაპირობებელ კატეგორიებს შორის დადგენილი იერარქიები განსხვავებულია: კონტაქტების საფუძველზე ბაცბურში განვითარებულ სისტემაში უპირატესობა ენიჭება სემანტიკურ როლთა მარკირებას, მაშინ როდესაც ქართულში პირთა დიქტომიის მარკირება იერარქიულად უფრო ძლიერი. შეიძლება ითქვას, რომ ბაცბურში ენობრივი ინტეგრაციის შედეგად წარმოქმნილი 'ახა-

ლი' კატეგორიები ფუნქციონირებენ 'ძველ' კატეგორიებთან თანაკვეთის შედეგად, რომლებიც კატეგორიათა იერარქიულად ორგანიზებულ სისტემაში უფრო მაღალ საფეხურზე დგანან.

R. A s a t i a n i (Tbilisi)

### **Typology of Morphosyntactic Variations of Ergative Constructions in the Bats and Georgian Languages**

Georgian, according to the one general typology, is defined as a mixed language, more precisely, a role-deixis-oriented language, but the same qualification would apply to Bats (or Tsova-Tushian, the designation now preferably used by native speakers). According to the suggested theoretical approach for a comprehensive description of languages, it is not enough to define languages as merely mixed systems, but also state of which hierarchies they make use. The hierarchies are defined according to the priority given to marked categories during linguistic realizations: They reflect dynamic synchronic and/or diachronic processes of linguistic structuring.

Although Tsova-Tushian is similar to Georgian in one respect (both can be qualified as role-deixis-oriented languages), it also differs from it in a significant way: It seems that due to the contacts with the Georgian language Tsova-Tush distinguishes the I/II versus III dichotomy, although formalization of it takes place only after grammaticalization of class category which is the basic for the prototypical ergative constructions. That is, it keeps original category as more strong and puts it on a higher position in hierarchy.

We suppose, that hierarchies can give us new understandings about the nature of linguistic changes in situation of language interferences: When new categories or structures rise in languages because of contacts (or because of language internally motivated variations), the old ones doesn't disappear and take a high position in a hieratically organized linguistic system.



М. Багомедов (Махачкала)

### **Топонимия Дагестана в аспекте лингвоэкологии**

В последнее время в языкознание активно внедряется понятие «лингвистическая экология». Впервые термин «экология языка» употребил Э. Хауген «Ecology of Language» [1972] и основную задачу этой научной дисциплины усматривал в исследовании взаимоотношения языка и среды. Поэтому вряд ли стоит удивляться тому, что с понятием экологии, примененным по отношению к языку, мы встречаемся в работах, посвященных таким явлениям, как исчезновение языков, их вымирание, «смерть». Экологический подход правомерен и в менее острых случаях, когда происходят, казалось бы, менее губительные языковые изменения, такие, как возникновение и исчезновение отдельных языковых категорий, типов текстов и коммуникативных функций [Сковородников, 2007]. Мнения многих исследователей едины в том, что лингвоэкология призвана дать объективную картину развития языка, оценить все её стороны, предупредить об опасности (подлинной или мнимой), уберечь язык, как важнейшее средство человеческого общения. Среди основных проблем ученые выделяют «лингвистический нигилизм», «технизацию речи», жаргонизацию языка молодежи, массовый приток иноязычных слов и др.

В аспекте лингвоэкологии на наш взгляд, особо остро стоят проблемы топонимии. Дагестан является ценнейшим источником для ономастических исследований. Это подтверждают следующие факторы. В природно-географическом и климатическом отношениях регион характеризуется большим богатством и разнообразием. Территория республики делится на четыре географические зоны: равнинная, предгорная, горная и высокогорная. Горные вершины выше 4 тыс. м. над уровнем моря, увенчанные снежными шапками и ледниками, соседствуют с низменностью, опускающейся ниже уровня океана (- 28 м). Ярко выраженная особенность - сильная расчлененность рельефа, состоящего из хребтов, плато, ущелий и долин [Народы Дагестана, 2002, 10]. Площадь составляет 50,3 тыс. кв. км, из которых 48% - горы. Республика граничит по суше и морю с пятью государствами. По официальным данным

[Дагестанская АССР, 1980; Республика Дагестан, 2001] в республике насчитывается более 1600 населенных пунктов: 1576 сельских населенных пунктов, 19 поселков городского типа и 10 городов. Население республики составляет более 2,5 млн. человек, среди которых представители более 100 национальностей. Языки народов, проживающих в Дагестане компактно, принадлежат в основном к трем языковым семьям (всего 28 языков): кавказской (23), тюркской (3), индоевропейской (2). Все это отложило отпечаток на становление и развитие топонимической системы региона в целом и отдельно по языкам.

Несмотря на проведенную огромную работу по изучению грамматического строя дагестанских языков и составлению научных грамматик, неразработанность ономастики этого уникального региона мира - Дагестана, в частности топонимии, является достаточно очевидным фактом.

Ряд причин способствует интенсивному исчезновению не только отдельных топонимических единиц, но и микротопонимий целых селений. Особую тревогу вызывает состояние незафиксированного материала.

Как известно, в 1944г. на территорию депортированных жителей Чечено-Ингушской Автономной Советской Социалистической Республики насильно переселили жителей ряда дагестанских сел (в том числе и даргинских). После возвращения коренных жителей в 1957 году, дагестанцы были вынуждены покинуть обжитые места и заселиться на равнинной части Дагестана, т.к. их дома в горах пришли в негодность. Таким образом, десятки горных селений опустели.

В результате различных обстоятельств во второй половине XX в. наблюдался процесс переселения горцев на равнинную часть республики, в результате чего отдельные селения обезлюдели. Так, например, только в одном Кайтагском районе (в Дагестане всего 41 административный район) к началу XXI в. осиротели 17 населенных пунктов: *Антил, Ургагья, Бяртугья, Агълавкент, ХIялинта, Чидажа, Барша, ГIябдаихъа, Гурмиша, Уршегьи, Мирсегьи, Мисригьи, Тама, Сулипа, Бирккли, Дарша, Иричи*. Их жители переехали в другие селения и города Дагестана. Микротопонимы этих сел не зафиксированы.

В связи со строительством гидроэлектростанций жителей близлежащих сел переселили в другие места. Территории ряда сел оказались затопленными.

На исчезновение топонимических единиц влияет также слабое развитие земледелия, особенно в горной части Дагестана.

Каждое село - это целый мир, цивилизация. Назову лишь несколько примеров. *Калакорейш* – памятник международного значения под открытым небом, занесенный в реестр ЮНЕСКО. В переводе означает «Крепость курейшитов». Курейшиты – мекканское племя, откуда был родом пророк Мухаммад. Они обосновали здесь свою резиденцию и распространили Ислам в Дагестане. Здесь сохранилась мечеть XI-XIII вв. *Амузги* – клинки амузгинских мастеров славились на весь мир, отдельные экспонаты хранятся в лучших музеях мира. *Сулерка* – родина гончарных изделий. В настоящее время в этих селениях никто не живет. Развалины домов стоят как надмогильные плиты. Они превратились в «аулы-кладбища». Микротопонимы этих и других подобных сел не зафиксированы.

Общеизвестно, что микротопонимы – это история народа, написанная предками на лице земли. Так, например, по топонимическим единицам можно восстановить кровавый поход персидского завоевателя XVIII в. Надир-шаха по Дагестану. Свидетелями являются такие единицы как *Шах хирман* «Шахская молотьба», *Хле дуригЛи* «Кровавое гумно (ток)», *Хле шурагы* «Кровавое озеро», *Сигьла дуригЛи* «Гумно (ток) предсмертного вдоха» и др.

Вероятность безвозвратной потери ценнейших материалов с каждым днем растет. С исчезновением микротопонимов наблюдается нарушение генной памяти народа о прошлом. Поэтому детальное изучение микротопонимов имеет значение не только в собственно лингвистическом смысле слова, для истории Дагестана, но и в плане лингвоэкологии.

M. B a g o m e d o v (Makhachkala)

### **Toponymy of Daghestan From the Linguoecology Viewpoint**

The work is dedicated to one of the actual problems of modern linguistics-linguaecology. This question is considered according to the toponymy of the unique regions of the world - Daghestan. The author mentions the factors that

cause the disappearance of toponymic units in Daghestanian languages. The situation with unfixed material causes the particular problem. The probability of the loss of valuable materials is increasing. The author considers that the study of microtoponyms is of great value not only for linguistics and history of Daghestan but for linguaecology.

ც. ბ ა რ ა მ ი ძ ე (თბილისი)

### **ენობრივი სიტუაცია დაღესტანში**

#### **ლეზგიურ ენათა მონაცემების მიხედვით**

*(ისტორია და თანამედროვეობა)*

კავკასია ტრადიციულად წარმოადგენდა დიდი ქვეყნების ინტერესთა და ბრძოლის არენას. კავკასიის დაპყრობის მიზნით წარმოებული ამ ბრძოლების დროს ხშირად ხდებოდა კავკასიელი ხალხების გაყოფა-გახლეჩა, უცხო ეთნოსთა ჩამოსახლება, გადასახლება და, ასევე, ადგილობრივი ხალხების გაქრობაც კი.

კავკასია ხასიათდება პალეოკავკასიური, ინდოევროპული, თურქული და სემიტური ხალხების მრავალსაუკუნოვანი ენობრივი ურთიერთობებით. იბერიულ-კავკასიური ხალხები ცხოვრობენ ამ ტერიტორიაზე უხსოვარი დროიდან, დანარჩენები კი კავკასიაში ისტორიული წარსულის სხვადასხვა დროს მოვიდნენ აქ. მიგრაციები და ენობრივი კონტაქტები სხვადასხვა ეპოქაში არაერთგვაროვანი იყო. მოხსენებაში განხილულია ენობრივი კონტაქტების სახეები ძველად და ახლად ლეზგიურ ენათა მონაცემების მიხედვით.

XIX საუკუნიდან ლეზგიურ ენათა ენობრივი პოლიტიკა, ისევე როგორც მთლიანად დაღესტანში, იყო და რჩება ცალმხრივი. რუსიფიკაციისა და ასიმილაციის პროცესში ეს ეთნოსები არ მმართვედნენ და არც შეეძლოთ მიემართათ რაიმე ორგანიზებული საშუალებებისათვის თავიანთი ენობრივი უფლებების დასაცავად. ენობრივი სიტუაცია ლეზგიურ ეთნოსებში ჩრდილოეთ კავკასიაში გატარებული ერთიანი ენობრივი პოლიტიკის ნაწილია.

XX საუკუნის ოციან წლებში საბჭოთა ხელისუფლებამ შეიმუშავა ახალი ენობრივი პოლიტიკა, რომელიც აგებული იყო ყველა ენის სრული თანასწორუფლებიანობის ფორმალური აღიარების პრინციპზე. ენობრივი „მშენებლობის“ დროს საგანმანათლებლო პოლიტიკით მრავალმა ქვეყანამ (მათ შორის მცირერიცხოვანმა ერებმაც) მიიღო საკუთარი ენის აღორძინების, დამწერლობის შექმნისა და ლიტერატურული ენის განვითარების შესაძლებლობა, რის შედეგადაც უკვე 30-იან წლებში ჩრდილოეთ კავკასიაში განათლება ყველასათვის ხელმისაწვდომი და მასობრივი გახდა. ოღონდ ცოტა მოგვიანებით ენობრივ პოლიტიკაში გატარებულმა დეფორმაციამ – ე. წ. ინტერნაციონალიზაციის (რომელიც უმეტეს შემთხვევაში, რუსიფიკაციას წარმოადგენდა) ფორსირებამ, ორი მშობლიური ენის შესახებ შექმნილმა მცდარმა თეზისმა (რუსულიც მშობლიურია) და ა.შ. გამოიწვია ნაციონალური სკოლების რუსული ენით სწავლებაზე გადაყვანა. 80-იან წლებში მშობლიურ ენებზე სწავლება შეწყდა. XX საუკუნის 90-იან წლებში „პერესტროიკის“ პარალელურად ახალი ენობრივი რეფორმა დაიწყო რუსეთის ფედერაციაში. კანონმა გაამყარა რუსული ენის, როგორც სახელმწიფო ენის, უფლებები რუსეთის მთელ ტერიტორიაზე, დანარჩენი ენების სტატუსი კი რუსეთის ფედერაციაში შემავალი რესპუბლიკების შეხედულებებისამებრ უნდა გადაწყვეტილიყო. 90-იანი წლების შუაში პრაქტიკულად ყველა რესპუბლიკაში ტიტულის მქონე ენები რუსულთან ერთად მიჩნეულ იქნა სახელმწიფო ენებად, მაგრამ ამ სტატუსს არ გაუფართოებია ხსენებულ ენათა ფუნქციონირების არეალი.

მოსხენებაში განხილულია ლეზგიურ ენათა იურიდიული სტატუსი და მისი რეალიზაციის შესაძლებლობები ყველა სფეროში, ლეზგიურ ენათა სიცოცხლისუნარიანობის ხარისხი და პერსპექტივები.

T s . B a r a m i d z e (Tbilisi)

**Language Situation in Daghestan on the Example  
of the Lezgian Languages**  
*(history and modern times)*

Traditionally the Caucasus always was an arena of interests and battle of large neighbouring countries. During the process of this battle as a result of conquering the Caucasus, departing the Caucasian nations and their parting, settling and rooting of foreign ethnoses, deporting and also extinguishing of aborigine nations often were realized.

The Caucasus is characterized by years-old language interaction of Palaeo-Caucasian, Indo-European, Turkish and Semitic peoples. The Ibero-Caucasian nations have been living on this territory from immemorial times, others came to the Caucasus in different period of the historical past. Migration and language contacts were dissimilar in different epoch.

The paper discusses the kinds of language contacts in old times and at present on the example of the Lezgian languages.

Beginning from the 19th century language policy in the Lezgian as well as in other Daghestanian languages was and remained one-sided. During the process of russification and assimilation these ethnoses did not and could not take organized measures for protecting their language rights. Language situation in the Lezgian languages is a part of a language policy in the North Caucasus.

In the 20s of the 20th century a new language policy was worked out by the Soviet government. This policy was built on formal recognition of complete equality of all languages. Taking part in language building and educational policy, many countries (even not large in number) had possibility to restore or to create written language as a basis for developing the literary language, as a result of what in 30s education in the Northern Caucasian regions became massive and popular. Though latter on deformation in a language policy – forcing of so called internationalism (which in many cases turned russification), erroneous thesis about two native languages (native language and Russian) and others – provoked massive moving of national schools to Russian education. At the beginning of the 80s education in native language was brought to a stop. In the 90s of the 20th century together with reorientation of statehood (“perestroika”) a language reform was restored up an energy. The law fixed Russian as a state

language on all territory of Russia and the status of other languages was left to judgement of the republics incorporated into Russian Federation.

In the middle of 90s of the 20th century practically in all republics the languages of the titled ethnoses, together with Russian, were recognized as the state languages, but this status did not expand on an official areal of their functioning.

The paper represents a juridical status of the Lezgian languages, the potentials of its realization in all spheres, quality of viability and perspectives of the Lezgian languages.

Т. Б а р а н н и к о в а (Махачкала)

### **О словообразовании разговорной лексики лезгинского языка**

Настоящее сообщение, выполненное в русле актуального направления дагестановедения – описания лексико-стилистической дифференциации дагестанских языков, посвящено определению словообразовательной специфики разговорной лексики лезгинского языка. В реализации поставленной задачи мы исходим из предпосылки, что эти характеристики, базируясь на лексико-словообразовательном уровне данного языка, формируются в результате отбора тех способов словообразования, которые в наибольшей мере способствуют реализации коммуникативной установки соответствующей функционально-речевой сферы. Включаясь в необходимый режим функционирования, используемые способы словообразования отличаются от общезыковых (и других функционально-отмеченных) способов по своей продуктивности и формам реализации. В выдвижении данной предпосылки мы основывались на положении о специфике проявления типологических параметров языка в различных речевых стилях [Якобсон, 1966], Н. Ф. Бергельсон, 1990] и др.).

Обзор работ по словообразованию лезгинского языка ([Р. И. Гайдаров, Н. Д., Сулейманов и др.), позволяет считать, что в данном языке, квалифицируемом как агглютинативный с элементами флексии, наибольшее распространение имеют такие способы словообразования, как суффиксация и заимствование, приблизительно в равной степени представлены префиксация и словосложение, далее следует образование несво-

бодных словосочетаний, семантическая деривация, мало характерны сокращение и другие способы.

В результате словообразовательного анализа лезгинской разговорной лексики выявляется иное соотношение используемых способов словообразования. Наибольшее распространение показывают единицы, образованные посредством различных приемов словосложения. Ср. следующие пары стилистически нейтральных и разговорных синонимов:

а) семантическое сложение (*фад* ‘скоро’ – *гила-мад* ‘сейчас + еще’; *рузи* ‘пропитание’ – *фу-яд* ‘хлеб + вода’; *мирес* ‘родственник’ – *хва-стха* ‘сын + брат’; *кватIал* ‘собрание’, толпа людей – *гада-базар* ‘парень + рынок’; *хизан, килфет* ‘семья’ – *наб-аял* ‘жена+ребенок’ и т. д.),

б) редупликация (*яхдиз* ‘пешком’ – *кIвачи-кIвачи*; *са гужалди* ‘едва, еле-еле’ – *чIар-чIар*; *къастунай* ‘умышленно, нарочно’ – *чиз-чиз* и т. д.),

в) ложная редупликация, включающая рифмующийся, но самостоятельно не существующий в языке звуковой комплекс (*къульубур* ‘мелочь’ – *къульуб-шульуб*; *луту* ‘плут, мошенник’ – *луту-нту*; *къал* ‘скандал’ – *къал-макъал*; *аял* ‘ребёнок’ – *аял-куял*; *алвер* ‘торговля’ – *алиш-верии* и т. д.),

г) смешанный способ, состоящий из редупликации и аффиксации (*чидай* ‘знакомый’ – *чирхчир*; *низамлудиз* ‘периодический’ – *вахт-вахтунда*;

*суалар* ‘расспросы’ – *жузун-качузун* и т. д.).

Значительное количество лезгинских коллоквиализмов образовано посредством заимствований из русского языка. Особенность реализации данного способа словообразования состоит в адаптации заимствованной лексики в соответствии с произносительными и другими нормами разговорной речи лезгинского языка, с одной стороны, и в сохранении неадаптированного варианта в качестве стилистически нейтральной доминанты образующегося синонимического ряда, - с другой. Например: *доктор* – *духтур*; *пальто* – *палту*; *сундук* – *сандух*; *резервуар* – *развар*; *очередь* – *учир*; *тормоз* – *турмуц*; *лимонад* – *лимунат*; *милиционер* – *мелице* (*милица*); *заведующий* – *заведиш* и т.д. Сравним: книжные заимствования из русского языка сохраняются, как правило, фонетически неадаптированными (*доктор* - *врач* и т.д.)

Следующим по продуктивности способом словообразования разговорной лексики выступает образование несвободных словосочетаний:



*гьамиша* ‘всегда, постоянно’ – *ара дат* Аназаха ‘щедрый’ – *гьил ачух*, *вучиз* ‘почему’ – *куьз ян*, *хуш* ‘приятный’ – *рик* Из чими, *алахьун* ‘стараться’ – *гьавалат хьун*, *килигун* ‘обратить внимание, посмотреть’ – *вил ягьун*, *вил вегьин*.

Что касается такого способа словообразования, как семантическая деривация, то он представлен в материале исследования значительно меньшим количеством примеров (*яб* ‘угол’ < “ухо”, *кIуф* ‘рот’ < “клюв” и т. д.). Такой вид морфологического словообразования, как аффиксация, характерный для языка в целом, а также сокращение встретились в рассматриваемых разговорных единицах лишь в отдельных случаях (ср.: *диде* ‘мать’ – *де*; *буба* ‘отец’ – *ба*), хотя, заметим, в именах собственных (под влиянием контактирующего русского языка) наметилась тенденция образования разговорных синонимов посредством сокращения (*Магомед* – *Мага*; *Багаудин* – *Бага* и т.д.).

Полагаем, что полученные нами диагностирующие данные относительно словообразовательной специфики разговорной лексики (а в перспективе - других лексико-стилистических разрядов) лезгинского языка могут внести некоторый вклад в изучение его функционально-стилистических разновидностей.

T. B a r a n n i k o v a (Makhachkala)

### **Word-Formation of Colloquialisms in the Lezgian Language**

The present report, carried out in the channel of a topical trend of Daghestanian study – the description of lexico-stylistic differentiation of the Daghestanian languages, is devoted to the determination of the word-formation peculiarities of colloquial words in Lezgian. To realize the task outlined we proceed from the precondition, that the stated characteristics, basing on the word-building level of the given language, are formed as a result of the choice of those ways of word-formation, that to the utmost degree promote the realization of the communicative aim of the corresponding functional sphere.

Inserting into the necessary regime of functioning, these ways of word-formation differ from the common language (as well as other functionally marked) ways by their productivity and forms of the realization. The given precondition is based on the statement about the specificity of the display of the language typological parameters in different styles of speech [Jacobson 1966] , [Bergelson 1990] and others.

A survey of the works on word-formation in Lezgian (Gaidarov 1966, Suleimanov 2000, etc.) permits to consider that in this language, qualified as agglutinative with the elements of inflexion, the most widely spread types of word-building are suffixation and borrowing, prefixation and word-composition are used approximately in the equal degree, formation of non-free word-combinations and semantic derivation are the next by productivity, abbreviation and other types of word-formation are not very much in use.

As a result of the word-building analysis of Lezgian colloquialisms we came to the conclusion, that there is a different correlation between the employed ways of word-formation. The majority of colloquial units are formed by means of different means of word-composition. Compare the following pairs of stylistically neutral and colloquial synonyms :

a) semantic composition (фад ‘soon’ – гила-мад “now + more”; рузи ‘food’ – фу-яд “bread + water”; мирес ‘relative’ – хва-стха “son + brother”; кІватІал ‘meeting’, ‘crowd of people’ – гада-базар “boy + market” хизан, килфет ‘family’ – паб-аял “wife + child”, etc.),

b) reduplication (яхдиз ‘on foot’ – кІвачи-кІвачи; са гужалди ‘hardly’, еле-еле’ – чІар-чІар; къастунай ‘on purpose’ – чиз-чиз and others),

c) false reduplication, including a sound complex, which doesn’t exist in the language independently (къулуйбур ‘small things’ – къулуй-шулуй; луту ‘swindler’ – луту-пту; къал ‘row’ – къал-макъал; аял ‘child’ – аял-куял; алвер ‘trade, commerce’ – алиш-вериш and others ),

d) mixed way, containing reduplication and suffixation (чидай ‘acquaintance’ – чирхчир; низамлудиз ‘periodical’ – вахт-вахтунда; суалар ‘questions’ – жузун-качузун, etc.) .

A considerable number of Lezgian colloquialisms are formed by means of borrowing from the Russian language. The peculiarity of the realization of this type of word-formation consists in adapting the borrowed words to the pronunciation and other norms of the Lezgian colloquial speech, on the one

hand, and in keeping the non-adapted variant in the capacity of the stylistically neutral dominant of the synonymic rows formed – on the other. E.g.: доктор – духтур; пальто – палту; сундук – сандух; резервуар – развар; очередь – учир; тормоз – турмуц; лимонад – лимунат; милиционер – мелице (милица); заведующий – заведиш, etc. Compare: bookish words borrowed from Russian remain, as a rule, phonetically non-adapted (доктор – врач, etc.).

The next type by productivity is the formation of non-free word-combinations: гъамиша ‘always, constantly’ – ара датІана; заха ‘generous’ – гъил ачух; вучиз ‘why’ – куъз ян; хуш ‘pleasant’ – рикІиз чими; алахъун ‘to try’ – гъавалат хъун; килигун ‘to pay attention, to have a look’ – вил ягъун, вил вегъин.

As to the semantic derivation, this type of word-formation is represented in the material of investigation by a fewer number of examples: яб ‘an ear’ > ‘a corner’, кІуф > ‘a mouth’, etc. Such ways of morphological word-formation, as affixation, peculiar to the language on the whole, and abbreviation occurred in Lezgian colloquial synonyms only in a number of cases (compare: диде ‘mother’ – де; буба ‘father’ – ба), though there appeared a tendency of forming colloquial proper names (under the influence of the contacting Russian language) by means of abbreviation (ср.: Магхомед – Мага, Багаутдин – Бага, etc.).

We believe, that the given diagnostic data concerning the word-formation peculiarities of colloquialisms (and in perspective – the other lexico-stylistic layers) in Lezgian can make some contribution into the investigation of its functional-stylistic varieties.

А . Ш . Б а х м у д о в а (Махачкала)

### **Некоторые особенности употребления форм будущего времени в даргинском и английском языках**

Известно, что даргинский и английский языки резко отличаются друг от друга. Даргинский язык относится к кавказским языкам и является младописьменным. Английский язык относится к индоевропейским языкам и имеет давно сложившуюся письменность. Даргинский – язык синтетического строя с богатой морфологией и сравнительно бедной

лексикой, английский – язык аналитического строя с бедной морфологией, но богатой лексикой.

Возникают дискуссионные вопросы о грамматическом статусе некоторых форм. Так, например, наличие грамматической формы будущего времени в английском языке по-разному освещается разными языковедами. Многие лингвисты считают, что формы будущего времени образуются путем грамматикализации модальных глаголов *shall* и *will* с сохранением модального значения намерения и долженствования, следовательно, грамматической формы будущего времени в английском языке не существует.

Несмотря на расхождение во взглядах относительно формы будущего времени в английском языке, нельзя не принимать во внимание тот факт, что формы будущего времени обозначают действие, относящееся к будущему, а также тенденция употребления формы *will* для 1 лица приводит к десемантизации модальных глаголов. Следовательно, нельзя отрицать наличие формы будущего времени в английском языке как вполне вписывающейся в аналитическую систему английского языка.

В даргинском языке можно выделить две разновидности будущего времени: будущее индикативное и будущее предположительное. Первоначально в даргинском языке существовала форма настоящего-будущего времени, выражающая в зависимости от контекста значение, как настоящего, так и будущего времени. Далее с развитием языка эта форма стала формой будущего изъявительного, ср.: *Нуни дурсри жагЯл хИядурдирис* «Я сделаю уроки завтра». Однако, эту же форму употребляют и для выражения действия, которое совершается обычно, постоянно, ср.: *Ил нушачи гьар бархИи ваишар* «Он к нам каждый день ходит». В даргинском языке будущее изъявительное не имеет дифференцированных форм совершенного и несовершенного видов. Значение вида выражается контекстуально, ср.: *Иш жуз нуни хИед балтас* «Эту книгу я тебе оставлю» и *Нуни хИед гьар бархИи иш столичиб кьацЛа бутIа балтас* «Я тебе каждый день на этом столе хлеба кусок буду оставлять». Аналогичное можно наблюдать и в английском языке. Так, и первому, и второму предложению в английском языке будет соответствовать The Future Indefinite Tense (будущее неопределенное): *I'll leave you this book* «Я тебе оставлю эту книгу» и *I'll leave you a piece of bread on this table every day* «Я тебе кусок хлеба буду оставлять на этом столе каждый день».

В даргинском языке в ряде случаев дифференциация форм совершенного и несовершенного вида отмечается у будущего изъявительного, но достигается она разными средствами (расхождением тематических гласных, приставками и др.), ср.: *лявкъяс* «приду» и *вашус* «буду ходить»

В английском языке совершенный вид явно выражен в форме The Future Perfect Tense (будущее совершенное), обозначающее действие, которое закончится к определенному моменту в будущем, ср.: *I'll have come by 5 o'clock tomorrow* «Я приду завтра к 5 часам». В даргинском языке этому времени также соответствует будущее индикативное, ср.: *Ии хIянчи нуни базла ахирлис таманбирис* «Эту работу я к концу месяца завершу».

Будущее изъявительное в даргинском языке выражено синтетической формой. В английском языке все формы будущего времени аналитические.

В даргинском языке существует еще будущее предположительное, форма которой, будучи аналитической в своем истоке превратилась в синтетическую. Будущее предположительное выражает действие, которое возможно совершится в будущем при наличии определенных условий, ср.: *Буралли, велики, нура ваIиша* «Если скажут, может быть, и я приду». Подобные предложения в английском языке можно передать условными предложениями изъявительного или сослагательного наклонения, ср.: *If they ask I'll come* «Если они попросят, я приду».

A . B a k h m u d o v a (Makhachkala)

### **Some Characteristics of Using the Future Tense Forms in the Dargwa and English Languages**

It is known that Dargwa and English differ very much. Dargwa refers to the Caucasian languages and it's a new-formed written language. English refers to Indo-European languages and it has an old-formed written language. Dargwa is a synthetic language with rich morphology and rather poor vocabulary. English is an analytic language with poor morphology and rich vocabulary.

There are some open questions about grammar status of some forms, for example, the grammar status of future forms of the English verb. Different lin-

guists take up the problem of the existence of the Future Tense in their own ways. Some of them think that forms of the Future Tense are formed by grammaticalization of the modal verbs *shall* and *will* which have modal meaning of intention or obligation. That's why grammatical forms of the Future Tense can't exist in English.

In spite of the different opinions it can't be denied that forms of the Future Tense express an action which refers to the Future, and the tendency to using of the form *will* for the 1<sup>st</sup> person bring to the loss of meaning of the modal verbs. Therefore we can't deny the existence of the forms of the Future Tense in English.

There are two future forms in Dargwa: The Future Indicative Tense and The Future Suppositional Tense.

At first there was only one form of the Present-Future Tense in Dargwa which could express either a present or a future action depending on the context. Later this form became the form of the Future Indicative Tense, e.g.: *Nuni dursi žaojal hjadurdiris* «I'll do the homework tomorrow». Though sometimes this form is used to express recurrent or permanent actions in present, e.g.: *Il nušači har barhi vašar* «He visits us every day».

The Future Indicative Tense has no forms of perfective and imperfective aspect. The aspect can be expressed in the context, e.g.: *iš žuz nuni həc baltas* «I'll leave you this book» and *nuni həc har barhi iš stolixib qačla buča baltas* «I'll leave you a piece of bread on this table every day». The same cases can be found in English. So the first and the second sentences correspond to the Future Indefinite Tense in English, e.g.: I'll leave you this book. – I'll leave you a piece of bread on this table every day.

In some cases in Dargwa the differentiation of perfective and imperfective aspect forms is found in the Future Indicative Tense but it can be expressed by means of the difference of thematic vowels, prefixes, etc., e.g.: *čajvqjas* «will come» - *vašus* «will go (regularly)»

In English the perfective aspect is obviously expressed in the Future Perfect Tense which is used to show an action accomplished before a given future moment, e.g.: *I'll have come by 5 o'clock tomorrow*. In Dargwa such sentences are rendered by means of Future Indicative forms, e.g.: *iš hajanči nuni bazla axirdis tamanbinis* «This work will have been finished by the end of the month».

The Future Indicative Tense in Dargwa is expressed by synthetic forms. In English all forms of the Future Tense are analytical forms.

There is the Future Suppositional Tense in Dargwa. An original analytical form changed into a synthetic form. The Future Suppositional Tense is used to represent the action which is likely to take place in future but it depends on some condition, e.g.: *Burali, beliki, nura vaḳiṣa* «If I am told I may come». Such sentences in English can be rendered by conditional sentences of Indicative or Subjunctive Mood, e.g.: «If they ask I'll come».

Р . Б а ш и р о в а (Махачкала)

#### **Аналитические деривационные модели субстантивно-глагольного типа в аварском литературном языке**

В дагестанском языкознании одной из дискутируемых тем является разграничение сложных глаголов и глагольных словосочетаний. Безусловно, данный вопрос актуален и для авароведения. Как отмечает М. М. Нурмагомедов, «выяснение структуры и содержания сложного слова остается важнейшей проблемой и в исследованиях современных языковедов» [Нурмагомедов, 2000].

Наряду с типологически сходными чертами для дагестанских языков характерны и специфические словообразовательные тенденции и модели.

Большинство сложных глаголов с именем существительным в роли первого компонента образовано от устойчивых сочетаний типа «имя + глагол»: *бербиххизе* «изумиться, поразиться» (*бер* «глаз» *биххизе* «разрушить(ся)»), *кIалгьикъизе* «пререкаться» (*кIал* «рот», *гьикъизе* «спросить

Целый пласт среди аналитических глаголов составляют лексемы, образованные сочетанием именной части и глагола *гьабизе* «(с)делать», например: *гIадлу гьабизе* «установить дисциплину (порядок)», *гIажсаибльи гьабизе* «удивляться», *махIрум гьавизе* «лишить чего-л.», *гьуйин гьабизе* «посладить», *чIамучI гьабизе* и т. д.

В ряде случаев в качестве именной части подобного сложного глагола употребляется существительное в именительном падеже, заим-

ствованное из русского, арабского и тюркских языков: *агитация гьабизе* «агитировать», *интерес гьабизе*. В качестве именной части таких аналитических лексем может быть употреблено не только заимствованное имя существительное, но и исконно аварское слово, например: *квешльи гьабизе* «навредить», *рекьел гьабизе* «примирить», «помирить», *ургьел гьабизе* «задуматься».

Нередко встречаются аналитические деривационные модели типа «краткое прилагательное+гьабизе», например: *гьуьин гьабизе* «послать», *чегьел гьабизе* «очернить»; или наречие, например: *махIрум гьавизе* «лишить чего-л.», *чIамучI гьабизе* «надоедать», *чIемегI гьабизе* «ослабить».

Эти аналитические деривационные модели представляют собой лексикализованные словосочетания, состоящие из именной части и функционально вспомогательного глагола. Часто вторая часть этих сложных образований представлена глаголом *гьабизе* «(с)делать», например: *гIадлу гьабизе* «установить дисциплину (порядок)», *гIажайбъли гьабизе* «удивляться», *махIрум гьавизе* «лишить чего-л.», *гьуьин гьабизе* «послать», *чIамучI гьабизе* «надоедать» и т. д.

В качестве второго компонента таких аналитических лексем может выступить и глагол *базе* «сыпать», «вешать», например: *мал базе* «лягнуть», «лягать», *лъльар базе* «боднуть», *рогьо базе* «опорочить». Именной компонент в таких аналитических конструкциях совершенно не подвергается грамматическим изменениям. Глагольный компонент (представленный, как правило, глаголами *гьабизе* «делать» и *базе* «сыпать», «вешать») подвергается грамматическим изменениям и проявляет себя как грамматический центр. В качестве глагольного компонента аналитических образований могут выступить различные глаголы.

Как указывает М.И. Магомедов, «некоторые аналитические глаголы образуются на базе имен существительных, присоединением простых глаголов *борхизе* «поднять», *хвезе* «умереть», *къазе* «закрыть» напр.: *къо борхизе* «исполнить долг» (букв. «день поднять»), *ракI хвезе* «обижаться» (букв. «сердце умереть»), *бер къазе* «бояться, отступать» (букв. «глаз закрыть») и т. д. Аналитические глаголы указанного типа возникли в результате слияния значений его компонентов и в современном состоянии



языка воспринимаются как идиоматические выражения» [Магомедов М.И., 1990].

Мнения авароведов по вопросу квалификации этих аналитических глагольных образований различаются. М. М. Магомедханов, рассматривая данные лексемы как устойчивые сочетания, считает, что *«морфологическая структура глагольных фразеологических оборотов не отличается от структуры свободных словосочетаний. И в глагольных фразеологических единицах, и в свободных глагольных словосочетаниях в качестве стержневого слова выступает глагол, который выполняет присущие этой части речи грамматические функции»* [Магомедханов, 1972].

Преобладающее большинство имен существительных в составе сложных аналитических глаголов стоит в форме абсолютива, например: маслигIат гьабизе «примирить», льльар базе «боднуть», рогьо базе «опорочить», тIалаб гьабизе «заботиться», нальи гьабизе «одолжить», «взять в долг» и т. д.

Изредка встречаются имена существительные в формах косвенных падежей. Например, в форме датива: какичуризе (какие чуризе) «совершить омовение»; и, чаще всего, в форме локативов: нухарегIизе (нухда регIизе) «проводить», бадиб чIвазе «упрекать»...

Сложные глаголы, образованные путем словосложения от устойчивых глагольных словосочетаний не обнаруживают адекватности лексического значения сложного слова суммарному значению его компонентов, например: гIинтIамизе «послушать» (гIин «ухо» + тIамизе «стелить» – букв.: «ухо стелить»); берккезе «сглазить» (бер «глаз» + ккезе «попасть»); бетIербахъизе «жить» (бетIер «голова» + бахъизе «отнять»); ракI ине «разочароваться» (ракI «сердце» + ине «идти») и т.д.

Поскольку признак обособления лексического значения сложных глаголов от суммарного лексического значения составляющих их компонентов позволяет разграничивать сложные глаголы и синтаксические единицы, т. е. все основания, рассматривать данные образования как сложные глаголы.

Сложные глаголы, представляющие собой синтаксическую матрицу «существительное + инфинитив» вызывают в авароведении, как и во всем дагестановедении, особый интерес. Этот интерес обусловлен тем, что этот тип глаголов как аналитические образования сохраняет, с одной стороны,

определенные ступени в процессе превращения их в синтетические формы, с другой стороны – эти аналитические образования широко функционируют как устойчивые идиоматические сочетания, передающие то или иное действие или процесс. В этой связи особенно остро встает вопрос классификации такого рода образований на т. н. сложные глаголы и глагольные словосочетания.

Большая часть сложных глаголов в аварском языке образована от устойчивых сочетаний типа «имя + глагол»: квербакъизе «помочь» (квер «рука», бакъизе «голодать» в значении отдать что-либо, не оставляя себе ничего); кIалгъикъизе «пререкаться» (кIал «рот», гъикъизе «спросить»); бербиххизе «изумиться», «поразиться» (бер «глаз», биххизе «разрушиться»).

Переход этих сочетаний слов, связанных между собой устойчивой связью типа «имя + глагол» в разряд сложных глаголов, можно объяснить критерием формальной и внутренней изоляции. Признак обособления сложных глаголов от составных компонентов позволяет отграничить устойчивые сложные глаголы от синтаксических единиц. Таким образом, вышеописанные глаголы следует рассматривать не как устойчивые сочетания, а как устойчивые сложные слова.

R. B a s h i r o v a (Makhachkala)

### **Analytic Derivative Models of Substantive-Verb Type in Avar Literary Language**

There are specific word-building tendencies and models on a level with typological similar features in Daghestanian languages. Majority of compound verbs with a noun in the role of the first component is formed from set expressions such as “noun + verb”.

Analytic derivative models of type “short adjective + verb” are frequently found in Daghestanian languages. Compound verbs formed from verb set expressions do not adequate in lexical meaning of compound word to general meaning of its components.

Compound verbs, syntactical matrix of which is “noun + infinitive”, are of great interest in Avar language study. It is caused that this type of verbs, being analytic formations, on the one hand preserve some stages in the process of changing them into synthetic forms, and on the other – these analytic formation widely function as idiomatic set expressions, conveying any action or process. In this connection there is particularly acute the problem of classification such kind of formations into compound verbs and verb set expressions.

ნ. ბ ე პ ი ე ვ ი (თბილისი)

### მირთვა ქართულსა და ოსურ ენებში

ოსურშიც, ისევე როგორც ქართულში, სიტყვათა სინტაქსური შეკავშირების სამი სახე არსებობს: **შეთანხმება (ѣмѣаст), მართვა (ѣмарѣჷт) და მირთვა (ѣфтыдад).**

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულში მართვა და მირთვა მკვეთრად გამიჯნული არაა. ჯერ კიდევ აკად. არნოლდ ჩიქობავა შენიშნავდა, რომ „შეიძლება შეგვხვდეს ისეთი მოვლენები, რომელთა შესახებ ძნელია თქმა, მართვაა იგი თუ მირთვა“. მართული სიტყვა ზოგჯერ შეიძლება მირთულად იქცეს. მირთვას გარკვეული კავშირი აქვს შეთანხმებასთანაც. სახელები გადაქცეულნი ზმნიზედებად მიერთვიან ზმნა-შემასმენელს (გათენებისას, მეზობლისას).

არის შემთხვევები, როცა ზუსტად ვერ ირკვევა მირთვის შემთხვევა და საორტოგო შემთხვევაში წინადადების წევრის სინტაქსური ფუნქციის აღნიშვნით უნდა დაგკმაყოფილდეთ. ეს ის შემთხვევებია, როცა ერთი და იმავე ფორმითაა გადმოცემული უბრალო დამატება და ადგილის გარემოება (ფიქრებში ჩაძირულიყო, ჭაში ჩავარდნილა; ახალგაზრდობაზე ფიქრობდა, მთაზე იდგა). ასეთი შემთხვევები გარკვეული სიძნელის წინაშე გვაყენებს.

ოსურში მირთვის ოთხი ძირითადი შემთხვევას განიხილავენ:

1. მსაზღვრელი, რომელიც გადმოცემულია სახელობით ბრუნვაში, მხოლოდით რიცხვში დასმული არსებითი სახელით დგას საზღვრულის წინ და მიერთვის;

2. მსაზღვრელი, გადმოცემული რიცხვითი სახელით, დგას საზღვრულის წინ და მიერთვის მას.

3. მსაზღვრელი, რომელიც გადმოცემულია ზედსართავი სახელით, რიგობითი რიცხვითი სახელებით, ნაწილაკებით ან ნაცვალსახელებით, დგას საზღვრულის წინ და მიერთვის მას.

4. გარემოება, გადმოცემული ზმნიზედითა და აბსოლუტივით (დეეპრინასტიე) მიერთვის ზმნას.

ოსურში მირთვის მაგალითად არის მიჩნეული: **рѣсугъд дидинѣг** (ლამაზი ყვავილი); **рѣсугъд дидинджытѣ** (ლამაზი ყვავილები). განსაზღვრებად აქ ზედსართავი სახელია, რომელიც ქართული ენის კანონების მიხედვით სინტაქსურ წყვილს ქმნის საზღვრულთან და შეთანხმებაა, რაც ოსურში გაქვეავებული ფორმით არის გადმოცემული **рѣсугъд дидинѣг** (ამიტომაც მიაჩნიათ, რომ აქ მირთვის შემთხვევაა).

ქართულში მყარად არის განსაზღვრული: **ატრიბუტული განსაზღვრება შეთანხმებულია, სუბსტანტიური – მართული, ან მართულ-შეთანხმებული** (ლ. კვაჭაძე).

ოსურში სხვა ვითარებაა: ზოგიერთი მეცნიერი მიიჩნევს, რომ სუბსტანტიური განსაზღვრება სახელთან დაკავშირებულია **მირთვის** საფუძველზე: **Назы къохтѣ** ნაძვის ხეივანი; **сафран фѣткытѣ** – შაფრანის ვაშლები (Грамматика осетинского языка, т. II, под редакцией проф. Г.С. Ахвледиани, Орджоникидзе, 1969, გვ. 80). ეს კი გამოწვეული უნდა იყოს იმ სხვაობით, რომ ქართულში სუბსტანტიური განსაზღვრება მართულია, მაგრამ ინვერსიული წყობისას შეიძლება შეითანხმოს კიდევ (ხეივანმა ნაძვისამ, ვაშლმა შაფრანისამ), ოსურში კი ასეთი ინვერსია არ დასტურდება (მსაზღვრელი ყოველთვის უსწრებს საზღვრულს) “Строгая закономерность саблюдается в следующих случаях. 1. Определение стоит перед определяемым (ვ. აბაევი).

რაც შეეხება ატრიბუტულ განსაზღვრებას, რომელიც ქართულში ყოველთვის შეთანხმების წესით უკავშირდება სა-

ზღვრულს, ოსურში აქაც განსხვავებული ვითარება გვაქვს: **Хорз** зѣрдѣ, **хорз** зѣрдѣтѣ კარგი გული, კარგი გულები. **Дыккаг** хѣдзар, **дыккаг** хѣдзары; მეორე სახლი, მეორე სახლის. **Саст** лѣдзѣг, **саст** лѣдзѣджы; გატეხილი (პრედიკატ. განს.) ჯოხი, გატეხილი ჯოხის. **Мѣ** чиныг, **мѣ** чиныджы; ჩემი წიგნი, ჩემი წიგნის – ყველა ეს და მსგავსი შესიტყვებები განიხილება, როგორც მირთვის შემთხვევები (Грамматика осетинского языка, т. II, под редакцией проф. Г.С. Ахвледиани, Орджоникидзе, 1969, გვ. 87).

ეს ატრიბუტული განსაზღვრებები ოსურში (ქართულისაგან განსხვავებით) არ იბრუნვიან საზღვრულთან ერთად (**Хорз** зѣрдѣ, **хорз** зѣрдѣтѣ; **Мѣ** чиныг, **мѣ** чиныджы). თუმცა ჩვენ ვფიქრობთ, ამოსავალი ეს არ როგორც შეთანხმება, აქ უცილობლად მართვის ის შემთხვევაა, როდესაც სახელი მართავს სახელს გარკვეულ ბრუნვაში.

უნდა აღინიშნოს სინტაქსური კავშირის ერთი თავისებურებაც ოსურში.

ოსურ ენაში შეთანხმება, მართვა და მირთვა ერთმანეთისაგან მკვეთრად გამოიჯნული არაა. (ერთნი მიიხნევენ, რომ **ჩემი წიგნი** მართვაა, მეორეთა აზრით, ეს მირთვის მაგალითია. ერთნი მიიხნევენ, რომ **მეორე სახლი** მირთვაა, განსხვავებულად ფიქრობენ სხვები).

წინადადებაში სიტყვათა წყვილებს შორის სინტაქსური დამოკიდებულება ქართულსა და ოსურში სხვადასხვაგვარად განიხილება. ის, რაც ქართულში აშკარად **შეთანხმების** მაგალითია, ოსურში წარმოდგენილია როგორც **მირთვის** შესატყვისი მაგალითი. ასეთივე სხვადასხვაობაა მართვისა და მირთვის შემთხვევებშიც. ისევე როგორც ქართულში, ოსურშიც არაა ერთმანეთისაგან მკვეთრად გამოიჯნული მართვა და მირთვა. სრული მნიშვნელობის მქონე სიტყვა (მოცემულ შემთხვევაში ფორმაგაქვავებული, სხვა შემთხვევაში კი ფორმაცვალებადი) მიიხნეულია როგორც ზოგადად ფორმაუცვლელი და სინტაქსური წყვილი მირთვის ჭრილშია გადატანილი.

მიგვაჩნია, რომ სინტაქსური წყვილები, რომლებიც შედგებიან სახელისა (ბრუნვაგაქვავებული სახელისა) და ბრუნებადი სახელი-

საგან (როცა მსაზღვრელი წინ უსწრებს საზღვრულს), უნდა აღიქმებოდეს როგორც **მართვა** (ზოგ შემთხვევაში შეიძლება სახელი მართულ-შეთანხმებული იყოს და არა მირთული). **Зѣронд Сѣхмѣт иѣ хѣдзары къуымѣй нѣкуыдѣм ацыдис 7.175.** (მოხუცი სახმატი თავისი სახლიდან არსად წასულა). სინტაქსური წყვილი **Зѣронд Сѣхмѣт** – მოხუცი სახმატი; **Дуры хадзѣр** – ქვის სახლი და მსგავსი წყვილები უნდა განიხილებოდეს მართვის შემთხვევად (და არა მირთვისა).

N. B e r i e v a (Tbilisi)

### **Adjunction in Georgian and Ossetian Languages**

In Ossetian as well as in Georgian language there exist three kinds of syntactic connection between words: agreement [**ѣмбаст**], government [**ѣмарѣзт**] and adjunction [**ѣфтыдад**].

It should be noted that in Georgian there is not clear distinction between government and adjunction. As far back as academician Arnold Chikobava stated that “there can be found such phenomena when it is difficult to determine, whether it is government or adjunction”. Word under government sometimes can become under adjunction. Adjunction has certain link with agreement. The names turned into adverbs by adjunction to verb-predicate (gatenebisas, mezoblisas).

There are instances when it is difficult to determine precisely whether it is adjunction or not and, in event of vagueness, we should be satisfied with indication of syntactic function of the sentence member. This is a case when simple object and adverbial modifier of place are expressed in one and the same form (pikrebshi chaziruliko, **chashi chavardnila**; akhalgazrdobaze pikrobda, mtaze idga) . Such cases create certain difficulties for us.

In Ossetian, there are considered three main cases:

1. Determinant which is expressed in Nominative case, stands in front of the determinatum in singular number and adjunct;

2. Determinant is expressed in numeral and stands before determinatum and adjunct;

3. Determinant is expressed by adjective, ordinal numerals, particles or pronouns, stands before the determinatum and adjunct to it.

4. The adverbial modifier is expressed by an adverb and adverbial participle (gerund) adjunct to verb.

In the Ossetian language an example of adjunction is considered: *рӕсугъд дидинӕг* (beautiful flower); *рӕсугъд дидинджытӕ* (beautiful flowers). As a determiner here is an adjective which according to the rules of the Georgian language forms syntactical pair with determinatum and it is agreement which in Ossetian is given in a fixed form *рӕсугъд дидинӕг* (that is why it is considered the case of adjunction).

In the Georgian language it is strictly determined: the adverbial modifier is under agreement, substantial is under government or government-agreement (L.Kvachadze).

In the Ossetian language there is quite a different situation: some researchers consider that substantive determination at name is linked on the basis of government: *Назы къохтӕ* (fur alley); *сафран фӕткыутӕ* (shaphran apples) (Grammar of the Ossetian language, v.II, edited by prof. G.S.Akhvlediani, Orjonikidze, 1969, p.80). This must be caused by the difference that in Georgian, substantial determination is under government, but during inverse order it can agreement [xeivan-ma nazvis-am; vashl-ma shapranis-ma], but in Ossetian such inversion does not take place (a determiner always anticipates the attribute) "Strict regularity is always observed in the following cases. 1. Attribute stands before determiner (V.Abaev).

As to the attributive determination which in Georgian is always linked with determiner, in Ossetian it happens differently: *Хорз зӕрдӕ, хорз зӕрдӕтӕ* (good heart, good hearts); *Дыккаг хӕдзар, дыккаг хӕдзары* (second house, of the second house); *Саст лӕдзӕг, саст лӕдзӕджы* (broken (pred.det.) stick, of the broken stick); *Мӕ чиныг, мӕ чиныджы*; (my book, of my book) – all these and similar to them word combinations are considered as cases of adjunction (Grammar of the Ossetian language, v.II, ed., prof. Akhvlediani. Orjonikidze, 1969, p.87).

These attributive adjectives in Ossetian (unlike Georgian) do not decline together with the determinatum (*Хорз зӕрдӕ, хорз зӕрдӕтӕ; Мӕ чиныг, мӕ чиныджы*), though we think it is definitely must be the case of government when name governs name in a certain declination.

One peculiarity of syntactic connection must be also mentioned in Ossetian.

In the Ossetian language there is no clear distinction between agreement, government and adjunction. (Some researchers consider that **Cemi wigni** is government, others think it is an example of adjunction. Some researchers consider that **meore saxli** is adjunction others do not think so).

Syntactic dependence of word combinations in a sentence is considered differently in Georgian and Ossetian. What is well-expressed example of **agreement** in Georgian, in Ossetian is represented as an appropriate example of **adjunction**. The same difference is in cases of government and adjunction. As it is in Georgian, there is no clear division between government and adjunction in Ossetian. A word with full meaning (in the given case fixed form, in other case form changing) is considered as form changing in general, and syntactic pair is transferred in the plane of adjunction.

In our opinion, syntactic pairs which consist of name (fixed declination of name) and conjugated name (when determinant advances the definer) there must be marked as government (in some cases the name can be government – agreement and not adjunction). **Зѣронд Сѣхмѣт йѣ хѣдзары къуымѣй никуыдѣм ацыдис 7.175** (An old Saxmat has not gone anywhere from his house). Syntactic pair **Зѣронд Сѣхмѣт** (an old Saxmat); **Дуры хадзѣр** (stone house) and similar pairs must be considered as a case of government (and not adjunction).

ა. ბ ე რ თ ლ ა ნ ი (თელავი)

**ხმოვანთა ხასიათისა და გენეზისის ზოგადფონეტიკური  
საკითხები წოვა-თუშურის მასალის მიხედვით**

სამეცნიერო წყაროებში, *შემართვის თვალსაზრისით*, ხმოვნები დახასიათებულია ხოლმე ზოგადად, უკეთეს შემთხვევაში, თავიკიდურ პოზიციაში (ანლაუტში). მაგრამ იშვიათად თუ არის დაკონკრეტებული ის, თუ როგორია ისინი ინლაუტში ან აუსლაუტში?



თავისთავად ამ კითხვას არ ექნებოდა რამენაირი ღირებულება, რომ არ ბადებდეს სხვა, უფრო კონკრეტულ კითხვებს: 1. ანლაუტის ხმოვნები განსხვავდებიან თუ არა (თუნდაც მცირედნად) ინლაუტის ანდა აუსლაუტის ხმოვნებისგან სლაგურ, რომანულ, ასევე ქართულ და სხვა ენებში, რომლებსთვისაც სადღეისოდ არ არის გაცნობიერებული ანლაუტის ხმოვანთა მაგარი, ანუ ძლიერი, ხშული, მკვეთრი შემართვა (ექსკურსია)? 2. და თუ კი – რაში მდგომარეობს ეს განსხვავება? 3. რა ოდენობით განსხვავდება ანლაუტის ვოკალთა შემართვა ინლაუტის (ასევე აუსლაუტის) ვოკალთა შემართვისგან თითოეული ენის შიგნით? 4. თუ ანლაუტის ხმოვნების შემართვა მაგარია, მაგალითად, გერმანულ, მეგრულ (ზანურ), წოვა-თუშურ და სხვა ენებში, როგორია ეს შემართვა ამავე ენების ინლაუტში ანდა აუსლაუტში?

ამ კითხვების პროოცირებას იწვევს ‘რა?’ კითხვითი ნაცვალსახელის წოვა-თუშური შესატყვისისა და სხვა ამგვარი ლექსემების დაწერილობა ხან თავკიდური **u**-თი, ხანაც თავკიდური **v**-თი. ეს გვაგონებს იმ ანალოგიურ სიტუაციას, როცა, ინგლისურ ენასთან ურთიერთობისას სრულიად უადგილოა რა თარგმნის ნებისმიერი მცდელობა, ვრჩებით ოდენ ტრანსლიტერაციის ტყვეობაში. მაგალითად, სახელების (ანთროპონიმების) ანდა ტერმინების „ტრანსპორტირებისას“ ქართულ და რუსულ ენებში გაურკვეველი რჩება, რა უნდა დაიწეროს **w**-ს ადგილას და იწერება ხან **v**-, ხანაც **u**-, რომელთაგან არც ერთია მართებული, არც მეორე, თუმცა, ამავე დროს, რაც არ უნდა პარადოქსულად ჩანდეს ეს, ორივე მართებულიცაა.

პასუხების ძიებას ამ და სხვა თანმდევ კითხვებზე მივყავართ შემდეგ მოსაზრებებამდე:

1. თუმცა სპორადულად, მაგრამ მაინც დასტურდება წოვა-თუშურ ენაში (და არა მარტო მასში) ანლაუტის ხმოვანთა ე. წ. თავისუფალი არტიკულაცია. სხვანაირად: აქ ფუნქციონირებენ ანლაუტის ე. წ. თავისუფალი ხმოვნები, რომლებიც თავისუფალნი არიან მაგარი შემართვისგან, ანუ ლარინგალური ['] თანხმოვნისგან. ამასთანავე ისინი წოვა-თუშურ ენაში ფონოლოგიური დატვირთვისანი არიან და კორელაციას იძლევიან. თუკი თავისუფალ შემარ-

თვის აღნიშნავთ  $\sim$  სიმბოლოთი, ვიღებთ: [ $\sim$ v]. მაგალითები თავისუფალი კორელატებისთვის (რაკი თავკიდურში [v] ან [u] ბგერების შესაძლო ფუნქციონირებაზეც არის საუბარი, ოპოზიციურ წყვილებში უნდა ჩავრთოთ ანლაუტის [v] თანხმონიანი ვერსიებიც):  $\sim$ a'ã 'კი, პო, დიახ' – a'ã ბერძნ. 'kopros' / ლათ. 'caco, cacare' (ბავშვის ენაზე) – va'ã 'მოსახველად';  $\sim$ e 'და' (კავშირი) – e 'ეს' – ve 'ხვევ';  $\sim$ iks (ღორის გასაგდები შეძახილი) – iks 'იქსი' (ლათინური ანბანის 23-ე ასო) – viks (nonsense);  $\sim$ ux 'რა?' – vux 'უკან' (adit.) – ux (nonsense).

2. პირველი დებულება იწვევს მეორეს, რომლის მიხედვითაც ანლაუტის ხმოვნები მაგარი შემართვისანი არიან ენებში საერთოდ, იმ ენებშიც, რომლებსთვისაც ასეთი შემართვა სადღეისოდ არ ცნობიერდება, მაგალითად, სლავურ, რომანულ, ასევე ქართულ და სხვა ენებში: [v]. მაგალითად: ქართ. **ati** ['ati]; რუს. **okolo** ['okolo] 'მახლობლად' (მაგალითები წოვა-თუშური ენიდან: a'ã ['a'ã] ბერძნ. 'kopros' / ლათ. 'caco, cacare' (ბავშვის ენაზე), e ['e] 'ეს', iks ['iks] 'იქსი' (ლათინური ანბანის 23-ე ასო), **obi** ['obi] 'იბინი', **uĉnā** ['uĉnā] 'სიბნელე'). გამოდის, გვაქვს საფუძველი ვამტკიცოთ, რომ ანლაუტის ხმოვანთათვის ძლიერი შემართვა წარმოადგენს უნივერსალურ ნიშანს.

3. მეორე დებულება იწვევს მესამეს, რომლის თანახმადაც ის, რაც, მაგალითად, გერმანულ ენაში, ისევე როგორც მეგრულ, წოვა-თუშურ ენებში სადღეისოდ ცნობიერდება ანლაუტის ხმოვნების მაგარ შემართვად, არ წარმოადგენს მხოლოდ მაგარ შემართვას: სინამდვილეში ეს არის მაგარი შემართვაც (ანუ ლარინგალური ['] და ფარინგალური [°] ობერტონიც (ანუ მინაბგერი), რომელიც განვითარებულია მაგარ შემართვასა და საკუთრივ ხმოვანს შორის ფონეტიკური, ექსპრესიული (არადისტინქტური) სტატუსით. ეს შეიძლება წარმოვიდგინოთ ['] + [°] + [v], ანუ [°v] სქემის სახით. მაგალითები: გერმან. **immer** [°immer] 'ყოველთვის'; ლაზ. **arti** [°arti] 'ერთი'; წოვა-თუშ. ენ. **alni** [°alni] 'აღვანში' (ess.).

4. სამივე დებულებას, ერთად აღებულს, მივყავართ ხმოვნებიდან თანხმონიანებამდე მიმავალი რთული და საინტერესო გზის კონ-

ტურებამდე. ეს გზა უნდა გადიოდეს ჩვეულებრივ (უბრალო, მარტივ) ხმოვნებზე. ეს გზა თავისუფალი ხმოვნებიდან თანხმოვნებამდე, რომელიც იმაზე უფრო გრძელია, ვიდრე გზა თავისუფალი ხმოვნებიდან ჩვეულებრივ ხმოვნებამდე, შეიძლება წარმოვიდგინოთ დაახლოებით ასეთი სახით –  $[\text{^V}] \Rightarrow [\text{V}] \Rightarrow [\text{C}]$ , რაც შემდეგნაირად იკითხება: a) იყო თავისუფალი ვოკალი:  $[\text{^V}]$ ; b) მერე გაჩნდა პირველი კონსონანტი –  $[\text{^}]$  ლარინგალი, რომელიც მაგარი შემართვის მისიით განთავსდა თავისუფალი ვოკალის შემართვის ადგილას, რის შედეგადაც ჩამოყალიბდა ჩვეულებრივი ვოკალი:  $[\text{V}]$ ; c)  $[\text{^}]$ -ს მერე გაჩნდა სხვა კონსონანტი/კონსონანტებიც:  $[\text{C}]$ . ისე რომ: სადღაც იქ, თავისუფალ ხმოვნებთან უნდა ვეძებოთ უთუოდ ხმოვნებიდან თანხმოვნებამდე მიმავალი გზის დასაწყისი, ანუ ხმოვანთა ხასიათისა თუ გენეზისის საწყისთა საწყისები.

5. ამ საკითხების კვლევა გვიბიძგებს, ერთი მხრივ, ბგერათა შესწავლისადმი ახალი მიდგომის – ე. წ. *შიზოფონიის* (ბგერათა „გახლეჩის“) – შემუშავებისკენ, ხოლო მეორე მხრივ, ახალი ღინგოაპარატის – ე. წ. *პალინდროფონის* – შექმნის აუცილებლობის იდეისკენ, რაც დაგვეხმარებოდა ბგერათა ხასიათის უკეთ წვდომაში.

6. ამ დაკვირვებების ჩატარების შანსი მოგვცა სწორედ არქიარქაული  $[\text{^}]$  თანხმოვნისა და კიდევ უფრო ძველი წარმოშობის ე. წ. თავისუფალი ხმოვნების ფუნქციონირებამ წოვა-თუშურ ენაში (და არა მარტო წოვა-თუშურ ენაში). კვლევისას რეალიზებული ტიპოლოგიური მიდგომა კი, იძლევა რა განზოგადების საშუალებას, ამავე დროს ხელს უწყობს მსჯელობათა სინთეზს.

7. ამ დებულებათაგან თითოეული საჭიროებს უფრო დეტალურ სამეცნიერო გამოკვლევას, რაც, ჩვენი აზრით, საინტერესო და გადაუდებელ საქმეს წარმოადგენს.

А. Б е р т л а н и (Телави)

### **Общезвонетические вопросы характера и генезиса гласных на материале цова-тушинского языка**

В научных источниках гласные, с точки зрения их приступа, дается общая характеристика, или, в лучшем случае, рассмотрена в начальной позиции (анлаут), но редко конкретизируется их характер и поведение в инляуте или ауляуте.

Сам по себе этот вопрос не представлял бы какой бы то ни было ценности, если бы не вытекающие из него другие, более конкретные вопросы: 1. Отличаются ли анлаутные гласные (хотя бы в самой малости) от инлаутных или ауляутных в славянских, романских, а также в грузинском и других языках, в которых по сей день не признаётся наличие твёрдого, т. е. сильного приступа (экскурса) анлаутных гласных? 2. Если – да, то в чём это различие? 3. В какой степени отличается приступ анлаутных гласных от приступа инлаутных (а также ауляутных) внутри каждого языка? 4. Если приступ анлаутных гласных является твёрдым, например, в немецком, а также в мегрельском (занском), цова-тушинском и других языках, то каков этот приступ в инляуте или ауляуте этих же языков?

Эти вопросы провоцируются написанием тушиноязычного соответствия вопросительного местоимения ‘что?’ и подобных ему лексем то начальным **u-**, то начальным **v-**, что ассоциируется с аналогичной ситуацией при соприкосновении с английским языком, когда неуместна любая попытка перевода и переводчик остаётся в плену одной лишь транслитерации. Например, при «транспортировке» имён (антропонимов) или терминов в грузинский и русский языки остаётся невыясненным, что следует писать вместо **w-**, и пишется то **u-**, то **v-**, из которых ни одно не правомерно, хотя, как бы парадоксально это не выглядело, оба, в какой-то степени, и правомерны.

Поиск ответов на эти и сопутствующие им вопросы приводит к следующим соображениям:

1. В цова-тушинском языке (и не только в нём), хотя и спорадически, но всё же обнаруживается т. н. свободная артикуляция

анлаутных гласных. Иначе говоря, там функционируют т. н. свободные гласные, которые свободны от твёрдого приступа, т. е. от ларингального согласного [ʔ]. Одновременно в цова-тушинском языке они имеют фонологическую нагрузку и дают корреляцию. Если свободный приступ обозначить символом  $\overset{\sim}{}$ , то получаем: [ $\overset{\sim}{v}$ ]. Примеры для свободных коррелятов (так как разговор ведётся и о возможном функционировании звуков [v] или [u] в анлауте, в оппозиционные пары следует включить и версии с анлаутным [v]):  $\overset{\sim}{a}a$  'да' –  $a'a$  греч. 'kopros' / лат. 'caco, cacare' (в детской речи) –  $va'a$  'чтобы прийти';  $\overset{\sim}{e}u$  –  $e$  'это' –  $ve$  'мы';  $\overset{\sim}{iks}$  (окрик для свиней) –  $iks$  'икс' (23-я буква латинского алфавита) –  $viks$  (nonsense);  $\overset{\sim}{ux}$  'что?' –  $vux$  'назад' –  $ux$  (nonsense).

2. Из первого соображения вытекает второе, согласно которому сильный приступ анлаутных гласных вообще присущ языкам, в том числе и тем, в которых он на сегодняшний день не признаётся, например, в славянских, романских, а также в грузинском и других языках: [ $\overset{\sim}{v}$ ]. Например: груз. **ati** ['ati] 'десять'; рус. **okolo** ['okolo] (примеры из цова-тушинского языка:  $a'a$  ['a'a] греч. 'kopros' / лат. 'caco, cacare' (в детской речи),  $e$  ['e] 'это', **iks** ['iks] 'икс' (23-я буква латинского алфавита), **obi** ['obi] 'они', **uĉnā** ['uĉnā] 'темнота'). Значит, есть повод утверждать, что для анлаутных гласных сильный приступ является универсальным признаком.

3. Из второго соображения вытекает третье: то, что в немецком языке, также как и в мегрельском, цова-тушинском по сей день осознаётся в качестве сильного приступа анлаутных гласных, не является *лишь* сильным приступом: в действительности это – и сильный приступ (т. е. ларингальный [ʔ]), и фарингальный призвук [ $\overset{\circ}{}$ ], развившийся между сильным приступом и собственно гласным в фонетическом, экспрессивном (недистинктивном) статусе. Это можно представить в виде схемы [ʔ] + [ $\overset{\circ}{}$ ] + [v], т. е. [ $\overset{\circ}{v}$ ]. Примеры: нем. **immer** [ $\overset{\circ}{immer}$ ] 'всегда'; лаз. **'arti** [ $\overset{\circ}{arti}$ ] 'один'; цова-туш. яз. **'alni** [ $\overset{\circ}{alni}$ ] 'в Алвани' (ess.).

4. Все три вместе взятые положения приводят нас к очертаниям сложного и интересного пути, идущего от гласных к согласным. Этот

путь, должно быть, пролегает через простые (обыкновенные) гласные. Этот путь от свободных гласных до согласных, который длиннее пути от свободных гласных до обыкновенных, можно представить приблизительно в таком виде –  $[\text{V}] \Rightarrow [\text{V}] \Rightarrow [\text{C}]$ , что читается следующим образом: а) был свободный гласный; б) затем появился первый согласный – ларингальный [ʔ], который с миссией твёрдого приступа разместился на месте приступа свободного гласного, в результате чего сформировался обыкновенный гласный; в) после ларингального [ʔ] появились и другие согласные: [C]. Так что, где-то там, у свободных гласных следует, наверняка, искать начало пути от гласных к согласным.

5. Исследование этих вопросов даёт толчок, с одной стороны, к разработке нового подхода к изучению звуков – т. н. *шизофонии* («рассечения» звуков), а с другой, к идее необходимости создания нового лингоаппарата – т. н. *палиндрофона*, что помогло бы глубже вникнуть в характер звуков.

6. Именно функционирование архиархаического ларингального [ʔ] и т. н. свободных гласных, ещё более древних, чем [ʔ] в цова-тушинском (и не только в цова-тушинском) языке дал нам шанс для проведения данных наблюдений. Типологический подход же, предоставляя возможность обобщить, способствует синтезу рассуждений.

7. Каждый из вышепредставленных положений нуждается в более подробном научном исследовании, на наш взгляд, интересном и неотложном.

მ. ბ ე რ ი ძ ე (თბილისი)

### **ქართული პერფექტის თავისებურებისათვის**

თანამედროვე ლინგვისტიკა პერფექტს გრამატიკისა და პრაგმატიკის მიჯნაზე განიხილავს. ამ მხრივ გამონაკლისი არც ქართული სინთეზური პერფექტია.

უნივერსალური პრინციპი პერფექტის წარმოებისა ენათა დიდ უმრავლესობაში ერთნაირი ჩანს: “ქონების”, “მდგომარეობისა” და

“კუთენილები” ცნებათა შერწყმა და მოქმედ და მოსაუბრე პირებთან ამ ცნებათა რთული დროული (წარსული – აწმყო) და ფუნქციური მიმართების ასახვა. ერთ-ერთი ტიპოლოგიური ნიშანი ჩანს პერფექტისა ევიდენციალობის კატეგორიასთან (მოდალობასთან) მისი კავშირი ზოგიერთ ენაში.

მოხსენებაში განხილულია ე. წ. “პრქვიან” და “ჰვიეს” ტიპის პერფექტული ფორმები და გამოთქმულია მოსაზრება, რომ წარმოების თვალსაზრისით ისინი ერთმანეთის გვერდით დგანან: I ჯგუფი ისტორიულად წარმოადგენს აქტიური ზმნის II ხოლმეობითის III პირის მრ. რ. ფორმას, II ჯგუფი კი – აქტიური (კაუზალური) ზმნის აორისტის III პირის მრ. რ. ფორმას. ვფიქრობთ, რომ ამ ფორმათა ყალიბზე დაყრდნობით განვითარდა გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითი – ე.წ. რეზულტატური პერფექტი ქართულში. ჩვენი აზრით, აღნიშნულ მოსაზრებას არსებობის უფლება აქვს, რადგან, როგორც ვხედავთ “პრქვიან” ტიპის ზმნათა მაგალითზე, პრინციპი – წარსული დროის III პირის (მრავლობითი ან მხოლობითი რიცხვის) ფორმა იქცეს სტატიკურ აწმყოდ ან გამოყენებულ იქნეს I თურმეობითის საწარმოებლად – ბუნებრივი ჩანს ქართული ენისათვის. ჩვენთვის **ჰშიან // ჰშია – ჰშიის** და **ჰვიეს – ჰვია** ფორმათა წარმოების პრინციპი აბსოლუტურად იდენტური ჩანს:

**ჰშიან** – II ხოლმეობითი, III პირი, მრავლობითი რიცხვი;

**ჰშიის** – II ხოლმეობითი, III პირი, მხოლობითი რიცხვი.

შდრ.:

**ჰვიეს** – ნამყო ძირითადი, III პირი, მრავლობითი რიცხვი;

**ჰვია** – ნამყო ძირითადი, III პირი, მხოლობითი რიცხვი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ ფორმებისთვის მთავარ სემანტიკურ მახასიათებლებად გამოყოფილი უნახაობისა და უნებლიობის მნიშვნელობები, ჩვენი აზრით, მიღებულია აორისტულ ფორმებში ევიდენციალობის მოდალობის განვითარების შედეგად. საინტერესოა, რომ ენათა ერთ ნაწილში დადასტურებულია საპირისპირო პროცესი – პერფექტულ ფორმათა ისეთი სემანტიკური ევოლუცია, როდესაც, ახალი, “მეორეული” სემანტიკური მოდალობების გაძლიერება თანდათან ასუსტებს პერფექტულობის შინაარსს და ზმნა აორისტული მნიშვნელობისა ხდება. სემანტიკური

ევოლუციის ასეთი ვექტორი (პერფექტულობიდან აორისტამდე – პერფექტულობის “გაფერმკრთალებით” და სხვადასხვა მოდალობის გაძლიერებით) ტიპოლოგიურად დამახასიათებელია პერფექტული ფორმებისთვის ბევრ ენაში. იქნებ შეიძლება ვივარაუდოთ ქართულში “შებრუნებული” მიმართულების ვექტორის არსებობა – ევიდენციალობის და მასთან დაკავშირებული მოდალობების გაძლიერებით აორისტული ფორმების “პერფექტიზაცია” და სინთეზური პერფექტის “გრამატიკალიზაციისკენ” მისწრაფება?

ეს უკანასკნელი “მისწრაფებაც” ტიპოლოგიურად ერთგვარი ჩანს ენებში – როგორც ცნობილია, დიაქრონიულად პერფექტის ანალიტიკური ფორმებიც შეიძლება სინთეზურად იქცნენ (მეშველი ზმნის შერწყმით).

M. B e r i d z e (Tbilisi)

### **Towards the Peculiarities of the Georgian Perfect**

The modern linguistics discusses a perfect at the boundary of grammar and pragmatics. Georgian synthetic perfect is not exception in this respect.

An universal principle of formation of a Perfect is similar in a large number of languages: merging of the conceptions of “having”, “circumstance” and “property” and reflecting the functional and complex timely (past – present) relation of these conceptions with an active and a narrator persons. One of the typological signs of the perfect is seen in its connection with a category of evidence (modality) in one part of languages.

The paper discusses so called **hrkvian** and **hgies** type perfective forms and the view is expressed that from the viewpoint of formation they can not part to each others: I group historically is a plural form of III imperfect of an active verb II, II group – a plural form of aorist III of an active (causal) verb. We believe, that on the basis of these forms I Perfect of transitive verbs were developed – so called a resultative perfect in Georgian. We believe, that the mentioned view has a right of existing, as we see, on the example of **hrkvian** type verbs, a principle – to become the form of the 3<sup>rd</sup> person (plural or singular) of the past ten-



se into a static present or to be used as a formative of I Perfect – is natural for Georgian. For us the formative principles of **hšian/hšia** – **hšiiis** and **hgies** – **hgia** forms seem to be identic:

**hšian** – II Imperfect, 3<sup>rd</sup> person, plural.

**hšiiis** – II Imperfect, 3<sup>rd</sup> person, singular.

cf:

**hgies** – Past Indefinite, 3<sup>rd</sup> person, plural.

**hgia** – Past Indefinite, 3<sup>rd</sup> person, singular.

In the special literature the meanings of not seeng and involuntarity distinguished as the main semantic characteristic of these forms, as we believe, are the results of developing of evidencial models in the aorist forms. It is noteworthy, that a converse process is attested in one part of languages – such semantic evolution of the perfective forms, when the strengthening of new “secondary” semantic models gradually weakenings a content of perfectiveness and a verb has an aorist meaning. Such vector of semantic evolution (from perfectiveness to aorist – through “losing the colour” and strengthening of other models) is typologically characteristic for perfective forms in many languages. Can we suppose the existing of an ‘intensive’ vector in Georgian – ‘perfectization’ of aoristic forms and striving of synthetic Perfect towards “grammaticalization” through strengthening of the evidenciality and the models connected with it?

The latter ‘striving’ is to be seen typologically similar in languages – as it is known, diachronically the analytical forms of perfect can become synthactically (through merging of an auxiliary verb).

Б . Б е р с и р о в (Майкоп)

### **Названия адыгских языческих божеств**

Политеизм адыгов в дохристианский и доисламский период характеризуется многообразием: в пантеон богов, кроме верховного бога Тхьэ//Тхьэшхо, входили божества *Ахын*, *Тхагелег*, *Тлети*, *Шибле*, *Кодес*, *Хакушташ*, *Емыш*, *Мезитх*, *Мезгуац* и многие другие. Анализ этих

названий позволяет раскрыть пути формирования архаичного мышления и мировоззрения адыгов с древнейших времен и установить их исторические связи с другими народами. Некоторые из названий богов и божеств стали объектом научного анализа: *Тхьэ* (И. Джавахишвили, Г. Рогава, Л. Лавров, А. Шортан, *Уаихьо* (В. Абаев, Я. Браун) и др.). Ряд названий (*Псыхьогуац*, *Шыблэ*, *Хэтэгуац* и другие) имеет прозрачную структуру, что может свидетельствовать о замене старых названий современными.

Название бога плодородия *Тхьагьэлыдж* // *Тхьагьэлэгь* этимологизируется нами как *Тхьэ* «бог» + гьэ+лэгь «мужчина», где элемент –гьэ используется для перебоя.

Название общеадыгского божества *Ахын* перекликается с *Ахин* – бог, которому поклоняется небольшой индийский этнос (см. «Блокнот агитатора», 1974). Представляются неслучайными параллели, которые устанавливаются между греческим *Прометеем*, адыгским *Нэсрэн-жак1э* (букв.: «Нэсрэн – борода») и индийским *Прамата* (букв.: «кусочек дерева»), в честь которого ежегодно празднуется день первозданного огня.

V. B e r s i r o v (Maikop)

### Origin of Names of Adyghe Deities

The polytheism of Adyghes in the pre-Christian and pre-Islamic period is characterized by great variety: deities **Akhyn**, **Tkhagheleg**, **Tlepsh**, **Shible**, **Kodes**, **Khakustash**, **Emysh**, **Mezytkh**, **Mezguashch** and many others entered a pantheon of gods, in addition to Supreme God **Tkh'e** / **Tkh'eshkho**. The etymological analysis of names of deities allows one to slightly disclose ways of formation of the Adyghe outlook, their most ancient relations with other peoples.

Б.Ч. Б и ж о е в (Нальчик)

### **Инфинитный деепричастный компонент сложного сказуемого в кабардино-черкесском языке**

Первая инфинитная часть двучленного сказуемого может быть представлена деепричастием на *-у/-уэ* (деепричастием I): *къакIуэу къыщIэкIащ* «оказалось, что он идет (приходил)». Деепричастие на *-урэ* (деепричастие II) в качестве инфинитной части сложного сказуемого обычно не выступает. Оно, как правило, в предложении выступает в функции обстоятельства образа действия: *ар абы еплъурэ къыщIэкIащ* «он вышел, смотря на него». Если в этом предложении деепричастие 2 заменить на деепричастие 1, то деепричастие 1 и финитный глагол вместе будут составлять один член предложения – сложное сказуемое: *ар абы еплъу къыщIэкIащ* «оказалось, что он смотрел на него». В первом случае глагол *къыщIэкIащ* сохраняет свое первоначальное значение «вышел из-под». Во втором случае он выполняет роль грамматического форманта, указывая на заглазный характер действия. Здесь он имеет значение «оказалось», т.е. от первоначального значения «вышел (из-под)» не осталось ничего. Таким образом, деепричастие 1 и деепричастие 2 в предложении выполняют разные функции.

Первая деепричастная часть может быть образована от динамических и от статических глаголов.

В сложном сказуемом в инфинитной (деепричастной) части могут быть представлены все форманты лица, версии, союзности, каузатива, провербы: *у-къы-т-хуэ-кIуэу къыщIэкIащ* «оказалось, что ты к нам идешь (ходишь), *у-къы-т-фIэ-кIуэу щытащ* «ты ходил к нам против нашей воли» и т.д.

Деепричастие имеет не все формы времен, поэтому временных форм инфинитной части соответственно меньше: *къакIуэу къыщIэкIащ* 1) «оказалось, что он идет сюда», 2) «оказалось, что он ходит сюда»; *къэкIу-а-уэ къыщIэкIащ* «оказалось, что он пришел сюда».

Обычно число субъекта и объекта в деепричастной части не выражается, хотя могут быть и исключения. Особенно в языке

публицистики наблюдается тенденция к согласованию с субъектом и объектом и в первой части сложного сказуемого.

Падежи субъекта и объекта также зависят от инфинитного глагола, т.е. от деепричастной части: *Санчастыр зи IэмьщIэ иль щIыхубзым сыт хуейми ищIэу кьыщIэжIынут* (Кьардэн Б.) «Вероятно, женщина - руководитель санчасти делала все, что хотела».

При нескольких деепричастиях может быть один финитный глагол. Каждое деепричастие имеет при себе целый ряд слов, непосредственно связанных с инфинитными образованиями. Например: *А хьэщIэщым пхьэр кьутауэ, мафIэр щIауэ, пщыхьэщхьэ кьэс пIэр щIыжауэ щытт* («Адыгэ таурыхьхэр») «Каждый вечер в той кунацкой (были) приготовлены дрова, (был) сделан огонь, постлана постель». В данном предложении финитный глагол *щытт* «был» представлен всего один раз, в конце. Инфинитных же деепричастных образований при одном финитном глаголе три: *кьутауэ* «нарублены», *щIауэ* «разведен», «сделан», *щIыжауэ* «постлана». При деепричастии *кьутауэ* «нарублены» имеется прямой объект «*пхьэр*» «дрова», при инфинитном образовании *щIауэ* «огонь», а при деепричастии *щIыжауэ* «постлана» представлены синтаксически связанные с ним обстоятельственные слова *пщыхьэщхьэ кьэс* «каждый вечер» и прямой объект *пIэр* «постель».

Модальность и темпоральность сложного двухчленного сказуемого зависит от образующих его компонентов.

В деепричастных синтагмах 1 группы сложного сказуемого, в отличие от чистой глагольной синтагмы, по временам может изменяться не только финитная, но и инфинитная деепричастная часть: *кьакIуэу щытащ* «он вообще приходил»; *кьэжIуауэ щытащ* «он был пришедшим». Таким образом, синтаксическими конструкциями – сочетанием финитного и инфинитного глаголов – выражается синтаксическое время, отсутствующее в морфологической временной системе языка. Деепричастная синтагма, например, может выразить прошедшее в будущем: *итхауэ хьуниц* «получится так, что он написал».

Относительное время инфинитного глагола, предшествующее моменту речи, представляется глаголом в будущем.

Деепричастная синтагма в роли сложного сказуемого является одним из грамматических средств синтаксического выражения способа действия: *къакиуэу мэхъу* «он иногда приходит».

Сочетанием деепричастия настоящего времени с финитным глаголом *хъун* «быть», «становиться» в настоящем времени выражается настоящее действие, которое осуществляется редко, спорадически.

Начинательный способ действия может быть выражен деепричастием настоящего времени с финитными глаголами *щидзащ* «начал», *хуежьащ* «начал», «приступил» и др.: *Я псэукIэм теисэльыхъу хуежьащ (Шортэн А.)* «Начали говорить о своей жизни».

Модальность сложного сказуемого в основном выражается финитным глаголом, который может быть представлен в индикативе, в повелительном наклонении, предпочтительном наклонении: *А-а, сицыгъуицэжати, удзхэм къыхэфцIыкIыу щытащ фэ гын (Шортэн А.)* «Я было забыл, вы из трав лекарство приготавливали (было)».

Как в простом глагольном сказуемом, индикатив выражает реальное, а повелительное и желательное наклонения – ирреальное действие.

В. В i z h o e v (Nalchik)

### **Infinite Gerundial Component of the Compound Predicate in the Kabardian-Circassian Languages**

The gerund ending with **-w/-w** is used as an infinite component of the two-component predicate. The gerund ending with **-ypa** doesn't function in such a role. The gerundial part can be formed from dynamic and static verbs. All the formants of the person, versions, conjunctions, causative, preverbs can be presented in this part. The number of the subject and the object isn't expressed. One finite verb can be used with several gerunds.

ვ. ბოედერი (ოლდენბურგი)

**სინტაქსისა და მორფოლოგიის შეუსაბამობის  
თეორიული პრობლემები ქართველურ ენებში**

ტრადიციულ გრამატიკაში ენობრივი სტრუქტურული დონეების ერთმანეთში კანონზომიერი ასახვა აუცილებელ პირობად გვევლინება. კერძოდ, გარკვეული მორფოლოგიური კატეგორიები და შემადგენლები განსაზღვრულ, მკაცრ მიმართებაშია სინტაქსურ ერთეულებთან. ქართველურ ენებში კი ხანდახან ვხვდებით კარგად ნაცნობ, მაგრამ აქამდე ჯეროვნად შეუფასებელ ზოგიერთ შეუსაბამობას სინტაქსურ და მორფოლოგიურ ერთეულებს შორის, მაგალითად:

- 1) ბავშვებს ჩაის დაგისხამთ, უფროსები კი ღვინოს დაგლევეთ.
- 2) სამთაგან ერთი შეუვალო, სხვა გარეთ ვსცემდეთ გარებსა (რუსთაველი 1405, 2; აკადემიის კომენტარი: “სამთაგან ერთ-ერთი შევადწევთ, სხვები გარეთ ვებრძოლოთ გარეთ მყოფებს”)
- 3) შავო მაყვალივით თვალებიანო (საიათნოვა)
- 4) ფჷრი ჯჯჯვი ლგტჷრ გჷჩ (ა. ონიანი, სვანური)

1) და 2) არის შეუთანხმებლობის მაგალითები, 3)-სა და 4)-ში კი სიტყვათწარმოება სიტყვის საზღვრებს უგულებელჰყოფს. ამგვარი შემთხვევები გვაფიქრებინებს მორფოლოგიასა და სინტაქსს შორის ერთგვარი შეხების წერტილის არსებობას, რომელიც მიღებული წესებისგან განსხვავდება. მოხსენებაში ამგვარი მონაცემების განხილვიდან მიღებულ შესაძლო თეორიულ დასკვნებზე იქნება მსჯელობა.

W. B o e d e r (Oldenburg)

**Problems of Mismatch Between Syntax and  
Morphology in Kartvelian**

Traditional grammar normally presupposes a straightforward mapping relation between linguistic levels. In particular, morphological categories and constituents are considered to either correspond to, or be triggered by, syntactic

units. However, Kartvelian offers some well-known, but underestimated cases of mismatch between syntactic and morphological units, for instance:

a) **bavšvebs čais dagisxamt, uprosebi ki ḡvinos davlevt** (Georgian) child-Pl-Dat tea-Dat Prev-2Obj-we.pour.it-Pl, adult-Pl-Nom but wine-Dat Prev-1Subj-drink-Pl ‘We will pour tea to you, the children, whereas we adults will drink wine’;

b) **samtagan erti šeuvalt, sxva garet vscemdet garebsa** (Sota Rustaveli 1405,2) of three one-Nom [we.will.enter.it](http://we.will.enter.it), other.Nom outside we.will.slay those.outside-Dat ‘One of us shall enter, while the others continue to fight outside’ (transl. R.H. Stevenson) (“samtagan ert-erti ševayčevt sxvebi garet vebrzolot garet mqopebs”, comment on the Academic edition)

c) **šavo maqvalivit tvalebiano** (Saiat Nova, Georgian) black-Voc blackberry-“Nom”-like eye-Pl-Poss.Suffix-Voc ‘O thou with eyes black as blackberries!’

d) **pūri ჯაჭ(v)i ლაქარ გაჭ** (A. Oniani, Svan) cow.Gen horn.Gen Poss.Pre-fix-handle knife. (Nom ‘a knife with a handle made of a cow’s horn’;

a) and b) are examples of “disagreement”, in c) and d) word formation (suffixation) does not respect word boundaries. Examples like these enforce an interpretation of the morphology-syntax interface that differs from the restrictions that are usually assumed to obtain with this relationship. The paper will discuss some possible theoretical implications of this type of data.

ი. ბ რ ა უ ნ ი (ვარშავა)

**კვლავ სიბილანტთა ერთი, “სისინა” რიგის  
რეკონსტრუქციისათვის პროტო-ქართველური ენის  
ფონოლოგიურ სისტემაში**

*(ბასკურ და ქართველურ ენათა ნათესაობის დადგენის 60  
წლისთავისადმი)*

ქართველურ და ბასკურ ენათა გენეტიური ნათესაობა და-  
მტკიცებულად უნდა ჩაითვალოს 1948 წლიდან, როდესაც ფრანგმა  
ლინგვისტმა, ბასკოლოგმა და კავკასიოლოგმა, პროფ. რენე ლა-

ფონმა გამოაქვენა სტატია „ბასკურ-კავკასიური შესატყვისობები. II. სისინები და შიშინები ბასკურსა და კავკასიუ ენებში“ (Eusko-Jakin-tza II : 362-367).

ამ ხუთგვერდიანმა ნაშრომმა გადატრიალება მოახდინა ბასკურ და კავკასიურ ენათმეცნიერებაში, მასში პირველად იქნა დადგენილი კანონზომიერი და რეგულარული ფონემათშესატყვისობები ბასკურსა და ქართველურ ენებს შორის ინფრაგლოტალურ და სუპრაგლოტალურ თანხმოვან ბგერათა შორის. მაგ.:

<b>ქართველური</b>	:	<b>ბასკური</b>
*ძ	:	ც/ს
*ც	:	ც/ს
*წ	:	ჩ/შ

სამწუხაროდ, იმჟამინდელი საენათმეცნიერო საზოგადოება მზად არ აღმოჩნდა ამ ნაშრომის ჭეშმარიტი მნიშვნელობის განსაზღვრისა და სათანადადოდ შეფასებისთვის, რისი მიზეზიც თვალსაჩინო ბასკოლოგთა და ქართველოლოგ-კავკასიოლოგთა მიერ ერთმანეთის ნაშრომებისა და კვლევის ობიექტთა არასათანადო ცოდნის გარდა (რენე ლაფონი ამ მხრივ ბედნიერ გამონაკლისს წარმოადგენდა), კომპარატივისტული მეთოდის მიმართ მათ სპეციფიკურ დამოკიდებულებაშიც არის საძებარი (ჯერ კიდევ მუსირებდა აზრი, რომ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი, ესოდენ წარმატებით გამოყენებული ინდოევროპეისტიკაში, სრულად და ადეკვატურად ვერც ხსნიდა და ვერც ითვალისწინებდა მულტიკონსონანტური კავკასიური ენების ფონემატურ სისტემათა ისტორიული ტრანსფორმაციების მთელ სირთულეს და თავისებურებებს და, ამდენად, ნაკლებპროდუქტიული იყო მათი გენეალოგიური მიმართებების კვლევისას).

იმის საილუსტრაციოდ, თუ რამდენად კანონზომიერი და რეგულარულია, და ამდენად – შემოწმებადიც, რენე ლაფონის მიერ, ჯერ კიდევ ამ 60 წლის წინ, დადგენილი ქართველურ-ბასკური ბგერათშესატყვისობები, მოვიყვანო რამდენიმე მაგალითს:

- ქართვ. \*ძ : ბასკ. ც/ს**
1. √ძე- “ძე-ა” : e-tza-n, e-tzi-n “id.”
  2. \*ძ(ა)რ(-ა)ვა “ძრე-ა” : e-tza-n, e-tzi-n “id.”



3. ძვალ-ი “ძვალი” : a-zur “id.”
4. ძიგურ-ი “ქვალი”; ძიგურ-ა “ქვალა” : zigor “წკნელი”;  
“შოლტი”
5. ძარ-ი “ჯიდი კალათი” : zarri “id.”

და სხვ.

**ქართვ. \*ც : ბასკ. ც/ს**

1. ც(ერ)ა “ცრა”, სა-ცერ-ი “საცერი” : i-ra-tz-i, ma-ze “id.”
2. მო-ცალ-ე “ცარიელი” : ma txar (<\* ma tzar) “id.”
3. ცვალ-ეზ-ა, ცვალ-, ცვლ- “ცვლა” : i-tzul-i “ამობრუნება”,  
“გადაბრუნება”
4. მარცვალ-ი “მარცვალი” : mutzur (<\*matzur) “id.”
5. ქე(რ)ცლ-ი “ქერცლი” : kaxal, azal “id.”

და სხვ.

**ქართვ. \*წ : ბასკ. ჩ/შ**

1. წალ-ი “თხა” : sarri “არჩვი”, “ფსიტი”
2. წაბ(ა)ლ-ი “წაბლი” : sapar “კერიჩხი”/ txapar-do “წაბლი”
3. წამალ-ი “წამალი” : samar “ბალახი”
4. წვა (<\*წჷ-ავ-ა) “წვა” : su “ცეცხლი”
5. წურ-(ა)ვ-ა “წურვა” : i-sur-i “ღვრა”

და სხვ.

ქართველურ და კავკასიურ ენათა სპეციალისტებს შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ ის ფაქტი, რომ ბასკური ერთსა და იმავე ფონემათშესატყვისობებს ავლენს საერთო-ქართველური ენისათვის პროფ. გ. მაჭავარიანის მიერ პოსტულირებული სიბილანტა სამი რიგის როგორც “სისინა”, ასევე “სისინ-შიშინა” ფონემებისათვის, რაც ჩვენთვის იმთავითვე მოსალოდნელი იყო, რაკი ჩვენ საერთო-ქართველურში სიბილანტა მხოლოდ ორი, “სისინა” და “შიშინა” რიგის რეკონსტრუქციას ვუჭერთ მხარს. მოგვიანებით პროფ. მ.ქურდიანმა დააზუსტა, რომ ქართველურ ენათა სიბილანტურ აფრიკატა სისინა რიგისთვის რენე ლაფონის მიერ დადგენილი და ჩვენ მიერ სისტემატიზებული ბასკური ფონემათშესატყვისობები ასევე კანონზომიერად და რეგულარულად ვრცელდებოდნენ შიშინა რიგზეც (როგორც სიბილანტურ აფრიკატებზე, ასევე სპირანტებზე):

ქართველური	:	ბასკური
*ძ // *ჟ	:	ც/ს
*ც // *ჩ	:	ც/ს
*წ // *ჭ	:	ჩ/შ

შესატყვისობათა ამ მაგალითებმა, რომლებითაც ცალსახად, ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის მკაცრი დაცვით, მტკიცდება ქართველური და ბასკური ენების ნათესაობა, მოგვცა საფუძველი საერთო ბასკურ-ქართველური ენობრივი ერთობის პოსტულირებასთან ერთად მოგვეხდინა ამ საერთო ბასკურ-ქართველური ფუძე-ენის, რომელსაც ჩვენ პროტოქართველურს ვუწოდებთ, სიბილანტთა სისტემის რეკონსტრუქცია და მასში სიბილანტთა ერთი, „სისინა“ რიგის დაშვება (ბრაუნი 1998).

სიბილანტურ აფრიკატთა და სპირანტთა ეს ერთი რიგი ჩვენ მიერ კვალიფიცირებულია როგორც **სისინა**, რაც არ ეწინააღმდეგება ე. წ. უნივერსალიათა მოთხოვნებს და ტიპოლოგიური პარალელი ეძებნება ინდო-ევროპული ფუძე-ენის რეკონსტრუირებულ სისტემასთან (გამყრელიძე, ივანოვი 1984, I).

I. B r a u n (Warsaw)

**Again Towards One Whistling Reconstruction of Sibilants in the Phonological System of Proto-Kartvelian Languages**  
*(dedicated to the 60th anniversary of establishing the relation between the Basque and Kartvelian languages)*

Genetic relation of the Kartvelian and Bask languages must have been considered to be confirmed since 1948, when a French Linguist, Baskologist and Caucasiologist Prof. Rene Lafon published the article "Correspondences basque-caucasiques. II. Siffilantes et chuintanetes en basque et dans les langues caucasiques" (Eusko-Jakintza II : 362-367).

This five-page work made changes in the Basque and Caucasian linguistics. In it natural and regular phonemes correspondences between the

Basque and Kartvelian languages, among infraglottal and supraglottal consonants were established for the first time, e. g.:

Kartvelian	:	Basque
*ჟ	:	c/s
*ც	:	c/s
*ჭ	:	č/š

Unfortunately, the society of that time was not ready to evaluate the work.

Afterwards Prof. M. Kurdiani exacted, that for the whistling of sibilant affricates of the Kartvelian languages the Basque phonemes-correspondences established by Rene Lafon and systemized by us were natural and regular for hushing one (for sibilant affricates as well as spirant):

Kartvelian	:	Basque
*ჟ // *ჭ	:	c/s
*ც // *წ	:	c/s
*ჭ // *ჭ	:	č/š

These examples of correspondences, by which the relation of the Kartvelian and Basque languages is confirmed through maintaining the historical-comparative method, gave us bases to reconstruct a sibilants, system and to assume one "whistling" series of sibilants of this common Basque-Kartvelian radical language, which we call Proto-Kartvelian.

This one type of sibilant affricates and spirants is qualified by us as **whistling**, which does not oppose to so called demands of universals and typological parallels are found with a reconstructed system of the Indo-European radical language (Gamkrelidze, Ivanov 1984, I).

ქ. გ ა ბ უ ნ ი ა, ც. ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი (თბილისი)

**ენის სოციალური განპირობებულობა**  
(ფრანგული და ქართული ენების მასალაზე)

1. საერთაშორისო კონტაქტების ინტენსიური განვითარება ბოლო წლებში სულ უფრო მკვეთრად გამოხატულ კულტურათა-

შორის და ეთნოსთაშორის ხასიათს იღებს. უცხოური ენის შესწავლა იდენტიფიცირდება ენის შემსწავლელთა სოციალიზაციის პროცესთან, რომელიც ემყარება ინდივიდის თვითიდენტიფიკაციის შინაგან ფსიქოლოგიურ მექანიზმებს, ეხება რა სხვა კულტურის განსაზღვრულ სოციალურ კატეგორიებს, ღირებულებებს, სტერეოტიპებს, ქცევისა და აზროვნების აქტებს. სხვაენობრივ კულტურულ სივრცეში სოციალიზაციის შედეგად უმთავრესი დიდაქტიკური ამოცანა განათლების შინაარსის მკაფიოდ განსაზღვრაა, რომლის ორიენტირი ენის შემსწავლელთა ზიარებაა მეორე ლინგვისოციუმის ღირებულებების კონცეპტუალურ სისტემასთან. ჩვენი კვლევა ეხება პრესუპოზიციათა სოციალური ბუნების მაილუსტრირებელ ფაქტებს.

2. ენისა და საზოგადოების კავშირი ვლინდება, ძირითადად, საზოგადოების გავლენით ენაზე („საზოგადოება – ენა“), „სამყაროს ხედვის“ განპირობებულობა ენის ხასიათით („ენა – საზოგადოება“) კი – გაცილებით პრობლემატურია: ენობრივ ცვლილებათა ტემპი ჩამორჩება სოციალურ ცვლილებათა ტემპს. თანამედროვე სოციოლინგვისტები ცდილობენ ღრმად შეაღწიონ ენობრივ ცვლილებათა არსში და დეტალურად გააანალიზონ მათი ლინგვისტური და სოციალური ბუნება. ბოლო დროს ყურადღება გამახვილდა პრესუპოზიციათა ზოგიერთი ტიპის სოციალურ ხასიათზე ლინგვისტიკაში – თავისებურ ხელშემწყობ პირობებზე, რომელთა დაცვა აუცილებელია, რათა მოცემული ენობრივი ერთეული (სიტყვა) გამოვიყენოთ საჭირო შემთხვევაში. პრესუპოზიციური ინფორმაცია მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ სამეტყველო ურთიერთობის მექანიზმთა გაგებისათვის, არამედ სწორი გაგებისთვისაც, ზოგჯერ კი – ენობრივ ერთეულთა მართებული გამოყენებისთვისაც.

3. ლექსიკური ერთეულის მნიშვნელობაში შესაძლებელია რამდენიმე ნაწილის გამოყოფა: ასერციული (მტკიცებითი), რომელიც ერთგვარად ქმნის სიტყვის აზრობრივ ცენტრს; პრესუპოზიციული, რომელიც შეიცავს სიტყვის სწორი გამოყენებისათვის ნაგულისხმევ აზრობრივ კომპონენტებსა და პირობებს; მოდალური ჩარჩო, რომელიც მოლაპარაკე სუბიექტთა მიერ აღნიშნული ფაქტ

ტის შეფასებას გვაწვდის. სიტყვაში სოციალური პირობა, ძირითადად, თავსდება მისი ლექსიკური მნიშვნელობის პრესუპოზიციულ ნაწილში. სოციალური შეიძლება იყოს შეფასებებიც, რომლებიც ლექსიკური მნიშვნელობის მოდალურ ჩარჩოშიც და წინადადებაში არსებულ მოდალურ ოპერატორებშიც გვხვდება.

4. ენის სოციალური განპირობებულობა ასევე კავშირშია ენობრივი ერთეულების გამოყენების პრაგმატიკასთან. მრავალ პრაგმატულ მახასიათებელს აქვს აშკარად გამოხატული სოციალური ხასიათი: მაგ., ცნობები კომუნიკანტებს შორის ურთიერთობათა ტიპის შესახებ, მოლაპარაკისა და მსმენელის სოციალური სტატუსის შესახებ, ურთიერთობის პირობების შესახებ და ა.შ. პრაგმატული კონტექსტი ქმნის ხელსაყრელ პირობებს პრესუპოზიციათა რეალიზაციისათვის.

პოლიტიკაში, სხვა სფეროებთან შედარებით, ყველაზე ნათლად ჩანს ენის სოციალური განპირობებულობა. ეს უკავშირდება პოლიტიკური მოღვაწის ე.წ. „სოციალურ როლს“. თანამედროვე ფრანგულ და ქართულ ენებში ხშირად ჩნდება ზედსართავი და არსებითი სახელები, რომლებიც წარმოიქმნიებიან რა ცნობილი პოლიტიკოსების საკუთარი სახელების საფუძველზე, ახასიათებენ მათ პოლიტიკურ მოღვაწეობას; შდრ.: *Victoire Mitterandienne* („მიტერანული გამარჯვება“), *Les débats Chiraquiens* („შირაქული დებატები“), *ვოგორიშვილური გაყალბებები*, *ნათელაშვილური დაპირებები* და სხვ.

5. პრესუპოზიციები გავლენას ახდენენ სიტყვათწარმოების პროცესებზე; ძირითადად განასხვავებენ სამ ფაქტორს, რომლებიც განაპირობებენ ახალი ლექსიკური ერთეულების შექმნას: დენომინაციურს (ახალი ობიექტის აღნიშვნის აუცილებლობას), სტილისტურს (ექსპრესიულად შეფერილი მეტყველების მოთხოვნილებას) და სისტემურს (ენობრივი სისტემის ზემოქმედებას, რომ შეიქმნას პოტენციურად შესაძლებელი სიტყვები, არსებული მოდელების საფუძველზე). ნეოლოგიზმების შექმნასა და გათავისებაში ვლინდება სოციუმის ზემოქმედება, რაც უზრუნველყოფს ახალი სიტყვების ან ახალი მნიშვნელობების წარმოშობას. უნდა აღინიშნოს, რომ სასაუბრო ენა წინააღმდეგობრივია, მაგრამ მისი ერთ-ერთი მთავარი

მასხასიათებელია ლინგვისტური მოდელის ეკონომისაკენ სწრაფვა, რაც შემდგომ კომუნიკაციურ მოდელად იქცევა. კომუნიკაციური მოდელების წარმოშობასა და გამოყენებაში დიდ როლს ასრულებენ პრესუპოზიციები, რომლებიც ამ მოდელების აქტიურობის საფუძველს წარმოადგენენ. ეკონომისაკენ სწრაფვა აშკარად მუდამ ნდება თანამედროვე ფრანგული და ქართული ენების ახალწარმოქმნილ სიტყვებში: **ფრანგულში de- პრეფიქსით – decriminaliser** („დეკრიმინალიზება“), **deresponsabiliser** („უპასუხისმგებლობა“), **ქართულში კი – და- პრეფიქსით: დაანონსება, დამესიჯება** და სხვ.

სოციალური კომპონენტების ანალიზი თანამედროვე ფრანგული და ქართული ენების სიტყვათა სემანტიკაში ადასტურებს მათი გამოყოფის, ახსნისა და შესწავლის აუცილებლობას.

K. G a b u n i a , Ts. A k h v l e d i a n i (Tbilisi)

### **Social Providing of Language**

*(on the material of French and Georgian languages)*

1. Intensive development of international contacts is obtaining more and more clearly expressed inter culture and inter language character in the last years. Learning the foreign language is identified with the process of socialization of language learners, which is based on inner psychological mechanisms of individual's identification, concerning the social categories determining the other culture, values, stereotypes, acts of behavior and thinking. As a result of socialization in other lingual cultural space, the most important didactical task is a clear defining of the contents of education, the target of which is making the language learners known with the conceptual system of values of the other lingosocium. Our research concerns with the facts illustrating the social nature of presuppositions.

2. Connection between the language and society is revealed mainly on influential languages of society („society-language“), providing of „world view“ by language character („language-society“) is far more problematic: the speed of lingual changes is beyond the speed of social changes. The modern socio-ling-

guists attempt to reach in the essence of lingual changes deep and analyze their linguistic and social nature in detail. During the recent time, the attention was paid to social character of the certain type of presuppositions in linguistics-peculiar supporting conditions the following of which is necessary in order to use the given lingual unit (word) in necessary case. Press positional information is significant not only for understanding the mechanisms of speech relations, but for correct understanding as well, and sometimes – for proper using of lingual units as well.

3. Allocation of several parts in the meaning of lexical unit is possible: Assertive (affirmative), which for the certain part is making the semantic center of the word, presupposition, which includes the semantical components and conditions meant for correct using of word, modal frame, which is giving the appraisal of the mentioned fact by talking subject. The social condition in the word is mainly placed in presuppositional part of its lexical meaning. Social may be the appraisals as well, which are met in modal frame of lexical meaning and in modal operators existing in the sentence.

4. Social providing of language is also in connection with pragmatics of using the lingual units. Many pragmatic characterists are having the clearly expressed social character: e.g. notes regarding the type of relations between communications, social status of talker and listener, conditions of relation and the others. Pragmatic context is making the available conditions for the realization of presuppositions. In politics, compare to the other fields, social providing of language is most clearly seen. It is connected with so called „social role” of political worker. An adjective and a noun are frequently appeared in modern French and Georgian language, which originating on the basis of private names of famous politicians are characterizing their political activity. Comp: *Victoire Mitterandienne* („Miteran Victory”), *les debats Chiraquiens* („Shirak debets”), *Gogorishvili like falsifications*, *Natelashvili like promises* and the others.

5. Presuppositions are making the influence on the processes of word making, mainly there are differentiated three factors, which are providing the creation of new lexical units: Denominational (necessity for noting the new object), stylistic (require for expressively colored speech) and systematic (influence of lingual system in order to be created the potentially possible words on the basis of existed models). Influence of socium is revealed in creation and development of neologisms, which is providing the origination of new words or new

meanings. It should be noted, that conversational language is contradictory, but its one of the most important characteristics is the aspiration towards the economics of linguistic model, which will be further turned out to become a communicative model. In origination and allocation of communicative models, the great role is played by presuppositions, which are the base of activity of these models. Aspiration towards economics is clearly revealed in newly made words of modern French and Georgian languages: **with prefix de- in French** – *decriminaliser* (*decriminalization*) *deresponsabiliser* (*irresponsibility*) and **in Georgian** – **with prefix da-**: **daanonseba** (*announcing*), **damesiḡeba** (*massaging*) and the others. Analyze of social components in semantics of French and Georgian languages is confirming the necessity of their allocation, explanation and learning.

ე. გ ა ზ დ ე ლ ი ა ნ ი (თბილისი)

### სახელთა მრავლობითი რიცხვის წარმოების შესახებ ქვემოსვანურ დიალექტებში

ლაშხურსა და ლენტეხურ დიალექტებში სახელთა მრავლობით რიცხვს უმეტესად აწარმოებს: **-არ**, **-ალ**, **-ელ** (ლმზ.), **-არ**, **-არ**, **-ალ**, **-ალ** (ლნტ.) და იშვიათად — **-უ** სუფიქსი.

ცნობილია, რომ ბალსზემოურში ფუძისეული **რ** **-არ** მრავლობითობის ნიშნის თანხმონის დისიმილაციას იწვევს **-არ** > **-ალ** (თ. შარაძენიძე).

ასევეა ქვემოსვანურში **რ**'ს შემცველ ყოველგვარ ფუძესთან. **ქორ** „სახლი“, **ქორ-ალ** (ლმზ.), **ქორ-ალ** (ლნტ.)... გარდა ამ შემთხვევებისა, **-ალ** სუფიქსის გამოვლენას ლენტეხურში **ლ**'ზე დასრულებული ფუძეები განაპირობებენ — **ლ** იმსგავსებს **-არ** სუფიქსის **-რ**'ს. **ჩაფულ** „ფეხსაცმელი“, **ჩაფულ-ალ** „ფეხსაცმელები“ (ლნტ.). ე. ი. ლენტეხურში ადგილი აქვს **-არ**-სუფიქსის როგორც დისიმილაციას, ისე ასიმილაციას.

**-ა**, **-ე** ხმოვანფუძიანი სახელები ლაშხურში **-ელ** მრ. რიცხვის ნიშანს გამოავლენენ, სადაც **-ელ** სუფიქსში ხმოვნის სიგრძე ფუძისეული და სუფიქსისეულ ხმოვანთა შერწყმის შედეგია (ა. ონიანი). ლენტეხური კი სახელის ბოლო ხმოვნებს კარგავს და **-არ/ალ** სუფიქსებს დაირ-



თავს უმლაუტის გარეშე. ზოგ თქმაში ამ რიგის სახელებთან ლენტეხურში უმლაუტიანი ფორმებიც დასტურდება. მაგ. **ღაბენა** „მოზვერი“, მრ. **ღაბენ-არ/-ვარ**; **ლარე** „სათიბი“, მრ. **ლარ-ალ/-ვალ**.

-**ი**ზე დაბოლოებული სახელები ორივე დიალექტში, მრ. რიცხვის სუფიქსებს უმუშაოდ დაირთავენ: **ში** „ხელი“, **ში-არ** (ლმხ.), **ში-ვარ** ლნტ. „ხელები“.

-**ო** ბოლოხმოვნიანი სახელები მეტწილად ქართულიდანაა სვანურში შესული. ზოგ მათგანში -**ო** ნაწილობრივ რედუცირდება -**ჟ**დ. ქართ. **ჩეო** > **ჩეჟ** (ლმხ.), **ჩაჟ** (ლნტ.). ამ რიგის სახელები ჩვეულებრივ დაირთავენ -**არ** / -**ალ** (ლმხ.), -**ვარ** / -**ვალ** (ლნტ.) მრ. რიცხვის ნიშნებს. ასევე -**ო**ზე დაბოლოებული სახელები ლენტეხურში. ხოლო ლაშხურში ამ რიგის სახელებთან უმეტესად -**ელ** რიცხვის ნიშანს გამოავლენს. **ბეჩო** „ბუნაგი“ **ბეჩო-ელ** „ბუნაგები“.

-**უ** ბოლოხმოვნიანი სახელების მრ. რიცხვის ფორმებში -**უ** ზოგჯერ ნაწილობრივ რედუცირდება, ხანაც სრულად არის წარმოდგენილი: **ტუნუ** „ქოთანი“, **ტუნუ-არ** / **ტუნუ-ვარ** „ქოთნები“; ლენტეხურში ფუძისეული ხმოვანი ცვლილებას არ განიცდის **ფაუ** „ჯოხი“, **ფაუ-ვარ** „ჯოხები“.

-**აჟ**ზე დაბოლოებული სახელები ლაშხურში უმეტესად -**ელ** რიცხვის ნიშანს დაირთავენ. ზოგჯერ -**აჟ** > **ი** და მრ. რიცხვის იმ ნიშანს გამოავლენს, რასაც -**ი**ზე დაბოლოებული სახელები.

მოხსენებაში განვიხილავთ აგრეთვე ორმაგსუფიქსიან რიცხვის ფორმებს ქვემოსვანურ დიალექტებში. მაგ. **ძიჟ** „მძივი“, **ძიჟ-ვარ**, **ძიჟ-არ-ვალ** „მძივები“ (ლნტ.), **ლანხუბ** „საძმო“, **ლანხუბუ-არ-ალ** „საძმოები“ (ლმხ.).

E. G a z d e l i a n i (Tbilisi)

### On Plural Formation of Nouns in the Lower Svan Dialects of Svan

In the Lashkhian and Lentekhian dialects the suffixes **-ar**, **-al**, **-əl** (Lashkh.) and **-är**, **-ar**, **-äl**, **-al** (Lentekh.) mostly and **-u** rarely form the plural of nouns.

It is well-known, that in Upper Bal a radical **-r -är** causes the dissimilation of a plural consonant **-är < -äl** (T. Sharadzenidze).

Analogous situation is in Lower Svan at every stem containing **r**: **kor** ‘a house’ – pl. **kor-al** (Lashkh.), **kor-äl** (Lent.)... Apart from these cases, manifestation of **-äl** suffix in Lentekhian is conditioned by the stem ending with **l' – l'** assimilates **-r** of **-är** suffix: **čaful** ‘a foot-wear’, **čaf-l-äl** ‘foot-wears’ (Lent); i. e. dissimilation as well as assimilation of suffixial **-är** takes place in Lentekhian.

The nouns with **-a, -e** vowel endings in Lashkhian manifest **-äl** plural marker. In Lentekhian they lose the last vowel of a noun and add **-ar/-al** suffixes without umlaut. In some sub-dialects, in such kinds of nouns in Lentekhian the forms with umlauts are attested, e. g.: **γäbena** ‘a bullock’ – pl. **γäben-ar/ -är**; **lare** ‘a hay meadow’, pl. **lar-al/-äl**.

The peculiarities of plural of the nouns ending with **-i, -o, -u** and **-ai** and the plural forms with double-suffix in the dialects of Lower Svan will be discussed in the paper; e. g. **ziw** ‘necklace’ – **ziw-är, ziw-ar-äl** ‘necklaces’ (Lent.); **lanxub** ‘brotherly’ – **lanxub-ar-al** ‘brotherlies’ (Lashkh.).

I. G a l u t s k i k h (Zaporozhie)

### **Historical Core Vocabulary Evolution After the Expansion of English World-Wide**

Core vocabulary is investigated within plenty of various paradigms. In this study English core vocabulary is treated as the corpus of lexemes that are marked by the highest degree of chronological stability in the course of language evolution, i.e. have been part of English since Old English period. Our previous research attested high functional, structural and evolutionary significance of core vocabulary in the lexicon [Skybina & Galutskikh, 2007]. The results obtained stipulated further increase of attention to more detailed investigation of other aspects of this layer of the English lexicon.

This research focuses on the study of core vocabulary evolution after the expansion of English world-wide. It is hypothesized that all changes in the lexicon that are its response to the altered extralinguistic reality and the work of adaptive mechanisms are projected into its historical core. Thus the direction and specificity of core vocabulary and entire lexicon evolution correlate both

quantitatively and qualitatively. To verify the hypothesis, the dynamics and specificity of core vocabulary evolutionary processes were investigated and juxtaposed with those of the entire lexicon evolution.

The method applied consisted in: 1) the selection of derivatives of core vocabulary, including semantic derivatives, idioms and phrases with core words as components in all native varieties of English – American, Canadian, New Zealand, Australian and South African – out of regional dictionaries of English [AND, 1988; COD, 2001; DSAE, 1996; NZD, 1994; Webster's, 1961]; 2) structural, semantic and functional analysis of the selected lexical items; 3) the examination of the available data concerning the entire English lexicon evolution in native varieties as well as specific extralinguistic features of their evolution provided in the following literature [Skybina, 2006; Turner, 1972]; 4) the correlative analysis of the direction of core vocabulary change in English varieties and specificity of altered reality of the English language evolution. The results demonstrated instant correlation among the evolutionary processes in core vocabulary and the entire lexicon which correspond to those of extralinguistic character. It proved the idea that core vocabulary is actively incorporated in all adaptive processes of the language system including those accompanying dissemination of English world-wide.

ი . გ ა ლ უ ც კ ი ხ ი (ზაპოროჟიე)

### **ისტორიული ძირითადი ლექსიკის ევოლუცია ინგლისური ენის ექსპანსიის შემდეგ მსოფლიოში**

ძირითადი ლექსიკის კვლევა ხდება სხვადასხვა პარადიგმების მიხედვით. ამ კვლევაში ინგლისური ძირეული ლექსიკა განხილულია, როგორც ლექსემათა კრებული, რომელიც ენის ევოლუციისას ხასიათდება ქრონოლოგიური სტაბილურობის მაღალი ხარისხით, ე. ი. იყო და არის ინგლისურის ნაწილი ძველი ინგლისურის დროიდან მოყოლებული. ჩვენმა წინამდებარე კვლევამ დაადასტურა ლექსიკის მაღალი ფუნქციონალური, სტრუქტურული და ევოლუციური მნიშვნელობა ლექსიკონებში (სკუბინა და გალუცკიხი:

2007). მიღებულმა შედეგებმა გვიჩვენა, რომ უფრო დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს ინგლისური ლექსიკის ამ ფენის სხვა ასპექტების დეტალურ კვლევას.

ამ კვლევით ყურადღების ცენტრში ექცევა ძირეული ლექსიკის ევოლუციის შესწავლა ინგლისურის ექსპანსიის შემდეგ მსოფლიოში. ივარაუდება, რომ ლექსიკაში ყველა ცვლილება არის პასუხი ექსტრალინგვისტური სინამდვილის მიმართ და ლექსიკის ევოლუცია რაოდენობრივად და ხარისხობრივად თანაფარდობაშია ამ ისტორიის განვითარებასთან. ამ ჰიპოთეზის დასამტკიცებლად ძირეული ლექსიკის განვითარების პროცესები გამოკვლეულია და შედარებულია ლექსიკის სრულ ევოლუციასთან.

გამოყენებულია შემდეგი მეთოდები: 1) ძირეული ლექსიკის ნაწარმოები სიტყვების შერჩევა, სემანტიკური დერივატების, იდიომებისა და ფრაზების ჩათვლით და ასევე მათი ევოლუციის სპეციფიკური ექსტრალინგვისტური თვისებები, რომლებიც მოცემულია შემდგომ ლიტერატურაში (სკუბინა, 2006; ტერნერი, 1972). 2) ლექსიკური ერთეულების სტრუქტურული, სემანტიკური და ფუნქციონალური ანალიზი. 3) სრული ინგლისური ლექსიკის განვითარების არსებულ მონაცემთა შემოწმება. 4) ძირეული ლექსიკის მიმართულების ცვლილების კორელაციური ანალიზი ინგლისურ ვარიანტებში და ინგლისური ენის ევოლუციის შეცვლილი სინამდვილის სპეციფიკურობა. შედეგებმა გამოამჟღავნა კორელაცია ძირეულ ლექსიკაში მიმდინარე ევოლუციურ პროცესებსა და სრულ ლექსიკას შორის, რომელიც შეესაბამება ექსტრალინგვისტურ თვისებას.

ეს მონაცემები ადასტურებს, რომ ძირეული ლექსიკა აქტიურად არის ჩართული ენის სისტემის ადაპტაციის საერთო პროცესში, რაც თან ახლავს ინგლისურის გავრცელებას მსოფლიოში.

З. И. Гайдарова, Р. И. Таджибова (Махачкала)

**Компаративные сравнения с компонентом «человек и коллектив» как способ отражения антропоцентризма в идиоматической картине мира лезгинского, русского, английского и немецкого языков**

В современной лингвистике приоритетным является изучение языковых явлений в тесной взаимосвязи с человеком, с его познавательной и практической деятельностью. Антропоцентрический характер языка обусловлен спецификой познания человеком объективной действительности, протекающего в различных социально-культурных условиях жизни народов, и закрепляется в номинативных (лексических и фразеологических) единицах, в системе грамматических категорий языка. А фразеологические единицы (далее – ФЕ), в которых ярко проявляется взаимосвязь языка и особенностей мировидения народа, его менталитета, представляют собой устойчивые обороты, закрепившие в своей структуре и содержании способы категоризации мира человеком.

Человек в обществе и коллективе – это одна из наиболее интересных тем как в немецкой и английской, так в русской и лезгинской фразеологии.

Очень близким для каждого человека коллективом, в котором он живет, с которым он тесно связан, является, безусловно, его семья. О человеке, с кем бывает нелегко ужиться, кого непросто понять, или тот, кто с трудом поддается влиянию коллектива, говорят «**твердый орешек**». В русском языке этот фразеологизм часто употребляется для характеристики людей.

Например: **Бригада взяла парня. Правда, в отделе кадров предупреждали: крепкий орешек этот Синяков (Кулешов).**

В немецком языке есть фразеологический оборот «**eine harte Nuß**», то есть "твердый орех", но он обозначает трудную задачу, трудное положение или обстоятельства.

Например: **Diese Aufgabe ist ja eine harte Nuß (Geyer).**

В тех же случаях, когда речь идет о человеке, с трудом поддающимся влиянию окружающих, неуживчивом, правильнее воспользоваться фразеологизмом «**er ist eine feine Nummer**».

Например: **Dieser Emil war aber eine feine Nummer!**

В английском языке есть оборот «**a hard (tough) nut**», который можно использовать, говоря как о человеке, с которым трудно справиться, так и о трудной задаче.

Например: **Withers were a harder nut to crack than he'd thought (Lindsay).**

В лезгинском языке оборот «**клевн кьван**» (дословно «твердый камень») используют, когда говорят о человеке с трудным характером, который с трудом поддается влиянию коллектива. Здесь образно передано сравнение человека с твердым камнем, а не с орехом, как в русском и английском языках.

Невозможно не обратить внимание на человека, который выделяется в коллективе, резко отличаясь по своему характеру, взглядам, привычкам от окружающих. Такой человек выглядит как «**белая ворона**» среди черных ворон, как «**черная овца**» в стаде белых овец, как «**баран на пяти ногах**». Сравнения эти не придуманы, данные фразеологизмы, уподобляющие человека птицам и животным, существуют во фразеологии разных народов - во многих языках человек, резко выделяющийся из окружающей среды, именуется «**белой вороной**».

Русскому фразеологизму «**белая ворона**» по смыслу близки следующие немецкие «**ein weißer Rabe**» и «**ein schwarzes Schaf**», английские «**a white crow**» и «**a black sheep**», лезгинские «**данайрик квай кьун**» и «**тум кьацлай данади нехир кьацурда**» фразеологизмы. Фразеологизмы «**ein weißer Rabe**», «**a white crow**», «**данайрик квай кьун**» употребляется преимущественно в тех случаях, когда характеристика носит положительный характер, то есть данный человек много лучше всех окружающих.

Например: **Im Verlag Neues Vaterland zu Berlin ist ein kleines Heft erschienen, das heißt "Das verlorene Afrika" und ist von Hans Paarsche, Kapitänleutnant außer Dienst. Ein Idealist, ein Wahrheitsfreund, ein weißer Rabe (Tucholski).**

**Shirley had the air of black swan or a white cow in the midst of this party (Bronte).**

Фразеологизмы «**ein schwarzes Schaf**», «**a black sheep**», «**тум кьацлай данади нехир кьацурда**» (дословно «корова с грязным хвостом портит все стадо») – это средство отрицательной оценки человека,

указание на то, что он резко отличается от окружающих по каким-то отрицательным качествам.

Например: **Wenn Schüler nur ungenügend lernen, sich schlecht verhalten, dürfen wir sie noch nicht als schwarze Schafe ansehen (Bredel).**

**But Sally still felt rather a black sheep with her sisters (Prichard).**

Русский фразеологизм «дойная корова» и его полный эквивалент в немецкой «**melkende Kuh**», в английской «**a milch cow**» и лезгинской «**нек ацадай ккал**» фразеологии характеризуют людей, средства, силы, и знания, которых довольно беззастенчиво используются окружающими.

Например: **И я уже для него прислуга домашняя, корова дойная (Шундик).**

**Sag mal, du betrachtetest deinen Vater als melkende Kuh? Aber da irrst du dich! (Kirst)**

**The boys are old enough to get a job. You are becoming the milch cow of the family (Wells).**

Понимание того, что человек может быть важен в каком-то деле, в каком-либо обществе также является источником появления некоторых фразеологизмов. В немецкой фразеологии довольно точно передается смысл этого выражения и насмешливо-ироническое отношение к человеку, о котором говорят, ФЕ «**ein großes (или hohes, wichtiges) Tier**» что означает: «человек влиятельный, занимающий высокое общественное положение». Фразеологизм «**eine große (gute, hohe) Numme bei j-m haben**» употребляется в значении «пользоваться большим авторитетом, высоко цениться кем-либо».

Например: **Wenn ihn die Nazis nicht zu einem hohen Tier gemacht hätten, wer weiß, was dann aus ihm geworden wäre ( Noll).**

В английском языке говорят «**a big fish**» - досл., «большая рыба», т.е. важная особа, важная птица, «шишка», главарь. Здесь этот фразеологизм приобретает насмешливый, ироничный оттенок и часто используется в разговорной речи.

Например: **I've never seen so many people at the White House, on Sunday... Every big fish in the town has come to call (Vidal).**

В лезгинском языке говорят «**ЧІехи кьуллугьдал алай инсан**», т.е. человек на высоком посту, «шишка», главарь.

В образной основе английских и русских фразеологизмов много общего, только немцы сравнивают влиятельное, значительное лицо с крупным, важным зверем, англичане – с большой рыбой, а русские – с птицей: «**важная птица, птица высокого полета**».

Например: **Не ожидал тебя здесь встретить, ты ведь стал важная птица теперь – редактор социалистического вестника (Арбузов).**

Фразеологизмы, как элементы фразеологической картины мира, обладая образностью, экспрессивностью, оценочностью, аккумулируют национальный опыт мировосприятия народа, носителя языка. Во фразеологизме фокусируется единство содержания и формы. Совпадение не только значения фразеологизмов, но и образной основы этого значения в рассмотренных языках является, видимо, результатом определенной общности образного мышления людей разных наций.

Z. G a i d a r o v a , R . T a d z h i b o v a (Makhachkala)

### **Comparative Idioms with Component «Person in the Collective» as Way of Reflecting of Anthropocentrism in Idiomatic Picture of the World in Lezgian, Russian, English and German Languages**

In modern linguistics it is important to study linguistic phenomena in close correlation with person and his cognitive and practical activity. Anthropocentric nature of the language is caused by the specificity of persons' cognition of objective reality, proceeding in different socio-cultural conditions of nation's life, and it is consolidated in nominative (lexical and phraseological) units, in the system of grammatical categories of the language. As for phraseological units, in which correlation between language and peculiarities of world outlook of nation become apparent, represent stable turns of language, consolidated in its structure and content ways of categorization of world by people.

Person in the society and collective – is one of the interesting themes not only in German and English but also in Russian and Lezgian phraseology.



It goes without saying that very close collective in which person lives is his family. In Russian they say «**твёрдый орешек**» about a person, who is difficult to understand and live with.

e.g. **Бригада взяла парня. Правда, в отделе кадров предупреждали: крепкий орешек этот Синяков (Кулешов).**

In German phraseology there is a turn «**eine harte Nuß**», i.e. hard nut, which means difficult task, difficult position or circumstances.

e.g. **Diese Aufgabe ist ja eine harte Nuß (Geyer).**

In some occasions when we speak about person, who never falls under somebody's influence, who is unsociable, it is said «**er ist eine feine Nummer**».

e.g. **Dieser Emil war aber eine feine Nummer!**

In the English language there is a turn «**a hard (tough) nut**», which can be used while speaking either about person, who is difficult to cope with, either about difficult task.

e.g. **Withers were a harder nut to crack than he'd thought (Lindsay).**

In Lezgian language turn «**қеви қаван**» (literary «hard stone») is used while speaking about person with difficult character, who never falls under the influence of the collective. Here comparison of the person with hard stone is hidden in the figurative basis.

It is difficult not to pay attention to the person, who stands out of his collective, differs in his character, views, and habits from surrounding people. Such a person looks as «**white crow**» among black crows, or «**black sheep**» flock of white sheep. These comparisons are not made up; they exist in the phraseology of different nations – in many languages person, who stands out of the environment is called «**white crow**».

Russian idiom «**белая ворона**» is close in the semantic meaning to the following German «**ein weißer Rabe**» and «**ein schwarzes Schaf**», English «**a white crow**» и «**a black sheep**», Lezgian «**danajik kvaj gun**» и «**tum qaçaj danadi nexir qaçurda**» idioms. Idioms «**ein weißer Rabe**», «**a white cow**», «**danajik kvaj gun**» are mostly used when characteristics is positive, i.e. this person is better than surrounding people.

E.g. **Im Verlag Neues Vaterland zu Berlin ist ein kleines Heft erschienen, das heißt “Das verlorene Afrika” und ist von Hans Paarsche,**

**Kapitänleutnant außer Dienst. Ein Idealist, ein Wahrheitsfreund, ein weißer Rabe (Tucholski).**

**Shirley had the air of black swan or a white cow in the midst of this party (Bronte).**

Idioms «ein schwarzes Schaf», «a black sheep», «tum qaçaj danadi nexir qaçurda» (literary «a cow with dirty tail spoils the whole flock») means of negative appreciation of the person, indication that he distinctly differs from surrounding people by some negative qualities.

e.g. **Wenn Schüler nur ungenügend lernen, sich schlecht verhalten, dürfen wir sie noch nicht als schwarze Schafe ansehen (Bredel).**

**But Sally still felt rather a black sheep with her sisters (Prichard).**

Russian idiom «дойная корова» and its equivalent in German «melkende Kuh», in English «a milch cow» and in Lezgian «nek acadaj kãal» phraseology characterizes persons, whose means, powers, and knowledge are used by surrounding people.

e.g. **И я уже для него прислуга домашняя, корова дойная (Шундик).**

**Sag mal, du betrachtetest deinen Vater als melkende Kuh? Aber da irrst du dich! (Kirst)**

**The boys are old enough to get a job. You are becoming the milch cow of the family (Wells).**

Understanding of the fact, that a person can be important in some deals, in some society is also the source of appearing some idioms. In German phraseology the meaning of this expression and ironical attitude to the person, whom is said about «ein großes (или hohes, wichtiges) Tier» which means: «a person who is influential, and takes high social place». Idiom «eine große (gute, hohe) Numme bei j-m haben» is used in the meaning «to enjoy high authority, to be highly appreciated by somebody».

e.g. **Wenn ihn die Nazis nicht zu einem hohen Tier gemacht hätten, wer weiß, was dann aus ihm geworden wäre (Noll).**

In English they say «a big fish» - i.e. person on the high possession, leader, the head. Here this idiom has ironical coloring and is often used in colloquial language.

e.g. **I've never seen so many people at the White House, on Sunday... Every big fish in the town has come to call (Vidal).**

In Lezgian language they say «**çexi: qulluhdal alaj insan**», i.e. person on the high position, leader, the head.

There are many common moment in the figurative basis of idioms in these languages, but Germans compare high authority with a big, important animal, Englishmen – with a big fish, and Russians – with a bird: «**важная птица, птица высокого полета**».

e.g. **Не ожидал тебя здесь встретить, ты ведь стал важная птица теперь – редактор социалистического вестника (Арбузов).**

Phraseological units as elements of idiomatic picture of the world, possessing figurativeness, expressiveness, estimation, accumulate experience of perception of the world by nation, speakers of the language. The unity of form and content is focused in idiom. Coincidence of not only meaning of idioms, but also figurative basis of this meaning in the analyzing languages is the result of definite community of figurative thinking of people of different nations.

С . Г а с а н о в а (Махачкала)

### **Культура межэтнического общения**

Культура русской речи – актуальная и многоаспектная проблема, связанная с необходимостью повышать культуру межэтнического общения.

Культуру речи нельзя сводить только к ее грамотности, это и уместное, стилистически оправданное употребление наиболее подходящей языковой единицы из двух или более существующих в системе языка вариантов [С. И. Ожегов].

Культура речи непосредственно связана с кодифицированными литературными нормами. В настоящее время в России различаются носители элитарного типа русского литературного языка, речь которых соответствует образцу, эталону, и сравнительно многочисленная масса населения, не придерживающаяся строгих нормативных требований. Это носители средне-литературного типа литературных норм.

Известно мнение некоторых лингвистов о существовании этнокультурных вариантов норм русского литературного языка. Мы придержи-

живаемся мнения, что нормы русского литературного языка едины и не может быть их вариантов. *«Если для общения людей вообще необходим язык, - писал А.М. Пешковский, то для культурного общения необходим как бы язык в квадрате, язык, культивируемый как особое искусство, язык нормируемый».*

Едва ли найдется среди ученых хотя бы один языковед, философ или педагог, который не был бы обеспокоен снижением уровня общей речевой культуры. Как отмечал Н.Г. Комлев, *«культура речевого воздействия упала до самой низкой черты. Русская речь катастрофически отстает от высоких канонов российской словесности. Она становится все более примитивной, стилистически беспомощной и зачастую вульгарной».*

Если такое положение в России в целом, то нетрудно представить состояние русской речи в регионах, где в условиях национально-русского двуязычия на культуру речевого общения негативно влияют разного рода факторы: социолингвистические, демографические, конфессиональные.

Общий уровень речевой культуры на Кавказе невысок. Это объясняется тем, что негативное влияние воздействующих на нее факторов труднопреодолимо. К внешним факторам, снижающим уровень культуры русской речи, относятся низкий уровень языковой культуры в стране, влияние языка СМИ, речевое бескультурье телевизионных передач.

Негативным фактором, ухудшающим качество культуры речи дагестанцев-билингвов, является практическое отсутствие социального контроля корректности общения. Это вызвано значительным уменьшением численности русского населения, на речь которых ориентируются билингвы. Кроме того, у дагестанцев-билингвов снижен порог билингвальной чувствительности к речевым ошибкам.

С точки зрения социолингвистики основным фактором, обуславливающим фонетико-фонологическую интерференцию, называют недостаточное развитие фонологического сознания и основанного на нем фонетического слуха. Характерным явлением билингвизма является ригидность - трудность переключения механизмов речемыслительного процесса и речевого аппарата от национальной речи к русскоязычной и наоборот.

Существует мнение о необходимости дифференциации отклонения от норм на релевантные, искажающие смысл слова, и нерелевантные,

заслуживающие снисхождения. С точки зрения требований культуры речи, все отклонения от литературной нормы одинаковы по силе своего негативного влияния на правильность русской речи.

Культура русской речи билингва основывается на хорошем знании системы русского языка, его стилистики.

Культура речи и общая культура не следуют одна за другой, а находятся в причинно-следственной связи друг с другом. Распространенным является следующее заблуждение: для овладения навыков культуры речи и речевых формул этикета необходим определенный уровень образованности. На наш взгляд, формирование определенного уровня образованности предполагает влияние многих факторов, среди которых не последнее место занимает именно воспитание культуры речи.

Повышение культуры русской речи на Кавказе подчинено социально-экономическим и политическим задачам. Вместе с тем, чем выше уровень речевой культуры, тем выше культура межнационального общения. Нет никакого сомнения в том, что роль русского языка высока и будет только возрастать, поэтому задачей вузов, школ является пропаганда русского языка и культуры русской речи.

S . G a s a n o v a (Makhachkala)

### **Culture of Interethnic Communication**

Culture of Russian speech is the actual and multidimensional problem connected with necessity to increase culture of interethnic dialogue.

The standard of speech cannot be reduced only to its correctness, it is also a pertinent, stylistically defensible use of the most suitable language unit from two or more variants, existing in system of language.

The standard of speech is directly connected with codified literary norms. Now in Russia there are two types of native speakers of Russian: speakers of elite type of the Russian literary language whose speech corresponds to the sample, the standard, and rather a great number of the population who is not

adhering to strict standard requirements. These are native speakers of middle-literary type of literary norms.

Linguists have different opinions on the existence of ethno-local variants of the Russian literary language. We consider, that the norms of the Russian literary language are uniform and there can not be their variants. "If language in general is necessary for communication" – wrote A.M. Peshkovsky, "then for cultural dialogue it is necessary to have the language as if squared, the language cultivated as special art, the language normalized".

There will hardly be found at least one linguist, the philosopher or the teacher among scientists, who would not be concerned about the decrease of the general speech culture level. As N.G. Komlev mentioned that "the culture of speech influence has fallen to the lowest point. Russian speech catastrophically lags behind high canons of the Russian literature. It becomes more and more primitive, stylistically helpless and frequently vulgar".

If such situation is in Russia as a whole, it is easy to imagine the state of Russian speech in regions where in the conditions of national – Russian bilingualism different sorts of factors have an adverse effect on culture of communication: sociolinguistic, demographic, confessional.

The general level of speech culture in the Caucasus is low, this results from the fact that negative influence on it is formidable. The external factors reducing level of culture of Russian speech the influence of mass-media language, lack of speech culture of telecasts, low level of language culture in the country.

The negative factor decreasing quality of a standard of speech of Daghestanian-bilingual is a nearly absolute absence of the social control of a correctness of communication. It is caused by considerable reduction of the number of Russian population, by whose speech bilinguals are guided. Besides, Daghestanian-bilinguals have a low threshold of bilingual sensitivity to speech error.

From the point of view of sociolinguistic a major factor causing a phonetico-phonologic interference, is insufficient development of phonologic consciousness and the phonetic hearing based on it. The characteristic phenomenon of bilingualism is rigidity. That is the difficulty of switching of mechanisms of speech-apprehensional process and an organs of articulation.

There is an opinion on necessity of differentiation of a deviation from norms into relevant, deforming sense of a word, and irrelevant, deserving indulgences. From the point of view of requirements of the standard of speech, all deviations from literary norm are identical in force of the negative influence on correctness of Russian speech.

The culture of Russian speech of a bilingual is based on good knowledge of system of Russian, its stylistics.

The standard of speech and the general culture do not follow one another, but are in relationship of cause and effect with each other. The error is widespread: certain level of erudition is necessary for mastering the skills of a standard of speech and speech formulas of etiquette. In our opinion, formation of certain level of erudition assumes influence of many factors among which bringing up a standard of speech is not the last.

The increase of culture or Russian speech in the Caucasus is subordinated to socioeconomic and political problems. At the same time, the higher level of speech culture, the higher is the culture of international communication. There is no doubt that the role of the Russian language is high and will increase further therefore the task of higher educational institutions and schools is the propaganda of the Russian language and the culture of Russian speech.

Ф. Г а н и е в а (Махачкала)

### **Соматические названия в хиналугском языке**

Соматонимы хиналугского языка, как и любого другого, относятся к наиболее древнему и устойчивому слою лексики. Хиналугская соматонимика в большинстве своем является исконного происхождения и, бесспорно, входит в основной словарный фонд языка. Однако среди этих названий встречаются и заимствованные из других языков.

С точки зрения морфологической структуры соматонимы хиналугского языка подразделяются на простые, производные и сложно-составные. Непроизводные простые названия, в основном, являются односложными основами закрытого типа (*мац* «рот», *мIал* «губа», *кIин*

«кожа») и двусложными открытого и закрытого типов (*кьуну* «затылок», *чими* «ноготь», *кIуччы* «пятка», *мичаыш* «борода», *кIытыр* «нос», *кьакьал* «спина»). В языке, хотя и редко, встречаются и производные названия, большинство из которых при синхронном анализе не членимы на морфемы (*хьинтIхер* «сопляк»: *кьылад* «желчь», *цIулоз* «зуб», *цIицIин* «почка»).

Среди соматонимов встречаются сложносоставные названия, представляющие соединительные и определительные композиты. В роли определений в таких композитах выступают имена существительные, прилагательные и имена существительные в генетиве:

а) имена существительные в именительном падеже: *кул-анк* «конечности» (*кул* «рука» + *анк* «нога»), *шагь дамар* «артерия» (*шагь* «шах» + *дамар* «вена»);

б) существительные в генетиве в сочетании с существительным в номинативе: *кIиме кисаь* «мочевой пузырь» (*кIаь* «моча» + *кисаь* «мешочек»), *птте хьу* «слеза» (*пил* «глаз» + *хьу* «вода»);

в) прилагательные с существительным в номинативе: *хьырыцI бийар* «легкое» (*хьырыцI* «белый» + *бийар* «печень»), *локI дамардыр* «капилляры» (*локI* «тонкий» + *дамардыр* «вены»).

Среди значительного числа соматонимов хиналугского языка встречаются основы, имеющие материальную общность с основами большинства или нескольких дагестанских языков: *мицI* «язык», *пил* «глаз», *унг* «сердце», *цIум* «пуповина», *кIаь* «моча», *ижжи* «лицо», *махар* «грудь», *мичаыш* «борода», *чIар* «волос», *мIал* «губа», *ник* «колени» и др.

Однако в преобладающем большинстве своем соматонимы хиналугского языка представляют собой исконные слова, хотя в отдельных случаях наблюдаются факты нарушения непроницаемости этой группы слов и заимствования слов из неродственных языков: араб. *баьдаьн* «тело», тюрк. *билаьг* «запястье», тюрк. *бугьаз* «горло», перс. *калла* «голова», араб. *суфат* «лицо».

Следует отметить и такую особенность соматонимов, когда один термин используется для выражения и других понятий: *микIур* 1) «голова» 2) «глава, руководитель» 3) «головка чего-либо» 4) перен. «начало, край, конец» 5) «заглавие, заголовок»; *май* 1) «рот» 2) «дыра, отверстие» 3)



«концы ножниц»; *мицI* «язык» 2) «металлический наконечник ремня» 3) «кислый».

В ряде случаев для образования одного понятия употребляются два или несколько названий, среди которых встречаются и заимствования, создающие, тем самым, синонимические пары: *кьуну* // *гылы* «затылок», *май* // *агъзы* «рот», *микIур* // *калла* «голова», *кIыл* // *кьакьал* // *далы* «спина», *кул* // *кIыл* «рука», *кIаь* // *чиш* «моча».

В хиналугском языке, как и в других кавказских языках, наблюдается значительное количество пословиц и поговорок, фразеологизмов, в состав которых входят соматические названия «рот», «сердце», «голова», «глаз», «рука», «лицо» и т. д.

F. G a n i e v a (Makhachkala)

### **Somatic Meanings in the Khinalug Language**

Somatonyms of the Khinalug language have to do with the most ancient and steady part of the vocabulary. Khinalug somatonyms are mainly of native origin and enter the main stock of the language. But among these meanings borrowings from other languages can be found.

From morphological point of view somatonyms of the Khinalug language are divided into simple, derivative and compound. Simple ones are one-syllable closed type (**matz** "mouth", **tal** "lip" and two-syllable closed and open types (**chimi** "nail", **kytyr** "nose") Among somatonyms one can meet compound meanings which present copulative and attributive composites. As attributes in such composites nouns, adjectives and nouns in genitive are met.

a) Nouns in nominative case: **kul-ank** (limbs) ( **kul**- "arm" + **ank** "leg");

b) Nouns in genitive with noun in nominative: **kime kica** "urinary bladder ( **ka** "urine" + **kisa** "bag");

c) Attribute with noun in nominative: **khyryts biyar** "lung" (**khyryts** "white"+ **biyar** "liver").

Though most of the Khinalug somatonyms are ones of the native origin but one can come across with some borrowings from some unrelated languages:

eg. Arab. **badan** "body" , **sufat** "face" , Turkish **bugaz** 'throat', Persian **kalla** "head".

The following peculiarity of the somatonyms also should be noted when one term is used for expressing several meanings: eg. **mikir** 1) "head", 2) "chairman, head" 3) head of smth, 4) fig. " the beginning, end" 5) "title". In the Khinalug language as well as in many Caucasian languages there are a great number of proverbs , sayings, phrases in which such somatic meanings "mouth", "heart", "head", "eye" "arm", "face" are used.

ქ. გ ი გ ა შ ვ ი ლ ი (თელავი)

**ზმნასთან დაკავშირებული მორფოლოგიური  
ომონიმის შემთხვევები ქართულში XII-XVIII  
საუკუნეების ძეგლთა ენის მიხედვით**

ზმნის მორფოლოგიური კატეგორიების შიგნით მიმდინარე ცვლილებებმა, რაც ყველაზე უკეთ საშუალო საუკუნეების ძეგლებში წარმოჩინდა, პარალელურ – ძველ და ახალ – ფორმათა თანაბარსებობა გამოიწვია. ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ამ პერიოდში ასპექტის ახალ სისტემაზე გადასვლის პროცესი იყო, რამაც სერიოზული გავლენა მოახდინა უღლების სისტემის ფორმირებაზე, ერთი მხრივ, და მწკრივთა ფუნქციებზე, მეორე მხრივ: აწმყოს ზმნისწინიან ფორმებთან მომავალი დროის მნიშვნელობის დაკავშირებამ, მყოფადის მწკრივისა და შესაბამისად – მყოფადის წრის მწკრივთა ჩამოყალიბებამ ზმნათა დროული მნიშვნელობების ცვლა განაპირობა. დინამიკურ ვნებითა და მოქმედებითი გვარის ზმნათა მყოფადის წრის მწკრივთა ფორმირება ზმნისწინის მარტივი დართვით მოხდა, სტატიკურ ვნებითა და საშუალო გვარის ზმნათა შესაბამის მწკრივთა გაფორმება კი – სხვაგვარად, ძირითადად სესხების საფუძველზე. ზოგიერთ ზმნათა აწმყოს ფორმებმა მყოფადში გადაინაცვლეს, აწმყოსთვის კი სხვა ფორმები შეიძინეს, რამაც გარდამავალ პერიოდში ომონიმურ ფორმათა განყენას შეუწყო ხელი. ამ ტიპის ზმნები საშუალო ქართულში თანაბ-

რად ეკუთვნის აწმყოს წრესაც და მყოფადის წრესაც. მაგ., **ეყოფის** // **ეყოფოდა** // **ეყოფოდეს** ზმნები შესაბამისად (კონტექსტის მიხედვით) აწმყო // უწყვეტელი // აწმყოს კავშირებითიც შეიძლება იყოს და მყოფადი // ხოლმეობითი // მყოფადის კავშირებითიც. ა.შანიძის აზრით, “მიზეზი ასეთი დროის გადაწვევისა იმით აიხსნება, რომ სათანადო ფორმებმა II სერიაში სრული ასპექტის გაგება უზმნისწინოდაც შეინახეს და I სერიის ფორმებმა მათ აუბეს ფეხი, სრული ასპექტი შეიძინეს”. ასეთ ზმნებს ჩვენ პირობითად “ეყოფის” ტიპის ზმნებს ვუწოდებთ.

**მინდა** ზმნა აღნიშნულ პერიოდში აწმყოც შეიძლება იყოს და უწყვეტელიც. აწმყოში მას ძველი **მინა** ფორმა ენაცვლება. “თუ **უნდა**, თვითონ დაეჭირა”. “მიდგა და **უნდა**, თუმცა ტახტიდამ ჩამოიყვანოს”.

განსაკუთრებით საინტერესოა ისეთი შემთხვევები, როდესაც აწმყოს უზმნისწინო ფორმები ახლანდელ დროსთან ერთად მომავალი დროის შინაარსს გადმოსცემენ: “რა გახვიდოდე, გუშაგთა **ესმის** აბჯრისა ჩხერება”. “შევეწყალეები და სისხლსა ჩემსა **ექებ-სო**”. “შეჰფიცა, თუ ქალიშვილი მომეცეს, შენ შეგერთო და შენი შვილი **არი**”. “ამა ჭირისაგან ნუ მიხსნას ღმერთმან, თუ უშენობისა გაძლება **მაქუსდა**”. “განაღამცა მოგახსენოთ, თუ აწ ბედი ასულს **გვივის**” და სხვ.

**მოვალს** ზმნას ძველ ქართულში ახლანდელი დროის გაგება აქვს. საშუალ ქართულში იგი ამ მნიშვნელობითაც გამოიყენება (ასპექტის ძველი სისტემა) და მომავალი დროის მნიშვნელობითაც (ასპექტის ახალი სისტემა). მაგ.: “აგერ, ჩვენცა მათად შევლად **მივალთო**”. “მამაო, ამდენი ხანია, სამეფო ჩემი დამიგდია და **მოვალ** ამა ხმისათვის”(ახლ.დრო). “აწ **მოვლენ** მტერნი ჩემნიო”(მომ.დრ.). პირველი შინაარსით მას უკვე **მოდის** ზმნა ენაცვლება.

**იცის** ზმნა წარმოშობით II ხოლმეობითია. მართალია, საშუალი საუკუნეების ძეგლებში ის აწმყოდაა გაგებული, მაგრამ ზოგჯერ ისტორიული ფუნქციითაც გამოიყენება, რაც მას ამ პერიოდში ომონიმურ ფორმად აქცევს: “რა ჟამი **იციან**, მოსწყუედლიან და ალაფობლიან”. “რა **იცის** ჟამი, ბრძოდა”. იშვიათად მასში პირდაპირი ობიექტის რიცხვიც აისახება, როგორც ეს II და III სერიაში

მოქმედებითი გვარის ზმნებს ახასიათებთ საანალიზო პერიოდში: “მაღალნი იგი შორით **იცნის**”. ამ შემთხვევაში იგი II ხოლმეობითის ფუნქციით არის გამოყენებული, მაგრამ ერთგან აწმყოს მნიშვნელობითაც შეიწყო ამ სუფიქსს: “მე მისთვის მოვსულვარ, **ვიცნი** გზანი შესავალნი”. იგივე შიძლება ითქვას **უწყის** ზმნაზე: “საღმრთონი წერილნი ზეპირათ **უწყნით**”. “არავინ **უწყნის** ჟამნი”.

საშუალო გვარის ზმნათა ნაწილი I თურმეობითის ფორმებს აწმყოს ფუძიდან აწარმოებს, რაც ომონიმურ ფორმებს ქმნის შესაბამისი მოქმედებითი გვარის ზმნებთან. მაგ., **მოუსვენებია**, **დაგვიძინებია**, **გაუხარებია**, **გაუმარჯვებია** და სხვა ზმნები კონტექსტის მიხედვით მოქმედებითი გვარისაც შეიძლება იყოს და საშუალო გვარისაც. თანამედროვე ქართულში მათთან თემის ნიშნის დაკარგვას სწორედ იმ ფაქტმა შეუწყო ხელი, რომ ომონიმია იქნა თავიდან აცილებული.

ასევე, საშუალო საუკუნეების ძეგლებში, ისევე როგორც ძველ ქართულში, გარდამავალ ზმნათა II თურმეობითში ამოსავალ ფუძედ გამოყენებულია ნამყო ძირითადი, რაც ომონიმურ ფორმებს გვაძლევს **ე-** პრეფიქსიან ვნებითა წყვეტილის ფორმებთან: “რამინ ძიძას **დაეყენა** და ეუბნებოდა”.

ზოგჯერ ზმნა ომონიმური შინაარსის შემცველია პირიანობის თვალსაზრისით. მაგ., **გემარვართ**, **ვღირსვართ** ზმნები შეიძლება გამოყენებულ იქნეს როგორც ერთპირიანის, ისე ორპირიანის შინაარსით: “ჭაბუკად ერთად, ღმერთო, **კმა არიანო**”. “მომრეკლად და მესროლად ყველას **გემარვართო**”. “არ **ღირს ვართ** პირსა ჭკერეტად”. “სიკუდილსა აღარა **ღირს ვართ**”. “რასაცა **ვინ ღირსა**, ღმერთი მას მისცემს”. “ნუ ბძანებ, მეფეო, თქვენის შვილის მეფობას ჩვენ ვითა **ვღირსვართო**.” “ყველას შენგან **ვმადრიელვართ**”. ასევე ერთპირიანისა და ორპირიანის მნიშვნელობით გამოიყენება უნიშნო და **-დ** სუფიქსიანი, ფორმით ერთპირიანი ვნებითები: “რადგან არ **ვცხრები** ქებასა”; “საჭმლის უპოვარობას **დაღონდა**”. “სიცოცხლესაცა ჩვენსა **ვკვირდები**”. ორპირიანის მნიშვნელობით შეიძლება გამოყენებულ იქნეს აგრეთვე საშუალო-მოქმედებითი გვარის ზმნებიც: **დაიძინა** (მან ის), **იქორწინა** (მან ის), **ვღუმეუბ** (მე მას), **მოიცადონ** (მათ ის), **იმუშაონ** (მათ ის), **გაიხარ** (შენ მას) და ა.შ.

ომონიმურ გაგებას შეიცავს ზოგჯერ ორპირიანი და სამპირიანი გარდამავალი ზმნები: **შემოსტრის** ის მას და **შემოსტრის** ის მას მას; **შეჭეულს** ის მას და **შეჭეულს** ის მას მას; **გარდაჰყრის** ის მას და **გარდაჰყრის** ის მას მას **დასდებს** ის მას და **დასდებს** ის მას მას და ა.შ.

K. G i g a s h v i l i (Telavi)

### **Cases of Morphological Homonymy in Georgian Language Conncted with the Verb According to the Language of XII – XVIII Centuries Works**

Changes happening inside morphological categories of verb that perfectly revealed in the works of the Middle Ages, caused co-existence of parallel - new and old forms. One of the most significant in this period was the process of moving into new system of aspect which had a great influence on formation of conjugational system on the one hand and on the function of rows on the other. Connection of the meaning of future tense with the prefix forms of present tense and formation of future tense rows caused the changes in the meaning of verbs in proper time. Formation of Dynamic Passives and Future tense rows of Active Voice happened by simple adding of prefix and designing of appropriate verb rows of Stative Passive and Middle Voice happened differently, mainly on the basis of borrowing. Some of the present tense forms of the verb moved into future tense and acquired other forms for the present tense that provided the appearance of homonymic forms in transitional period. The verbs of this type in the middle Georgian equally belongs to the present and future forms of the verb. For example: the following Georgian verbs – **egopis, egopoda, egopodes** consequently (according to the context) may be in present continuous//present conjunctival and at the same time in the future//in the special form of conditional construction and in the future conjunctival. According to A.Shanidze :”The reason of moving of such kind of tense can be explained by the fact that the appropriate forms of the verb in the second series kept the understanding of full aspect without prefixes and the forms of the verb of the first series followed

them, acquired the full aspect". We conditionally call such type of verbs as **ego-pis** (it's enough).

The verb **mindā** (I want) in the mentioned period may be present and continuous as well. In the present tense the old form **mina** substitutes it. **tu unda tviton daeçira** (If he wants he could catch). **midga da unda, tumca taxtidam çamoiçvanos**.

The most interesting are cases when present tense forms without prefixes, together with the present tense express the content of the future tense: **ra gaxvidode, guşagta esmis abçrisa çxerebaü**. (As soon as you go out, the guard will hear the noise of armour). **şeveçqalebi da sisxls çemsa ezebso, şhpica, tu kalişvili momeces, şen şegrto da şeni şvili ari** (Swearing, if I have a daughter I will marry her to you and she will be your daughter). **ama çirisagan nu mixsnas çmertman, tu uşenobisa gaçleba makusya. ganayamca mogaxsenot, tu aç bedi asuls gvivis**, etc.

Georgian verb **movals** (I will come) has the meaning of the present tense in old Georgian. In the middle Georgian it is used in the same meaning (old aspect system) and also in the meaning of the future tense (new aspect system). By the first content it is replaced by the verb **modis** (is coming). For example: **"ager, çvenca matad şvelad mivalto"**. **"mamao, amdeni xania, samepo çemi damigdia da moval ama xmisatvis"** (present tense). **"aç movlen mçerni çemnio"** (my enemies will come) (future tense).

Georgian verb **icis** (knows) in its origin belongs to the second special form of the conditional construction. It is true that in the middle century works it is understood as present, but sometimes it is used with the historical function that makes it homonymic form in this period: **"ra çami ician, moşçqueddian da alapobdian"**, **"ra icis çami, brçoda"**. Seldom the number of the direct object is reflected in it, as it is characteristic for active voice verbs in the II and III series in analyzing period: **"mayalni igi şorit icnis"**. In this case it is used as with the function of II special form of the conditional construction but on one place it also assists the prefix in the meaning of the present tense: **"me mistvis movsulvar, vicni gzani şesavalni"**. The same may be said about other Georgian verb **"uççis"**: **saymrto çerilni zepirad uççnit** (Knowing holy letters by heart). **"aravin uççnis çamni"** (nobody knows the time).

Some verbs of the middle voice can form I special form of the perfect construction from the present tense stem that creates homonymic forms with appropriate active voice verbs. For example: "mousvenebia, dagvizinebia, gauxarebia, gaumaržvebia" may belong to active voice as well as to middle voice.

In modern Georgian the loss of the marker of the theme was inheuced by the disappearance of the homonymy.

Also in the works of the Middle Ages, as well as in old Georgian, the special form of the past tense is used as the basic stem for the II special form of the perfect tense construction of transitive verbs, thus causing the appearance of – e- prefix in certain passive forms: "ramin žižas daeçena da eubneboda".

In certain cases the verb carries the character of homonymy according to the grammatical category of person. For example: the verb such as: "vķmarvart, vyirsvart" (we are quite enough; we are honoured) can be used as having one form or two forms in different contexts. For example: "čabuķad ertad, γmerto, ķma ariano", "momreķlad da mesrolad qvelas vķmarvart", "ar γirs varo pirsā čvreķad", "siķudilsa ayara γirs varo", "rasaca vin γirsā, γmertī mas miscems", "nu bržaneb, mepeo, tkvenis švils mepobas čven viķa vyirsvart", "čvelas šengan vmadlier vart".

Certain passive forms having no markers or – d- suffix are used as the verbs having one or two forms of grammatical category of person. It is obvious in the following examples: "radgan ar vcxrebi kebasā", "sačmlis upovrobas dayonda", "sicoxlesa čvensā vķvirdebi".

Some middle-active voice verbs can be used as having the meaning of one or two forms of grammatical category of person. These verbs are: **daizina (man is)**, **ikorčina (man is)**, **gaixar (šen mas)**, etc.

Certain transitive verbs having two or three forms of grammatical category of person are sometimes served as the examples of homonymy such as: "šemosčris is mas" (he will cut it out = the verb with two forms of grammatical category of person); and "šemosčris is mas mas" (he will cut it smth out = the verb with three forms of grammatical category of person). The verbs such as: "šehzels is mas" and "šehzels is mas mas", "gardahqris is mas" and "gardahčris is mas mas", "dasdebs is mas" and "dasdebs is mas mas", etc follow the abovementioned rule.

ი. გ ი პ ე რ ტ ი (მაინის ფრანკფურტი)

**კავკასიელ ალბანელთა ხელნაწერები სინას  
პალიმფსესტების შუქზე**

კავკასიელ ალბანელთა ხელნაწერით შესრულებული პალიმფსესტების აღმოჩენამ სინას მთაზე მკვეთრად გაზარდა ჩვენი ცოდნა კავკასიის ალბანელი ხალხის ენასა და ანბანზე.

იმ პროექტის საფუძველზე, რომელიც ერთობლივად წამოიწიეს ზ. ალექსიძემ, ჯ. მაჰემ, ვ. შულცმა და მ. თანდაშივილმა, და თქვენმა მონა-მორჩილმა, მეცნიერულ მონაცემებზე დაყრდნობით შემუშავდა ყველა საყურადღებო დეტალი, რათა გვეჩვენა სრულყოფილი აზრი ასოთა შემადგენლობასა და ბგერის სისტემაზე, რაც ასახულია მათ მიერ.

მოსვენება განიხილავს კავკასიელ ალბანელთა ანბანის სტრუქტურის ძირითად მონახაზს, რომელიც დასაბუთებულია პალიმფსესტების მიხედვით.

J. G i p p e r t (Frankfurt)

**The Script of the Caucasian Albanians  
in the Light of the Sinai Palimpsests**

The discovery of palimpsests written in the script of the Caucasian Albanians on Mt. Sinai has dramatically increased our knowledge on the language of the Caucasian Albanian people and their alphabet. On the basis of the edition project that has been jointly undertaken by Z. Aleksidze, J.-P. Mahe, W. Schulze, M. Tandashvili and the present author, nearly all details concerned have been worked out with sufficient certainty to give a thorough account of the inventory of letters and the sound system reflected by them. The paper will address the main lines of the structure of the Caucasian Albanian alphabet as established in connection with the edition of the palimpsests.



გ. გოგოლაშვილი (თბილისი)

**სუფიქსთა მონაცვლეობისათვის -ავ სუფიქსიან ზმნათა აწმეოს ფუძეში**

აწმეოს ფუძის მაწარმოებელი –ავ ფორმანტი ახალ ქართულში ნაირგვარად იქცევა: ა) ზოგ ზმნასთან ცვლილებას არ განიცდის (ხატ-ავ-ს, ბრუნ-ავ-ს...); ბ) ზოგ ზმნასთან ჩნდება (ხოც-ავ-ს < ხოც-ს, დრიკ-ავ-ს < დრეკ-ს ...); გ) ზოგ ზმნასთან ქრება (იმაღ-გ-ის > იმაღ-ება, იხატ-გ-ის > იხატ-ება...); დ) ზოგან აწმეოს ფუძის სხვა მაწარმოებელს მიუხორცდა (იკლ-ვებ-ა > იკვლება, იხნ-ვებ-ა > იხენება...).

ე) ზოგან ფუძეს მიუხორცდა და ახალი სუფიქსი გაიჩინა (ცურ-ავ-ობს, გორ-ავ-ობს...);

აღნიშნულ ყველა მოვლენას საერთო საფუძველი ეძებნება: აწმეოს ფუძის მაწარმოებელთა განაწილებას გვარის კატეგორია ედება საფუძვლად; მინიშნება ამ ფაქტზე ადრეც გვქონია (გ.გოგოლაშვილი, თემის ნიშანი და გვარის კატეგორია, 1998 წ.). უფრო კონკრეტულად: -ავ სუფიქსი შენარჩუნებულია ან ჩნდება მოქმედებითი (და საშუალ-მოქმედებითი) გვარის ზმნებში; იკარგება ან ახალ სუფიქსს მიუხორცდება ვნებითი გვარის ზმნებში; ფუძეს მიუხორცდა და ახალი სუფიქსი გაიჩინა საშუალო გვარის ზმნებში. ყოველივე ეს ჯდება იმ საერთო კანონზომიერებაში, თემის ნიშანთა გადანაწილების ტენდენცია რომ ავლენს ქართულში.

G. G o g o l a s h v i l i (Tbilisi)

**On the Changeability of Suffixes in the Present-Tense Steams with Suffix –av**

The formant –av the former of the Present-tense steam behaves differently:

a) with some verbs it remains unchanged (xaṭ-av-s, brun-av-s...)

b) it turns up with certain verbs (xoc-av-s < xoc-s, driḳ-av-s < dreḳ-s...)

c) it disappears with certain verbs (ial-v-is>imal-eba, ixat-v-is > ixat-eba...)

d) in some cases it merges with some other formants of the Present-tense steam (iḳl-veb-a > iḳvleba, ixn-veb-a > ixvneba...)

e) in some cases it merged with the steam and forms a new suffix (cur-av-obs, gor-av-obs)

All the mentioned events have a common ground: the distribution of the Present-tense forming suffixes is based on the category of voice; we have spoken about this fact earlier as well (G. Gogolashvili, Thematic Marker and the Category of Voice, 1998). To be more concrete the suffix –**av** is preserved or turns up in the verbs of Active Voice (and Medial-Active); it gets lost or merges with a new suffix in the Passive Voice; it merges with the steam and forms a new suffix in verbs of Medial Voce.

All these obeys the regularity which reveals the tendency of shifting thematic marker in Georgian.

ქ. გოჩიტაშვილი, გ. შაბაშვილი (თბილისი)

### ქალაქური მეტყველების გენდერული დიფერენციაცია

უახლეს სამეცნიერო კვლევებში ქალაქური მეტყველება განიხილება არა მხოლოდ როგორც ლინგვისტური, არამედ როგორც ლინგვოკულტუროლოგიური ფენომენი.

ტერმინი „ქალაქური მეტყველება“, რომელსაც უკვე აქვს გარკვეული ტრადიციები, ზუსტად საზღვრავს საკვლევ ობიექტს, თუმცა თეორიული თვალსაზრისით არ არის მკაცრად შემოსაზღვრული.

შეიძლება ითქვას, რომ ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ჯერჯერობით არ არის სათანადოდ შესწავლილი ეროვნული ენის, ენობრივი სისტემებისა და ქვესისტემების მახასიათებელთა ერთობლიობა; არ არის გარკვეული ამა თუ იმ ენობრივი კოლექტივის, მათ შორის ქალაქის მაცხოვრებლების სამეტყველო თავისებურებები.

ქალაქური მეტყველების მრავალფეროვნება ყალიბდება სოციალურ ბაზაზე დაყრდნობით. ქალაქის მაცხოვრებელი, როგორც საერთო ეროვნული კომუნიკაციური ქმედების სუბიექტი, არის, ერთი მხრივ, მატარებელი საერთო ეროვნული ენისა და, მეორე მხრივ, საკუთარი ენობრივი სახესხვაობისა. ამ თვალსაზრისით აღსანიშნავია გენდერი, როგორც კულტურული ფენომენი, რომელიც აისახება ენაში და კონსტრუირდება ინდივიდების კომუნიკაციური ერთიერთზეგავლენით. გენდერი შეპირობებულია ეთნოკულტურული თავისებურებებით, ინდივიდების მიერ სამყაროს ენობრივი სურათის აღქმითა და შექმნით. გენდერული კვლევებისას საგანგებო ყურადღება უნდა მიექცეს ენისა და გენდრის ურთიერთზეგავლენის ასპექტებს, კერძოდ, თუ რა ტიპის გავლენას ახდენს ინდივიდის საკომუნიკაციო ქცევაზე სქესი. მოხსენებაში შევეხებით, თუ რა განსაზღვრულ და განსხვავებულ ტაქტიკასა და სტრატეგიებს იყენებენ ქალები და მამაკაცები ვერბალურ ქცევაში.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ გენდერული იდენტობის კონსტრუირება ხდება შემდეგი ფაქტორებით:

- ენობრივი საშუალებები;
- კომუნიკაციური სიტუაცია;
- დისკურსის ტიპი.

გენდერული მიდგომა ინტერკულტურულ კომუნიკაციაში ექსტრალინგვისტური და ინტრალინგვისტური მონაცემებითაა შეპირობებული. ინტრალინგვისტურ ფაქტორებში მოიაზრება: ენის სტრუქტურა, კონცეპტ „სქესის“ გამოხატვის შესაძლებლობები და ენობრივი მახასიათებლები. ექსტრალინგვისტური ფაქტორებია: კულტურის თავისებურებები, ღირებულებები, მამაკაცურობისა და ქალურობის კონკრეტული ენობრივი სამყაროსათვის დამახასიათებელი და ღირებული პარამეტრები: ისტორიული, პოლიტიკური, კონფესიური ფაქტორები, კულტურათა ურთიერთზეგავლენა.

ამ მიზნით შეიქმნა სპეციალური კითხვარები, ინტერვიუერები იყვნენ სხვადასხვა ასაკისა და სოციალური ცენზის ადამიანები. კითხვები შეირჩა იმის მიხედვით, რომ დადგენილიყო, თუ რა სხვაობასა და მსგავსებას ავლენს ქალისა და მამაკაცის მეტყველება სხვადასხვა ცხოვრებისულ სიტუაციაში. გავითვალისწინეთ დაგეგ-

მილი და დაუგეგმავი კომუნიკაციური ქმედების მონაცემები. ამ თვალსაზრისით კონკრეტული მასალის შესწავლის საფუძველზე გამოვლინდა ქალებისა და მამაკაცების მეტყველებისათვის დამახასიათებელი შემდეგი თავისებურებები და სხვაობები:

1. ქალებისა და მამაკაცების მიერ მოდალურ-ექსპრესიული ელემენტების განსხვავებული სიხშირით გამოყენება (ქალები გაცილებით ხშირად იყენებენ შორისდებულებს: ვაი, უი, ღმერთო ჩემო; მიმართვის ფორმებად იყენებენ ექსპრესიულ ლექსიკას: საყვარელო, ჩემო კარგო, შვილო, დედიკო (საშუალო და უფროსი ასაკის ადამიანები). მამაკაცები ემოციას ძირითადად ჟარგონული ლექსიკით გადმოსცემენ, მიმართვისას ლექსიკას არაპირდაპირი მნიშვნელობით იყენებენ;

2. თავაზიანობის ფორმების განსხვავებული სიხშირით გამოყენება. გამოკითხვამ აჩვენა, რომ ქალების გაცილებით ხშირად იყენებენ უკიდურესად გამოხატულ თავაზიანობის ფორმებს, მამაკაცები კი თითქმის არ მიმართავენ ამ ფორმას. მაგ.: ქალს შეუძლია თქვას: ძალიან გთხოვთ, ძალიან დიდი ბოდიში, მაშინ როცა მამაკაცი ამგვარ სიტუაციაში გაცილებით თავშეკავებულია;

3. ფიცის, წყევლისა და ლოცვის ფორმულები და მათი პრაგმატული რეალიზაციის განმსაზღვრელი ფაქტორები. ქალების ლექსიკა და არჩევანი ამ შემთხვევაშიც გაცილებით ფართოა, განსხვავებულია მამაკაცების პრაგმატული მოტივაცია და, შესაბამისად, ენობრივი არჩევანიც. მამაკაცი არ მიმართავს წყევლისა და ლოცვის ფორმულებს (ქართულ ტრადიციაში ამ თვალსაზრისით გამონაკლისია რიტუალური დალოცვები და წყევლა, რომელიც სინქრონულ დონეზე, ბუნებრივია, არ იხმარება). გამონაკლისია სადღეგრძელო, რომელიც ძირითადად მამაკაცთა მეტყველებაში რეალიზდება და ენობრივი თვალსაზრისით, საკმაოდ საინტერესო სურათს იძლევა.

მომავალში იგეგმება ქალებისა და მამაკაცების მეტყველების შესწავლა არაქალაქური ტიპის დასახლებების მონაცემების მიხედვით, რაც, სავარაუდოდ, საინტერესო სურათს მოგვცემს.

ჩატარებული კვლევის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ ქალების მეტყველება შედარებით კონოტატიურია, ხოლო მამაკაცების მეტყველება – უფრო დენოტატიური.

K. G o c h i t a s h v i l i, G. S h a b a s h v i l i (Tbilisi)

### **Generic Differentiation of the City Speech**

Recent researches consider city-speech not only as linguistic, but also as linguo-culturological phenomenon.

Varieties of city-speech is based on social background.

Gender, as cultural phenomenon, is formed by communicative interaction of individuals, and is reflected in language.

Using the Tbilisi- speech as data-base for this case, the conclusion dealing with peculiarities of men's and women's speech is constructed as follows:

1. Different frequencies are used for modal-expressive elements for men and women's speech.

2. Again different frequencies can be fixed for the forms of politeness.

Oath course and pray formulae and the factors determining their pragmatic realization in generic point of view are also different.

ნ. დ ა თ ე შ ი ძ ე (თბილისი)

### **აფიქსოიდთა სიტყვამაწარმოებელი საშუალებები ტერმინოლოგიაში**

1. მეცნიერებისა და ტექნიკის ენა თავისი ისტორიული განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე ყოველთვის ცდილობდა შეექმნა ტერმინები, რომლებიც ზუსტად გამოხატავდნენ ცნების მნიშვნელობას. სწორედ ტერმინსა და ცნებას შორის ზუსტი შესატყვისების აუცი-

ლებლობამ გაააქტიურა ენაში სესხების პროცესი, რომელიც ლექსიკური მარაგის გამდიდრების ერთ-ერთი საშუალებაა. სამეცნიერო ენის სწრაფვამ ინტერნაციონალიზაციისაკენ კიდევ უფრო შეუწყო ხელი მსოფლიოს სხვადასხვა ენისათვის საერთო ტერმინების, ე.წ. ინტერნაციონალიზმების შექმნას. უცხო წარმომავლობის ტერმინები მრავალ ენაში დასტურდება. მათი მორფოლოგიური დანაწევრებისას გამოიყოფა ძირები, დერივაციული აფიქსები, რომლებსაც იდენტური ფუნქციურ – სემანტიკური დატვირთვა აქვთ. სპეციალურ ლიტერატურაში მათ ზოგადად ტერმინელემენტებს უწოდებენ. ტერმინელემენტი შეიძლება იყოს წმინდა აფიქსური წარმოშობის, როგორცაა, *-ად,-ად (ბრიგ-ადა), -ეხ ,-ექს (რეფლ-ექს-ი, კომპლ-ექს-ი), -ოდ,-ოდ (კათ-ოდ-ი, ელექტრ-ოდ-ი), -ოსე,-ოზ (ვისკოზა, ნიტროზა)...*, ასევე სრულმნიშვნელოვანი სიტყვის ფუძე, ძირი, რომელიც რთული სიტყვის შემადგენელი კომპონენტია: *მიკროფონ-ი, ავტო-კოლონა და სხვა*. ტერმინელემენტები ძალზე ინტენსიურად გამოიყენება ტერმინთა საწარმოებლად, ამიტომ მათი სპეციალური შესწავლა ძალიან აქტუალურია.

2. აფიქსოიდები ბერძნული და ლათინური ენებიდან მომდინარეობს და თანამედროვე ენებში მკვიდრდება სტრუქტურული ელემენტების სახით. ისინი ერთი და იმავე მნიშვნელობით მეორდება რთული შედგენილობის სიტყვებში, თავისი ფუნქციით აფიქსს უახლოვდება და ქმნის გარკვეულ ტერმინოლოგიურ ყალიბებს.

აფიქსოიდების მნიშვნელოვანი ნაწილი დამოუკიდებელი, სრულმნიშვნელოვანი სიტყვები იყო. ისინი გენეტიკურად ახლაც უკავშირდებიან შესაბამის ბერძნულ და ლათინურ ძირებს და იმავე სემანტიკას ინარჩუნებენ, რომელიც წყაროენაში ჰქონდათ: არს. სახელი *ლოგოს – სიტყვა, გრამმა- ჩანაწერა*, ზედსახელი *მიკროს – პატარა, thermos – თბილი*; ზმნისართები: *პარა - -თან, ახლოს; გარეთ, გარეშე, პიპო – ქვეშ, ქვევით, ანტი – ნაცვლად, წინააღმდეგ და ა.შ.* ტერმინელემენტებად გარდაქმნისას ისინი კარგავენ მეტყველების ნაწილების ფუნქციას, რთულ სიტყვათა ელემენტებად იქცევიან და განსაკუთრებულ ტერმინოლოგიურ მნიშვნელობას იძენენ.

3. აფიქსოიდებს სამეცნიერო ენაში მნიშვნელოვანი ფუნქცია აკისრიათ. ისინი ტერმინის სემანტიკურ გამჭვირვალობასა და მო-

ტივირებულობას განსაზღვრავენ. ენაში არსებული სიტყვათა პოლისემიურობა, რომელიც ლექსიკის გამდიდრების ერთ-ერთი საშუალებაა, არღვევს ტერმინსა და ცნებას შორის ცალსახა დამოკიდებულებას, მის მონოსემიურობას. ტერმინოლოგიურ სისტემაში კი განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სემანტიკურ სიზუსტეს და მისი კავშირს სიტყვამაწარმოებელ სტრუქტურასთან. სწორედ ასეთი, ცნებასთან ზედმიწევნით შესატყვისი ტერმინის შექმნის საშუალებაა აფიქსიდი.

აფიქსიდიანი ტერმინები თავდაპირველად სპეციალურად იქმნება გარკვეული ცნების აღსანიშნავად ამა თუ იმ ენაში, შემდეგ კი, ჩვეულებრივ სესხების გზით მკვიდრდება სხვა ენებშიც: *პოსტ-მოდერნიზმი, სუპერ-მარკეტი, ექსტრა-ნეტი, მიკრო-მარკეტინგი, მეგა-ბრენდი...*

4. ტერმინმაწარმოებელი ფუნქციის ასეთმა უპირატესობამ განსაზღვრა სწორედ ქართული ფუძეებისაგან ნაწარმოები აფიქსიდიების შექმნა და მათი გააქტიურება. მრავალი სრულმნიშვნელოვანი თუ არასრულმნიშვნელოვანი სიტყვა ტერმინის საწარმოებელ ძირად იქცა.

5. ტერმინოლოგიურ სისტემაში ზოგადად შეინიშნება ხშირად ხმარებული რთული აგებულების ტერმინებისა თუ სიტყვების აფიქსიდად გარდაქმნის ტენდენცია. როდესაც მათი სტრუქტურა თანდათანობით იცვლება, ერთ-ერთი კომპონენტი კარგავს აზრობრივ დატვირთვას და იძენს საერთო, ტიპურ მნიშვნელობას, რომელიც იდენტური ხდება ყველა ახლად ნაწარმოებ სიტყვაში და აფიქსის ფუნქციას უახლოვდება. სრულმნიშვნელოვან სიტყვათა აფიქსიდად გარდაქმნის პროცესი დღესაც ცოცხალია

6. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს აფიქსიდიან ტერმინთა ორთოგრაფიული სიჭრელე. სხვადასვა ლექსიკონში, თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურასა თუ მასმედიის ენაში ისინი შეიძლება სხვადასხვაგვარი გაფორმებით შეგვხვდეს: დეფისით, ცალ-ცალკე ან ერთად. აფიქსიდიებით ნაწარმოები ტერმინები ერთცნებიანობით ხასიათდება და, ამიტომ მათი დაწერილობა მკაცრად განსაზღვრული და ერთმნიშვნელოვანი უნდა იყოს.

N. D a t e s h i d z e (Tbilisi)

### **Affixoids' Word Formation Means in Terminology**

1. Scientific and technical language, on various stages of its historical development, always tried to create terms, which would exactly describe the meaning of the notion. Just the necessity of exact coincidence between the term and the notion activated in the language the process of landing, which is one of the ways of enriching a lexical stock. The trend of scientific language, directed towards internationalization, even more facilitated creation of common terms for various languages – the so-called internationalisms. Terms of foreign origin are confirmed in a lot of languages. In the result of their morphological division their stems, derivation affixes, having identical functional-semantic loading could be marked out. In special literature they are generally called term-elements. A **term-element** can be of pure affix origin, like *-ad (brig-ade)*, *-ex (refl-ex, compl-ex)*, *-od (coth-ode, electr-ode)*, *-ose (visc-ose, nitr-ose)*... , also the stem of fully meaningful word, which is the constituent component of a compound word: *micro-phone*, *motor-cade*, *etc.* Term-elements are extensively used for formation of terms, so their special study is one of the topical issues.

2. Affixoids come from Greek-Latin languages and root themselves in modern language in the form of structural elements. They reoccur in compound words with one and the same meaning and approach to affixes by their function, creating certain terminological forms.

Significant part of affixoids in the source language was independent, meaningful words. Genetically they still relate to the relevant Greek and Latin stems and maintain the same semantics, which they had in the language of their origin: nouns: *logos – word, gramma- record*; adjectives: *micros – small; the-mos – warm*; prefixes: *para - near; outside, outer; hipo – beneath, under; anti – instead, against, etc.* While becoming terms, they lose the function of the parts of speech, turn into elements of compound words and obtain special terminological meaning.

3. Affixoids have significant function in scientific language. They define semantic transparency and motivatedness. Poly-semousness of words existing in literary language, which represents one of the means of enriching a lexical stock, breaks one-sided relation between a term and a notion in terminology, its



mono-semanticness. Special importance in terminological system is attached to the transparency of semantics and its correction with word forming structure. Just such means of term formation, extremely conforming to the notion, is the affixoid.

Terms with affixoids initially are being created as required in this or that language, further, by means of lending, are introduced on other languages: *postmodernism, super-market, extra-net, micro-marketing, mega-brand...*

4. The predominance of affixoids' term-forming function conditioned the creation and activation of affixoids derived from Georgian stems. A lot of full meaning or non-full meaning words became the stems for term formation.

5. The trend of transformation of often used compound terms and/or words into affixoids is generally encountered in terminological system; that is when their structure change gradually, one component loses its meaning content and obtains general typical meaning, which becomes identical in all newly derived words and approaches the function of affix. This process – transformation of full-meaning words into affixoids - continues up to present.

6. Orthographic diversity of terms with affixoids must be specially stressed. In various dictionaries, modern scientific literature or mass media language we may meet such terms in various forms: with a hyphen, separately, or together. Term, derived by means of affixoids are characterized by having single notion and so their orthography must be strictly defined and explicit.

И . Д и б и р о в , Х . И б р а г и м о в а (Махачкала)

**Аварско-грузинские лексические параллели**  
(на примере закатальского диалекта)

Непосредственные аварско-грузинские языковые контакты обнаруживаются на территории Закатальского-Белоканского и Кахского районов Азербайджана.

Длительное совместное проживание носителей различных говоров аварского и грузинского языков создало благоприятные условия для взаимодействия и взаимопроникновения языковых явлений.

Рассматриваемый ареал имеет богатую этническую, культурную историю, располагает разными в структурно-типологическом и генетическом отношении языками, которые развивались во взаимодействии друг с другом.

Исследование ареальных взаимоотношений, и в том числе грузинско-аварских лингвистических связей, в которых в какой-то степени будут выявлены структурные и материальные общности контактного характера, возможно, станет шагом вперед в направлении признания наличия некоего языкового союза в пределах кавказского региона.

Как известно, условиями, благоприятствующими заимствованию, являются официальный статус и больший или меньший социальный престиж обоих языков, находящихся в контакте. Престиж определяется объемом коммуникативных функций, давностью литературных традиций, социальным положением носителей языка. В этом плане на Кавказе особую важную роль играл грузинский язык, который имеет богатую литературную традицию начиная с V в.

В течении определенного периода истории языковых контактов носители закатальского диалекта аварского языка были двуязычными. Причиной возникновения двуязычия явились: 1. торгово-экономические связи, 2. проникновение христианства в регион.

Как известно, в зависимости от того, какой из двух находившихся в контакте языковых коллективов был двуязычным, можно установить и направление соответствующего воздействия. В нашем случае двуязычной была определенная часть аварцев данного региона. Это жители сел Кабахчели, Мазумкара, Поштбина и др. Как результат языковых контактов следует признать, выработанную в двуязычном коллективе навыки произношения чуждых родному языку звуков и звукокомплексов.

Следует отметить, что закатальский диалект аварского языка имел более тесные контакты с носителями ингилойского диалекта грузинского языка.

Среди дагестанских народов и народностей – аварцы закатальского-белоканского ареала имели и имеют непрерывные тесные контакты с грузинами. Эти связи, соответственно, отразились и в лексике.

Остановимся подробнее на тематической классификации грузинизмов в закатальском диалекте аварского языка.

### **Название некоторых болезней**

качал < качали «плешивый человек»

### **Термины земледелия и огородничество**

багъ «сад» < багъи (груз. < тюрк.)

вази «виноградная лоза» < вази (груз.)

### **Название орудий труда**

кутян «плуг» < гутани (груз.)

тухна «мотыга» < тохна "мотыжить" (груз.)

аст1ами «лопаточка» < аст1ами (груз.)

### **Название диких и домашних животных**

лѣк1о «щенок» < лек1ви (груз.)

сикъи «белка» < цикъви (груз.)

### **Название домашних и диких птиц**

гед «коршун» < геди "лебедь" (груз.)

к1урти «наседка» < к1рухи (груз.)

### **Лексика растительного мира**

ц1убули «каштан», лобия «фасоль», варди «роза», бириндз «рис», г1анц1ли «бузина», питри «омела», мукъали «ежевика», мач1ари «молодое вино», ч1ач1а «выжимка, самогон», ц1епел «бук», лапан «сусак», хавси «мох», хашхаш «мак снотворный».

### **Предметная номенклатура**

тири «бревно», къавари «дранка», к1ермет «черепица», пардя «занавеска», архи «канал», чирдах «чердак».

### **Название украшений, одежды, обуви и их частей**

чустал «тапочки», ц1инда «носок, чулок», к1олоч «калоша».

### **Названия предметов домашнего обихода, хозяйственных принадлежностей**

ГирдIBIL «поперечная пила», хъипи «мастерок», кура «печь для обжиги извести, хлеба», гъадагъ «крупный гвоздь», мошок1 «мешок», гедж «чан, лоханка», забру «лейка», джами «миска, чашка», к1исри «деревянная чашка», сини «поднос», дулча «кружка», чангал «вилка», к1ит1бан «сундук», супра «скатерть» и т.д.

«Если учесть, что в процессе заимствования особенно подвижным элементом языковой структуры оказывается словарь, то вполне естественно, что в ходе многовековых лингвистических контактов на

Кавказе сложился определенный лексический фонд, в значительной степени общий не только для групп автохтонных кавказских языков, но и для некоторых других, представленных в этом ареале языков», - пишет Г.А. Климов.

Из общей характеристики языковых взаимоотношений в регионе видно, что грузинско-аварские контакты, продолжившиеся около двух тысячелетий, носили в целом довольно активный характер. Результаты этих контактов отразились почти на всех уровнях контактирующих языков. По существу, перед нами одно из важнейших направлений лингвоареальных исследований в закатальском регионе. Можно констатировать, что некоторые из результатов изучения контактного взаимодействия языков в регионе представляют определенный интерес и для теории ареальной лингвистики.

Большинство грузинизмов в закатальском диалекте аварского языка являются результатом контактов.

Попав в дагестанские языки, грузинская заимствованная лексика подвергается фонетической адаптации. В области гласных здесь встречается: субституция гласных, выпадение гласных, фарингализация, редукция и т.д.

В области согласных представлены: субституция сонорных и спирантов, наращение [г1] на гласный анлаут слова, палатализация, ассимиляция, метатеза, вставка согласного, геминация и др.

Многие указанные фонетические процессы являются общими для всех дагестанских языков, контактирующих с грузинским.

Многовековые языковые контакты отразились и на грузинском языке. Следы влияния закатальского диалекта аварского языка на грузинский, особенно на кахетинский и ингилойский диалекты, заметны в основном в области лексики. Их число в литературном грузинском значительно меньше.

I. D i b i r o v, Kh. I b r a g i m o v a (Makhachkala)

**The Avar-Georgian Lexical Parallels**  
*(on an example of Zakatal dialect)*

Direct Avar-Georgian language contacts are found out in territory Zakatal-Belokan and areas of Kakhsk in Azerbaijan.

Long joint residing of carriers of various dialects of Avar and Georgian languages has created favorable conditions for interaction of the language phenomena.

The considered area has rich ethnic, cultural history, has differences in the structurally-typological and genetic attitude languages which developed in interaction with each other.

Research arial mutual relations, and including Georgian-Avar linguistic communications in which it will be revealed structural and material generality of contact character, probably, becomes a step forward in a direction of recognition the presence of a certain language union within the limits of the Caucasian region.

As it is known the conditions of favorable loan, the official status and greater or smaller social prestige of both languages which have any contacts also mentioned there. The prestige is defined by volume of communicative functions, prescription of literary traditions, and a social status of native speakers. In this plan for Caucasus especially Georgian language which has rich literary tradition since V century played an important role.

In current of the certain period of history of language contacts carriers Zakatal dialect of Avar language were bilingual. The reasons of occurrence the bilingual were: trade and economic relations, and also penetration into region the christianity.

As is known, depending on what of two language collectives the contact was bilingual; it is possible to establish the direction of corresponding influence. In our case the certain part of Avar region was bilingual. They are inhabitants of villages Kabakhcheli, Mazumkara, Poshtbina, etc. As it is necessary to recognize result of language contacts, developed in bilingual collective skills of a pronunciation of sounds alien to the native language and sound complexes.

It is necessary to note, that Zakatal dialect of Avar language had closer contacts to carriers Ingilo dialect of the Georgian language.

Among Daghestan people and nationalities of Avar Zakatal – Belokan an area had and have continuous close contacts to Georgians. These communications, accordingly, were reflected in lexicon.

Let's stop more in detail on thematic classification of Georgians in Zakatals dialect of Avar language.

The name of some illnesses:

**kaçal** <**kačali** « the bald person »

Terms of agriculture and truck farming:

**bay** "garden" < **bayi** (a cargo. <the turki)

**vazi** "grapevine" < **vazi** (a cargo.)

The name of instruments of work:

**kutän** "plough" < **gutani** (a cargo.)

**tuxna** "mattock" < **toxna** (a cargo.)

**aštami** "Rake" <**aštami** (a cargo.)

The name of wild animals and pets:

**lēko** "Puppy" <**leqvi** (a cargo.)

siqəi "fiber" <ciqvi

The name of house and wild birds:

**ged** "kite" < **gedi**

**kurti** "Brood hen" < **kuxi**

Lexicon of flora:

**çubuli** "Chestnut", **lobia** "string bean", **vardi** "rose", **birindz** "rice", **yançli** "elder", **pitri** «omela», **muqali** "blackberry", **maçari** «young wine», **çaça** «moonshine», **çepel** "beech", lapan «csusak», **xavsi** "moss", xašxeš «a poppy somnolent».

The subject nomenclature:

**tiri** "log", **qəavari** "shingle", **kermet** "tile", **parldä** "curtain", **arkhi** "channel", **chirdax** "attic".

The name of ornaments, clothes, footwear and their parts:

**çustal** "slippers", **çinda** «a stocking», **koloc** "galosh"

Names of household goods, economic accessories:

**girdibil** «a cross-section saw», **qipi** «a thing to work with», **a hen** «the furnace for roasting to exhaust, breads», **γaday** «a large nail», **mošoḵ** "bag", **geḷ** «a tub», **zabru** "watering can", **ḷami** «a bowl, a cup», **ḷisri** «a wooden cup», **sini** "tray", **dulča** "mug", **čangal** "plug", **ḷiḷban** "chest", **supra** "cloth", etc.

«If to consider, that during loan by especially mobile element of language structure there is a dictionary it is quite natural, that during centuries-old linguistic contacts in Caucasus there was a certain lexical fund, substantially the general not only for groups of the autochthonal Caucasian languages, but also for some other languages presented by this area », - writes G.A. Klimov.

From a general characteristic of language mutual relations in region it is visible, that the Georgian-Avar contacts which have proceeded about two millennia, had as a whole active enough character. Results of these contacts were reflected almost in all levels of contacting languages. In essence, before us there is one of the major directions linguoareal researches in Zakatal region. It is possible to ascertain, that some of results of studying of contact interaction of languages in region represent the certain interest and for the theory of areal linguistics.

The majority Georgianism in Zakatal dialect of Avar language contactive.

Having got in the Daghestanian languages, the Georgian borrowed lexicon is exposed to phonetic adaptation. In the field of vowels here meets: substitution of vowels, loss of vowels, pharyngalization, reduction, etc.

In the field of consonants are presented: substitution of sonors and spirants, increment [r1] on public anlaut words, palatalization, assimilation, metateza, an insert concordant, gemination, etc.

Many specified phonetic processes are the general for all Daghestanian languages contacting with Georgian.

Centuries-old language contacts were reflected in the Georgian language. Traces of influence Zakatal dialect of Avar language on Georgian, especially on Kakhetian and Ingilo dialects are appreciable basically in the field of lexicon. Their number in literary Georgian is much less.

ნ. დობორჯგინიძე (თბილისი)

**ქართველური ენები გვიანანტიკურობის ენათა  
ნუსხებში (*Tabula linguarum*)**

მოსხენებაში წარმოდგენილი იქნება ახ. წ.ა. I-III საუკუნეებში იუდაისტურ და ქრისტიანულ რელიგიურ ისტორიოგრაფიაში შემუშავებული უნივერსალური ისტორიის კონცეპტები, რომლებშიც მთავარი ყურადღება ენიჭა და ხალხის ურთიერთმიმართების საკითხებს ეთმობა. გაანალიზდება ენათა კლასიფიკაციის ნუსხები, რომლებიც დაცულია:

1. ახ. წ.ა. I საუკუნით დათარიღებულ ძეგლში, რომელიც ცნობილია “მცირე დაბადების, ანუ იობელეების წიგნის” სახელით (οὐ Ἰσβηλαῖσι, ἢ λεπτῆ Γένεσις),

2. ახ. წ.ა. 94 წელს იოსებ ფლავიუსის მიერ შედგენილ საისტორიო თხზულებაში: *Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία* (I, 6, 1-4),

3. სექსტუს იულიუს აფრიკანუსის ქრონიკაში, რომელიც ახ. წ.ა. 215 წლის ახლო ხანაში უნდა იყოს შედგენილი.

მოსხენებაში განხილული იქნება ენათა სალიტერატურო-სამწერლობო ნიშნით (Οἱ δὲ ἐπιστάμενοι γράμματα, Qui autem noverunt litteras, Qui autem sapiunt litteris, qui litterati sunt) კლასიფიკაციის ერთ-ერთი პირველი ნიმუშები, გაანალიზდება ფრაგმენტები, რომლებიც შეიცავს საინტერესო ცნობებს ქართველურ ენათა შესახებ.

N. D o b o r j g i n i d z e (Tbilisi)

**Kartvelian Languages in the Lists of Late-Ancient Languages  
(*Tabula linguarum*)**

The paper will present the conceptions of universal history processed in the Judaic and Christian religious historiography in the 1st-3rd centuries, A.D. in which the issues of interrelation of a language and people are paid attention.



The list of classification of languages will be analyzed, which are preserved in:

1. the monument of the 1st century, A. D. which is known under the name οἱ Ἰωβηλαῖοι, ἡ λεπτὴ Γένεσις;
2. an historical work created by Josephus Flavius in 94, A. D. *Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία* (I, 6, 1-4),
3. chronicle by Sextus Julius Apricanus, which might be created about in 215, A. D.

One of the first models of classification of languages according to literary feature (Οἱ δὲ ἐπιστάμενοι γράμματα, Qui autem noverunt litteras, Qui autem sapiunt litteris, qui litterati sunt) will be discussed, fragments which include noteworthy information on the Kartvelian languages, will be analyzed.

Р. Д о л е в а (Майкоп)

### **Отражение гендерного аспекта в адыгейских паремиях**

Культура адыгов пронизана гендерными отношениями, влияющими на общение и регламентирующими форму поведения. Это, несомненно, отражается и в речевом поведении. К сожалению, гендерный фактор коммуникативного акта, гендерные характеристики повседневного общения мало изучены. Между тем они имеют место в вербальном поведении и часто выступают одним из регулирующих аспектов коммуникации.

Исследование возможностей и способов выражения гендерной асимметрии на разных уровнях языка могло бы стать новым толчком для научных изысканий. Такую возможность, на наш взгляд, могут дать паремии в качестве предмета исследования. Во-первых, из общего количества единиц нужно выявить гендерно окрашенные. Второй шаг – это выявление андроцентричных паремий, отражающих мужскую картину мира, и тех пословиц, в которых явственно слышится «женский голос». Их, в свою очередь, можно разделить на положительно и отрицательно коннотированные.

Отражение гендерных аспектов в адыгейских пословицах можно сопоставить, например, с русским паремиологическим фондом. Несомненно, результаты будут интересны и, возможно, дадут импульс к исследованию гендерных возможностей других уровней языка.

R. D o l e v a (Maikop)

### **The Reflection of Gender Aspect in the Adyghian Proverbs**

The Adyghian culture is transpiersed with gender relations which influence on communication and define behavior.

The research of possibilities and means of gender asymmetry on different language levels could become the main impulse for scientific researches. We think that such possibilities can be given by proverbs as the subject of investigation.

ლ. ე ზ უ გ ბ ა ი ა (თბილისი)

### **ზმნისწინისა და კონექტურ კატეგორიათა მიმართებისათვის მეგრულში**

კონექტურ კატეგორიათა (კაუზატივი, ვერსია, გვარი) მიხედვით ზმნის უღლების პარადიგმების აგებისას აუცილებელია **ზმნისწინის**, როგორც პოლიფუნქციური მორფემის სემანტიკის გათვალისწინება. ქართულის მსგავსად მეგრულ-ლაზურშიც ზმნისწინი დიდ როლს ასრულებს უღლების პარადიგმების აგებაში. ზანურში ზმნისწინების რაოდენობა და სემანტიკა მეტად განსხვავებულია ქართულისაგან, შესაბამისად, ეს თავისებურება აისახება უღვლილების პროცესშიც. მოხსენებაში ჩვენ შემოვიფარგლებით მეგრული მასალის ანალიზით, თუმცა პარალელებს მოვიყვანთ ლაზურიდანაც. გავაანალიზებთ ზმნისწინისა და კონექტურ კატე-

გორიათა მორფოლოგიური მოდელების ურთიერთმიმართებას, როგორც სტრუქტურული, ასევე სემანტიკური თვალსაზრისით.

აღსანიშნავია, რომ ზანურში ზმნისწინს იგივე ფუნქციები აქვს (გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, დრო), რაც ქართულში, მაგრამ სემანტიკურად ის უფრო ფართო სპექტრის მქონეა: ტოპოლოგიურ მახასიათებელსაც წარმოადგენს. თუმცა ამა თუ იმ ლექსიკურ ფუნქსია და მორფოლოგიურ ყალიბებთან კავშირში მას სიტყვაწარმოქმნელი მორფემის დანიშნულებაც აქვს. მეგრულში ზმნისწინი გადაიქცა ისეთ მორფემად, რომელიც გამოხატავს არა მარტო ატრიბუტულ კატეგორიებს, არამედ განსაზღვრავს პირთა შორის მიმართებების სემანტიკას სწორედ კონექტურ კატეგორიათა მიხედვით.

მოვიყვანო რამდენიმე მაგალითს, რომელთა დეტალური ანალიზი მოხსენებაში იქნება მოცემული:

1) მეგრულში კაუზაციის ორი მოდელი მოქმედებს: საკუთრივ ზანური – ო- პრეფიქსიანი და ქართულიდან ნასესხები – ა- პრეფიქსიანი. ზმნისწინთა განაწილება ამ მოდელების მიხედვით ცვლის არა მარტო უღლების პარადიგმას, არამედ ზმნის მნიშვნელობასაც.

**ო-გ-ან-ს:** – ფორმა კონკრეტულ მნიშვნელობას იძენს ზმნისწინების დართვით:

**დუ-ფ-ო-გ-ან-ქ** „ვაგებ ღომს რაღაცაზე“

**გე-ფ-ო-გ-ან-ქ** „ვაგებ ტარს ნაჯახზე“

**მი-ფ-ო-გ-ან-ქ** „ვარტყამ“, „ვეუკრა“

ამ ფორმებს აწმყოს გაგება აქვთ, ზმნისწინები მხოლოდ ლექსიკურ მნიშვნელობას ცვლიან. მყოფადის წარმოებისას აუცილებელია ქუ/ქღ დადასტურებითი ნაწილაკის დართვა.

**ა-გ-ენ-ს:** ქართული მოდელის მიხედვით იცვლება როგორც ყალიბი **ო...ან** – **ა...ენ**, ასევე მნიშვნელობა: **გ-ა-გ-ენ-ქ** „ვაგებ თამაშს“, **წუ-ფ-ა-გ-ენ-ქ** „წავაგებ თამაშს“

ამჯერად ზმნისწინი მყოფადის ფორმას აწარმოებს, თუმცა სხვა ზმნისწინებს ამავე მნიშვნელობით არ დაირთავს.

2) ვერსიის წარმოება ზანურში ქართულისას მიჰყვება. ნეიტრალური ვერსია წარმოდგენილია პრეფიქსებით: გ-, ო-, ა-, საობი-

ექტო ვერსია – უ- პრეფიქსით, ხოლო სასუბიექტო ვერსია – ი- პრეფიქსით.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ო- კაუზაციის ელემენტია, რომელსაც ნეიტრალური ვერსიის გამოსატყვევ აკისრია. არც თუ იშვიათად ამ მოდელით ნაწარმოებ ზმნებს მნიშვნელობიდან გამომდინარე აღარ ეწარმოება დანარჩენი ვერსიები. მაგალითად,

**ო-ძირ-ან-ს** „აჩვენებს“, „ანახვებს“, – ამ ზმნას სრული პარადიგმა ეწარმოება, მაგრამ აღარა გვაქვს : \***ი-ძირ-ან-ს** „იჩვენებს“, \***უ-ძირ-ან-ს** „უჩვენებს“ ფორმათა პარადიგმები. უფრო მეტიც, ზმნისწინსაც არ დაირთავს, დადასტურებითი ნაწილაკით იწარმოებს მყოფადსა და ნამყოფს:

**ქუ-ვ-ო-ძირ-ან-ქ** „ვაჩვენებ“

**ქუ-ვ-ოძირ-ე** „ვაჩვენე“

მაგრამ კაუზაციის ყალიბი თუ შეიცვალა, ვითარება იცვლება:

**ო-ძირ-უ-ან-ს** – ფორმა იმავე მნიშვნელობისაა, რაც **ო-ძირ-ან-ს**, თუმცა ზმნისწინების დართვისას სხვადასხვა მნიშვნელობას იძენს:

**ქემ-ვ-ო-ძირ-უ-ან-ქ** „თავს მოვაჩვენებ“

**ქეკ-ვ-ო-ძირ-უ-ან-ქ** „ერთმანეთს შევახვედრებ“

გეგზნ **ვ-ო-ძირ-უ-ან-ქ** „თვალს შევაველებინებ საცოლესთვის/საქმროსთვის“

გარდა ამისა, **ო-ძირ-უ-ან-ს** ყალიბს მოეპოვება სასუბიექტო ვერსიის ფორმებიც:

**ი-ძირ-უ-ან-ს** – ფორმა სხვა მნიშვნელობისაა: **ი-ძირ-უ-ან-ს**, **ქი-ძირ-უ-ან-ს** ნიშნავს „ავადმყოფს / ნათესავს ინახულებს“. ამდენად **ო-ძირ-უ-ან-ს** და **ი-ძირ-უ-ან-ს** სემანტიკურად სხვადასხვა პარადიგმებს ჰქმნიან. ზმნისწინიან ფორმებთან კიდევ უფრო იცვლება სურათი:

**ქიმი-ბ-ძირ-უ-ან-ქ** „ვინებებ ხილვას“

შდრ.: **ქიმ-ვ-ო-ძირ-უ-ან-ქ**

**ქეკი-ბ-ძირ-უ-ან-ქ** „შევიძულებ“

შდრ.: **ქეკ-ვ-ო-ძირ-უ-ან-ქ**

მაგრამ მნიშვნელობას ინარჩუნებს გეგნო- ზმნისწინიანი ფორმა: გეგნი-ბ-ძირ-უ- ან-ქ „თვალს შევაგლებ“...

რაც შეეხება უ- პრეფიქსიან საობიექტო ვერსიას, ის მხოლოდ მეორეული კაუზაციის მოდელს ეწარმოება:

ო-ძირ-აფ-უ-ან-ს „აჩვენებინებს“

ი-ძირ-აფ-უ-ან-ს „დაინახვებინებს“

უ-ძირ-აფ-უ-ან-ს „ანახულებინებს“

ბუნებრივია, დაისმის საკითხი: პირველადი კაუზაციის და მეორეული კაუზაციის მოდელების ცვლის კვალდაკვალ იცვლება თუ არა ზმნურ ფორმათა ლექსიკური მნიშვნელობა? გარკვეულწილად იცვლება, რაზეც მოხსენებაში ვიმსჯელებთ.

3) გვარის წარმოება ზანურში გულისხმობს როგორც პოტენციალის ფორმებს, ასევე საკუთრივ დინამიკური ვნებითის ფორმებსაც.

ო- პრეფიქსიანი და Ø- ნულოვანი წარმოების მოქმედებითი გვარის ფორმებს კონვერსიული დინამიკური ვნებითი არაერთგვაროვნად ეწარმოება. კერძოდ, ან პოტენციალის ყალიბს იყენებენ მხოლოდ, ან ორივეს ერთად. ხშირად ეს დამოკიდებულია მოქმედებითი გვარის ზმნის მნიშვნელობაზე, რაც ზმნისწინითაა შეპირობებული. გარდა ამისა, სხვაობა თემატური ნიშნითაც გამოიხატება. მაგ.:

ო-გან-ს „აგებს“ – დი-გ-ე(ნ) / დი-გ-აფ-ე(ნ) ან დი-გ-აფ-უ(ნ) „დაიგება“

მაგრამ: მი-ო-გ-ან-ს „არტყამს“, „უკრავს“ – მი-გ-ინ-ე(ნ) „დაირტყმევა“ „დაიკვრება“.

კონვერსიული ვნებითები, ბუნებრივია, იმ ზმნისწინს და მნიშვნელობას ინარჩუნებენ, რასაც შესატყვისი მოქმედებითი გამოხატავს. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ, ქართულისაგან განსხვავებით, ზანურში ზმნისწინი მონაწილეობს მედიოაქტიური გვარის ზმნის პარადიგმის აგებაში. მაგალითად, ფ-უნ-ს „ღუღს“, გე-ფ-უნ-ს „აღუღდება“, გე-ფ-უ „აღუღდა“; დვარ-ან-ს „ყვირის“, გო-დვარ-ან-ს „იყვირებს“, გო-დვარ-უ „იყვირა“. შეიძლება ითქვას, რომ ზმნისწინს მხოლოდ ფორმაწარმომქმნელი ფუნქცია აქვს ვნებითი და საშუალო გვარის პარადიგმების აგებისას.

L. E z u g b a i a (Tbilisi)

### **Towards the Relation of a Preverb and Connective Categories**

According to connective categories (causative, version, voice) during structuring a verb conjugate paradigm, taking into account a **preverb** – as the semantics of poly-functional morpheme is essential. Similarly to Georgian, in Megrelian-Laz a preverb plays a great role in constructing of conjugate paradigm. In Zan a number and a semantics of preverbs is more different than in Georgian, accordingly, this peculiarity is reflected in the process of conjugation.

In the paper we analyse the Megrelian material, though we will bring the parallels from Laz. We also analyse the interrelation of a preverb and morphological models of connective categories from structural and semantic viewpoint, as well.

It is noteworthy, that in Zan a preverb has the same functions (direction, orientation, aspect, tense) as in Georgian, but semantically it has a wider spectrum: it is also a typological feature. Though in connection with this or that lexical stem and morphological form it has a role of a word-forming morpheme. In Megrelian a preverb became such morpheme, which expresses not only the attributive categories, but it defines the semantics of interrelation among persons just according to connective categories.

რ. ე ნ ო ხ ი (რუბენ ენუქაშვილი) (იერუსალიმი)

**ქართველ ებრაელთა შორის არსებული ტრადიციული  
ზეპირი თარგმანი “შესაქმის” წიგნისა და მისი  
მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიის შესასწავლად**

ქართველ ებრაელთა შორის საუკუნეების განმავლობაში არსებობდა და ზეპირი გზით თაობიდან თაობას გადაეცემოდა ძველი ალექსის ტრადიციული თარგმანი – “თავსილის” სახელწოდებით. უკანასკნელ დრომდე იგი თითქმის არ იყო ცნობილი სამეცნიერო საზოგადოებისათვის და არც შესწავლის საგანი გამხდარა. ჩვენ შევეძელით განგვეხორციელებინა **შესაქმის** წიგნის რამდენიმე ვა-

რინტის აუდიო-ჩაწერა ამ თარგმანის მიხედვით და კრიტიკული აპარატით გამართული ტექსტი უახლოეს ხანებში გამოქვეყნდება (ალბათ, უკვე ხელთ გვექნება კონფერენციის ჩატარების დროისათვის). ტექსტი მთლიანად არის ჩაწერილი ერთი რაბინისაგან, ხოლო დატებით ჩაწერილია ფრაგმენტები კიდევ ორი რაბინისაგან. “თავსილს” უდიდესი მნიშვნელობა აქვს როგორც ზოგადკულტურული თვალსაზრისით – ძველი აღთქმის თარგმანების (განსაკუთრებით, ზეპირი თარგმანების) ზოგადი პრობლემების შესასწავლად, ისე ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისა და დიალექტოლოგიის საკითხების კვლევისათვის.

ჩვენი დაკვირვებით, თარგმანი მე-11-მე-12 საუკუნეებში უნდა იყოს შექმნილი. როგორც აღინიშნა, იგი თაობიდან თაობას გადაეცემოდა ზეპირი გზით და დღემდე შემოინახა (თუმცა კი დღეს აშკარაა მისი დაკარგვის საფრთხე), ბევრწილად ტრადიციული სახით. ებრაული სარწმუნოების მსახურნი წლობით სპეციალურად სწავლობდნენ ტექსტს და ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ იგი წინაპრებისაგან მიღებული ფორმით, მაგრამ, ბუნებრივია, აბსოლუტური სიზუსტით ტექსტის გადაცემა ვერ ხერხდებოდა, რასაც მრავალი მიზეზი განაპირობებდა: უპირველეს ყოვლისა, თვით რაბინების მეხსიერებითი უნარი და ზოგადი განათლების დონე (გვულისხმობთ სალიტერატურო ენასთან კავშირს), ასევე ცოცხალ სამეტყველო ენაში მიმდინარე ცვლილებანი, ადგილობრივი დიალექტის გავლენა, ივრითის (ებრაული ენის) ცოდნის “დოზა” და, შესაბამისად, ორიგინალის გავლენა და ა. შ.

უეჭველია “თავსილს” უდიდესი მნიშვნელობა ქართული ენათმეცნიერებისათვის. ეს ხომ ისტორიული ცოცხალი მეტყველების უიშვიათესი დოკუმენტია, რომლის სათანადოდ შესწავლაც დაგვეხმარება ენის ისტორიისა და ისტორიული დიალექტოლოგიის რიგი (იქნებ, კარდინალური) საკითხის გარკვევაში.

მოხსენებაში წარმოდგენილი იქნება ნიმუშები იმისა, თუ როგორ შეიძლება “თავსილს” მიხედვით თვალი გავადევნოთ ქართულ ენაში მიმდინარე ცვლილებებს.

რამდენიმე ნიმუში:

1. ნაწევარი. “თავსილი” ნაწევარს ხმარობს შეუზღუდავად. ნათელია, რომ ეს ივრითის გავლენის შედეგია, მაგრამ, მეორე მხრივ, ისიც უდავოა, რომ თარგმანის შექმნის უამს ნაწევარი აქ

ტიურად არსებობდა ქართულში, მაგრამ დაწყებული იყო მისი ხმარების ნორმათა შერყევა. ეს ეხება როგორც ნაწევრის ადგილს, ისე საკუთარ სახელებთან მის გამოყენებას და ა. შ.

2. ე. წ. წრფელობითის ფორმათა გამოყენება და მისი თანდათანობითი შეცვლა სახელობით-მოთხრობითის ფორმებით (მაგალითად, ერთსა და იმავე მუხლში: **თერახ დეებადა იგი აბრამ** და, მეორე მხრივ, **დეებადა იგი აბრამი**).

3. მიმართულებითი ბრუნვის ფორმები (მაგ, **სუქოთა** – სუქოთ ადგილის სახელია).

4. მრავლობითის თავისებური ფორმები (მაგ., **შთამომავლობები** – სხვათა შორის, მსგავს ფორმებს იყენებდა აკაკი წერეთელი).

5. სუბიექტისა და ობიექტის მრავლობითობის აღნიშვნის თავისებურებანი – ფორმათა მრავლგვარობა (მათ შორის **დაჰბადა** ზმნის ამოსავალი ფორმები აქტივ-პასივში).

6. საოცარი მრავალფეროვნება როგორც შეთანხმებული, ისე მართულ-შეთანხმებული მსაზღვრელისა (+საზღვრულისა). მაგ.: ერთი მხრივ: **შვილმან ჩემმან იოსებმან**, მეორე მხრივ, **ყმამან შენმან** ან **ყმამა შენმან**, და, მესამე მხრივ, **ყოველი გამოსულებმან**.

მოსენებაში განხილული იქნება ცოცხალი ენობრივი პროცესების ამსახველი სხვა ნიმუშებიც “თავსილიდან”, რაც უყოყმანოდ გვაძლევს შესაძლებლობას ეს თარგმანი შევაფასოთ როგორც უმნიშვნელოვანესი ძეგლი ქართული ენის ისტორიის შესასწავლად.

R. E n o c h (Ruben Enukeashvili) (Jerusalem)

### **Traditional Georgian-Jewish Oral Translation of the Book of "Genesis" and its Importance for Studying the History of the Georgian Language**

Traditional Georgian-Jewish oral translation of the Old Testament, known as “Tavsili” (Tavsili), has been orally transmitted throughout the generations for centuries. Until recently, it was unknown to the scientific community and thus has not been the subject of scientific research. We were



able to record on audiotape a few Tavsili versions of the Book of Genesis. The full text along with its commentary will be published in the nearest future (copies should be available for the conference).

The entire text has been recorded from one Rabbi, while some portions of the text have been recorded from two additional Rabbis. Tavsili is extremely important for the study of translations of the Old Testament, especially the oral translations. In addition, it is just as important for the study of history of Georgian language and its dialects.

By our estimation, the translation was created in 11<sup>th</sup> - 12<sup>th</sup> centuries. As previously mentioned, it has been orally transmitted throughout the generations and has survived until the present time (although the traditional text is in clear danger of being forgotten.) Rabbis and their students were studying the text for years trying to preserve its original form. However, it is clear that the text wasn't entirely transmitted in its original form due to multiple reasons.

First, due to the Rabbis' limited general educational level (or their knowledge of literal language), and their memory. Furthermore, due to changes in daily speech, influences of local dialects and their poor knowledge of Hebrew language, etc.

The importance of Tavsili for Georgian linguistics is immense. It is one of the rarest samples of historic, life speech. Its proper research will help us in the study of the history of the Georgian language and its dialects.

During the presentation, a couple of examples will be given, which will help us understand how Tavsili can be used to view the changes that took place in the Georgian language.

1. Article; Tavsili uses the article without limits. It's clear that this is due to the influence of Hebrew. On the other hand, it's also apparent, that at the time of creation of this translation the article has been actively used in Georgian, although, the process of changing the rules of its use has already begun. This pertains to the location of the article as well as its uses with Proper Names, etc;

2. Use of Stem Case forms and their gradual change to Nominative or Ergative Cases. For example in the same verse we have two different forms – **“Terax deebada igi Abram”** and **“deebada igi Abrami”**.

3. Directional Case Forms – for example, **suqota**. **Suqot** is the name of the place.

4. Peculiar plural forms – for example, **Stamomavlobaebi**. It is interesting that Akaki Tsereteli used similar forms.

5. Peculiarities of plural forms for subject and object.

During the presentation, other examples from Tavsili that describe the life speech processes will be discussed. This will help us realize the immense importance of Tavsili for the study of the history of the Georgian language.

И. Э ф е н д и е в , С. Э ф е н д и е в а (Махачкала)

### **Об источниках формирования лезгинской общественно-политической терминологии**

Общественно-политическая терминология лезгинского языка, как средство языкового выражения политических и социальных понятий, зафиксировала и отразила различные периоды истории лезгинского народа. Термины, обозначающие отжившие понятия, хотя еще и бытуют в языке, но уже в большей или меньшей степени стали историзмами. Появление историзмов, как правило, вызвано внеязыковыми причинами: социальными преобразованиями в обществе, изменением быта, развитием науки и культуры и т.д.

В отличие от устаревших слов историзмы не имеют конкурирующих эквивалентов-синонимов в лезгинском языке. Это объясняется тем, что устарели сами реалии, для которых эти слова служили наименованиями.

К группе историзмов, не имеющих в современном лезгинском языке соответствий, в связи с тем, что обозначаемые ими понятия перестали существовать, можно отнести небольшое количество терминов. Вытесняемые из употребления, эти слова не перестают существовать в языке и часто используются в художественной литературе для описания культуры и быта, картин и сюжетов исторических событий, отражения языкового колорита прошлых времен:

*сердер* ‘наместник’; *девриш* ‘дервиш’; *шигьи* ‘пятак, пять копеек’; *бигер* ‘барщина, общественная повинность (работа)’; *ахун* ‘ахунд, мулла’; *везир* ‘визирь’.

С развитием новых форм социальных отношений и изменением общественного устройства, устаревают ориентализмы и переходят в категорию пассивно функционирующих и являются наименованиями реалий старых форм государственного управления. Старая судебная, религиозная, финансовая терминология в связи с преобразованием старых учреждений, чинов, титулов переходит в разряд архаизмов. В лезгинском языке встречается значительное количество русских слов, не являющихся обозначениями новых реалий или предметов, но вытеснивших прежние заимствования из восточных языков. К ним относятся: *судья* (араб. *къази*), *секретарь* (араб. *дибир*), *орден* (араб. *шапакъат*), *контрреволюционер* (тюрк. *аксинкъилабчи*), *список* (перс. *сиязь*), *батрак* (перс. *муздур*), *министр* (перс. *везир*), *торговец* (перс. *безирган*), *гостиница* (перс. *муъманхана*), *армия* (тюрк. *кьуиун*), *врач, доктор* (араб. *гъаким, тЛебиб*), *закон* (араб. *къанун*), *приказ* вместе с тюрк. *буйругъ* (араб. *эмир*), *государство* вместе с араб. *гьукумат* (тюрк. *пачагьлугъ*), *отпуск* (араб. *муъгьлет, рухсат*), *печать* (перс. *муъгьуър*), *экзамен* (араб. *имтагъан*) и др. В данных парах восточные заимствования составляют корпус архаизмов, они отошли к пассивному словарному запасу лезгинского языка, то есть к словам, знакомым носителям лезгинского языка, но не употребляемым ими в обычной речи. Они могут использоваться в произведениях художественной литературы, как экспрессивно окрашенные слова, с целью создания особого колорита высокой, поэтической речи.

Со второй половины XIX века, после окончания Кавказской войны (1859 г.), начинается новый этап в истории русско-дагестанских отношений, который можно считать в плане дореволюционных русско-дагестанских языковых контактов наиболее результативным. Этот этап характеризуется заметным развитием торговли, сельского хозяйства и промыслов в Дагестане. Строительство шоссежных и грунтовых дорог, впоследствии и строительство железной дороги в Дагестане, имели определенное значение

для экономического и социального развития Дагестана, торгово-экономических связей его с различными центрами Российской империи.

Можно констатировать, что после присоединения Дагестана к России, и особенно после Октябрьской революции 1917 г., влияние восточных языков на дагестанские резко ослабло ввиду сильной экспансии русского языка. С этого времени лезгинская терминология начала разрабатываться, ориентируясь, в основном, на русскоязычную традицию, хотя тенденции к использованию арабской по происхождению лексики продолжали в течение определенного периода оставаться сильными. Ранние заимствования из русского языка в лезгинский, отражающие сферы социального взаимодействия носителей названных языков, относились к лексике административно-управленческой, военной, культурно-бытовой и т.д. Различные социальные и культурные перемены, преобразование государственного строя и жизненного уклада лезгин породили новые понятия, требовавшие новых наименований.

I. E f e n d i e v, S. E f e n d i e v a (Makhachkala)

### **On the Problem of Formation of Lezgian Social-Political Terminology**

The social-political terminology of the Lezgian language, being the means of lingual expression of the political and social names had fixed and reflected different periods of the history of the Lezghian nation. The terms which reflect archaic things, still exist in the language, but to some extent they had already become historical words. Their appearance as a rule is caused by extralinguistic reasons: social changes in the society, changes in household chores, development of science, culture, etc.

In comparison with the archaic words, historical words don't have competing equivalents-synonyms in the Lezgian language. This can be explained by the fact that the realities expressed by these terms are also out of time.

To such words we can include some certain amount of terms. These words being out of usage, still are often used in belles-lettres style to describe life and culture, pictures and the plots of the historical events as well as the reflection of the lingual coloration of the past years: *serder* "head, master"; *derviř* "dervish"; *řihi* "five-pence"; *biger* "social duty"; *axun* "mulla" (priest); *vezir* "councilor".

With the development of the new forms of social relations and change in social structure, the orientalisms which expressed the names of realities of ancient forms of governing of the country, became archaic and were transformed into categories of passively functioning ones. The old judicial, religious and financial terminology was transformed into the class of archaic words due to the changes in old establishments, titles and levels. In Lezgian language there are many Russian words which are not the names of new realities or things but which pushed away the borrowings from oriental languages. For example: *judge* (Arab. *čazi*), *secretary* (Arab. *Dibir*), *order* (Arab. *řhapaqat*), *counter-revolutioner* (Turk. *Aksinqalabči*), *list* (Pers. *řijah*), *slave* (Pers. *Muzdur*), *minister* (Pers. *Vezir*), *merchant* (Pers. *Bezirgan*), *hotel* (Pers. *Muhmanhana*), *army* (Turk. *kuřuř*), *doctor* (Arab. *hakim*, *řiebib*), *law* (Arab. *qanun*), *state* (Turk. *pačadnı*), *holiday* (Arab. *mühdut*, *ruxsart*), *seal* (Pers. *mühüt*), *examination* (Arab. *Imtaghan*), etc. These couples of words contain oriental borrowings which had become archaisms and they belong now to the passive layer of words in Lezgian, i.e. the words familiar to the Lezgian-speaking people, but which are not used by them in their every-day speech. They can be found in the literary works to emphasize the speech, to create special coloration of a high style poetic speech.

After the end of the Caucasian war (1859), since the second half of the XIX century, the history of Russian-Daghestanian relations faces a new stage, most effective. This stage is characterized by noticeable development of trade, agriculture, handicrafts in Daghestan. The constructing of roads and later, railways in Daghestan had certain significance for economic and cultural develop-

ment of Daghestan, trade-and-economic relations with different centers of the Russian empire.

We can state that after joining of Daghestan to Russia, especially after the Great October revolution in 1917, the influence of oriental languages on Daghestanian languages had sharply weakened due to strong expansion of Russian. Since, Lezgian terminology began to develop and orientated mostly on Russian tradition, though there still remained traditions of old Arabic vocabulary, which were strong enough for some more time. Earlier borrowings from Russian into Lezghian, reflecting spheres of social interaction of the speakers in the above-mentioned languages, related to the vocabulary of administration, governing, war, culture, etc. Different social and cultural changes, alteration of governing style and living standards of Lezgians had brought to life new terms, which demanded new names.

А. В а г а п о в (Грозный)

#### **К происхождению названий некоторых животных в чеченском языке**

**Buož** ‘козёл-вожак’ (инг. **buog**, ц.-туш. **b'ok'**). Восходит к пранах. **\*bag** (ср. чеч. мн. **bežaloj** < **bažiloj**), имеющему соответствия в кавказ. (каб. **bžen** ‘коза’, адыг. **bž'e** ‘рог’, дарг. **bek'**, лак. **bak'** ‘голова, главарь, вожак’) и и.-е. языках: др.-исл. **bokkr**, др.-в.-нем. **boc**, др.-ирл. **boc**, перс. **boz** ‘козёл’ < и.-е. **\*bog-** ‘крутой, с изогнутыми рогами’. Возможно, сюда же относится и сван. **pik'w** ‘кастрированный козёл’ (< **\*bik'w** < **\*bak'w**). Родственно чеч. **buoža** ‘мужчина’, мн. **buožarij**, **buožaber** ‘мальчик’, таб. **baž** ‘мальчик’, мн. **bažar**, лит. **buože** ‘голова, горб’, **buožis** ‘головастый человек’.

**Buorš** ‘бычок’ (инг. **buorš**, ц.-туш. **borš**, мн. **baršuj**). Соответствует др.-инд. **vrša-** ‘бык’, **vršan** ‘самец’, **varšati** ‘дождить’, авест. **varešna** ‘самец’, лат. **\*verses** ‘вепрь’, лит. **veršis** ‘телёнок’, лтш. **versis** ‘бык’. Исходная форма восст-ся в виде **barš** ‘оплодотворяющий’, ср. род. **baršan**, мн. **beršaloj** < **barshiloj**, **jett barše beana** ‘корова в течке’, **buoršalla**

‘оплодотворение, покрытие’. Возможно, сюда же относится и авар. **barši** ‘зрелость’, чам. **baršila** ‘созревание’.

**Bula** ‘зубр’ – даг. **\*bol'on** / **\*bul'un** ‘свинья’ (авар. **bul'on**, анд. **bol'on**, **bul'uni**), адыг. **blane** ‘мужественный, энергичный’, каб. **blane** ‘сильный’, ‘зверь’, ‘лань’ – и.-е. **\*bul-** ‘вздуваться, большой; бык’ (ср.-н.-нем. **bulle**, др.-англ. **bula**, **bull** ‘бык’, др.-сев. **boli**, др.-в.-нем. **boln** ‘большой’) – тюрк. **\*bolan** ‘лось, олень’. Восходит к форме **\*bulun** ‘крупное, могучее животное’, родственной чеч. **b-ula** ‘напрячь, вздуть, зарядить’, др.-инд. **bala** ‘сила’, **balavant** ‘сильный’, **bala-da** ‘бык’. Бросается в глаза, что германские формы фонетически и семантически наиболее близки чеченским.

**Saj** ‘олень’ (инг. **saj**, ц.-туш. **sag**). Образовано с помощью суф. **-z** от нах. **\*sa** ‘угол, рог’ и буквально означает ‘рогатое (животное)’, ср. типологически лат. **ceruus** ‘олень’, греч. **keras** ‘рог’, **kar** ‘голова’, нах. **\*kar** ‘голова, рог’ > чеч. **kur**, мн. **karraš**. Родственно чеч. **sag** // **stag** ‘человек’, иран. **\*saka** ‘развилка, сук, рог’, осет. **sag** ‘олень’.

**Sag** // **stag** // **tag** ‘муж, мужчина; человек’ (инг. **sag**, ц.-туш. **stak'**), имеющее параллели в кавказских (гуыз. **suk'u**, бежит. **suk'o**, цез. **žek'u**, хварш. **žik'wa** ‘человек’, лак. **ttukku** ‘осёл’) и некоторых других языках: хуррит. **taghe** ‘мужчина, самец’, др.-англ. **secg** ‘мужчина, человек’, англ. **stag** ‘самец-олень; холостяк’. Образовано лексико-семантическим способом от нах. **\*sag** ‘олень’ (> **stag** > **tag**). Переход значений ‘самец животного’ – ‘мужчина’ обычное явление в истории языков, ср., например, и.-е. **\*bog** ‘козел’, чеч. **buož** ‘козел’ – **buoža**, **buožarij** ‘мужчина, мужчины’.

**Su** // **stu** // **tu** ‘бык, вол’ (инг. **ust**, ц.-туш. **pst'u**). Восходит к пронах. архетипу **\*sa(r)** // **\*sta(r)** // **\*ta(r)**, соответствующему и.-е. **\*(s)taru** // **\*(s)taur-** ‘бык, вол’ (лат. **taurus**, лит. **tauras**, ст.-слав. **turъ**, др.-рус. **тур**, алб. **ta-rok**, галл. **tarvos**, др.-ирл. **tarb** ‘бык’) и семит. **\*stur** ‘сильный, крепкий, рослый’. Производной формой является чеч. **star-gha** ‘бычок’, инг. **sirgha**, коррелирующее с герм. **\*steur-ika** (ср.-в.-нем. **sterke** ‘телка’, др.-англ. **stierk**, англ. **stirk** ‘теленка’), образованным с помощью уменьш. суф. **ika** от герм. **\*steur** ‘бык’ (Watkins 2000, 2126).

**Vir** ‘осёл’ (инг. **vir**, ц.-туш. **vir**). Исходная форма **\*var** ‘сильный, крупный’ (ср. чеч. мн. **varraš**, ц.-туш. **varbi**), следовательно ни картв. **\*vir-**

‘осёл’, ни и.-е. \***wir**- ‘мужчина, герой, молодец’ (ср. лат. **vir** ‘мужчина’, прус. **vir** ‘мужчина’, лит. **vyras**, готск. **wair** ‘мужчина’, авест. **vira**, др.-инд. **viras** ‘мужчина, герой’, тох. А **wir** ‘молодой, молодец’) не могут быть источником нахского слова. Ср. сюда лак. **virī-čū** ‘герой’. Данные семантической типологии указывают на переход ‘самец животного’ – ‘мужчина, герой’, ср. чеч. **sag** ‘олень’ > **sag** ‘мужчина’, **buož** ‘козёл, вожак’ > **buoža** ‘мужчина’, энецк. **mar** ‘самец оленя, марал’ – чеч. **mar** ‘муж’, и.-е. \***mer-io** ‘молодой мужчина’; и.-е. \***ari** ‘нехолощенный баран’ > \***ari** ‘самец, мужчина’ (ср. нах. **ari ka** ‘нехолощенный баран’).

**Gowr** ‘лошадь’ (инг. **gowr**). Предполагая этимон ‘сильная, выносливая, подвижная, беговая’, сближаем с др.-инд. **gaura** ‘красноватый; буйвол’, лит. **gauras** ‘волосы’ (\*‘грива’), авест. **zavar** ‘сила’, др.-евр. **gavr-** ‘сила’, араб. **džavar** ‘бегущие’. Исходная форма \***gaur** Возможно, сюда относятся авар. **gabur** ‘шея’ < ‘грива’?, анд. карат. ботл. **garu** ‘шея’, тинд. годоб. **g<sup>h</sup>aru** ‘шея’ (Климов 2003, 102), рус. **каурый** (о масти лошади), **каурка**. Типологически ср. лат. **mannus** ‘лошадь’ при **mane** ‘грива’.

**Din** ‘конь, скакун’ (инг. **din**, ц.-туш. **don**). Соотносится с чеч. **die** ‘сила, мощь’, **donalla** ‘выносливость, стойкость’ < **dien-ulla**. Сопоставляем с др.-чеч. **dijna** ‘подвижный, энергичный, живой’, **din-gad** ‘ласка’ (буквально ‘юркая, подвижная кошка’), греч. **dynamis** ‘сила, мощь’, **dynamikos** ‘сильный, могучий’, **dynatos** ‘сильный, крепкий’, валийск. **dyn**, брет. **den** ‘человек’ < ‘крепкий, сильный’, нем. **diene** ‘служить, годиться’, **Diener** ‘слуга’. Буквальное значение – ‘подвижный, живой, энергичный, сильный’. Семантически ср. **gowr** ‘лошадь, конь’ при и.-е. \***gaur-** ‘крупный, сильный’.

**Ка** ‘баран’. Общенах.: чеч. мн.ч. **kuoj**, род.п. ед.ч. **koman**, инг. **ka**, ц.-туш. **kome**<sup>n</sup> ‘мужской, самцовый’. Основа широко представлена в даг. языках: авар. **kuj** ‘баран’ (> **čī** ‘человек’ < ‘мужчина, самец’), анд. **kun**, **kumi**, карат. **kuni**, лак. **ku** ‘баран’ (> **ku** ‘человек’), хинал. **ki** ‘самец’, дарг. чирах. **ku** ‘баран’, *мн.* **kumeь**, цудах. **čuj-meь**. Отсюда, возможно, слав. \***копь** (др.-рус. **копь**, **комонь** ‘копь’), неизвестного происхождения.

**Masar** ‘горный козел’, ‘серна’ (диал. **mesar**, инг. **mosar**, ц.-туш. **masor** ‘серна’, *мн.* **maserč**). От нах. **mas** ‘волос, перья’ (ср. и.-е. \***mas-** ‘волос, мох’, даг. **mix-**, **mux-** ‘шерсть’), что предполагает исходное знач.



‘шерстистый, длиннорунный’. Родственно чеч. *maša* ‘сукно’, др.-инд. *meša*, авест. *maeša* ‘овца’, шунг. *mexak* ‘горный баран’ < \**maiša-aka*.

*Xersig* ‘поросенок’ (инг. *xursk*). Образовано при помощи уменьш. суф. -ig от основы *h’ars-* // \**ph’ars-* ‘светлый, русый’, соответствующей и.-е. \**perk-* ‘пестрый, пятнистый’, \**pork’o* // ‘свинья’ (лат. *porcus*, лит. *paršas* ‘боров’, слав. \**porsen* ‘поросенок’).

*H’iex*<sup>1</sup> ‘горный тур’ (диал. *h’iek*, инг. *h’agh*, ц.-туш. *h’ax* ‘тур’, мн. *h’axar*). Диалектные данные (кист. *h’āx*, мн. *h’ōxarij*, итум. *h’ax*, мн. *h’axarij*) указывают на исходную форму \**h’ax* (< \**h’ak* // \**ph’ak*), неотделимую, на наш взгляд, от и.-е. \**p<sup>h</sup>ek<sup>u</sup>*- ‘скот’, иран. \**pak* ‘мелкий скот; овца, баран’ (авест. *pasu-* ‘скот’, хотан-сак. *pasa* ‘овца, мелкий скот’, пехл. *pah*, курд. *pas, pes*, афган. *psə* ‘овца; мелкий скот’, осет. *fys* ‘овца’). В индоевропеистике считается твердо установленной связь между и.-е. \**p<sup>h</sup>ek<sup>u</sup>*- ‘скот’ и \**p<sup>h</sup>ek<sup>u</sup>*- // \**ph<sup>h</sup>ek* ‘чесать шерсть; волос; овца’ (греч. *pekos* ‘стриженная шерсть; руно’, др.-в.-нем. *fahs* ‘волосы’, иран. *pas*, осет. *fasm* ‘шерсть осенней стрижки’, *fasyn* ‘расчесывать’), что позволяет нам привлечь сюда же нах \**p<sup>h</sup>ās-* ‘волокно, шерстинка, волос’ (> \**ph’āsa* > чеч. *h’āsa*). С фонетической т.з. (и не только!) интересно рассмотреть также омонимичную основу *h’iex*<sup>2</sup> ‘пещера’ (диал. *h’iek*, инг. *h’axar*, ц.-туш. *h’ex* ‘пещера’, *h’exare<sup>n</sup>* ‘пещеристый’). Восходит к форме \**ph’ex* < \**ph’ek*, мн. \**ph’ekar-š*, неотделимой от каб. *h’eku*, адыг. *h’ak<sup>u</sup>y* ‘печь’, рус. *пеку, печь, Печора*, др.-рус. *печера* ‘пещера’ (< \**некера*), афган. *poх* ‘печеный; зрелый’, алб. *pjek* ‘пеку’, иран. \**pak*, и.-е. \**pek<sup>u</sup>*- ‘печь, варить’ (Фасмер III 256).

*Esa* ‘теленка’ (инг. \**asa*, ц.-туш. *as*). Исходное пранах. \**as* // \**asi* ‘теленка, телка’ допустимо сближать с англ. *ass*, ср.-англ. *asse* ‘осел’. За вычетом классн. п. сближаем с даг. \**b-as-* ‘теленка’ (авар. *beče* < \**b-ese*, ахвах. *buša* < \**b-usa*, бежт. *biše* < \**bise*).

A. V a g a p o v (Grozny)

### On Origin of Some Names of Animals in Chechen

**Buož** 'he-goat' (Ing. **buog**, Bats. **b'ok'**). Origin from Pranakh. \***bag** (cf. Ch. pl. **bežaloj** < **bažiloj**), wich correlates to Kab. **bžen** 'she-goat', Adygh. **bž'e** 'horn', Dargva **bek'**, Lak **bak'** 'head, leader' and PIE \***bog-** 'with curved horns' in Oic **bokkr**, OHG **boc**, OIr **boc**, Pers **boz** 'buck'. Cf also Svan. **pik'w** 'castrated he-goat' (< \***bik'w** < \***bak'w**). Related to Chech **buoža** 'man', pl. **buožarij**, **buožaber** 'boy', Tab **baž** 'boy', pl. **bažar**, Lith. **buože** 'head, hump, bunch', **buožis** 'man with big head'.

**Buorš** 'stirk' (Ing **buorš**, Bats **borš**, pl. **baršuj**). Related to Skrt. **vrša-** 'bull, ox', **vršan** 'male', **varšati** 'to rain', Avest. **varešna** 'male', L \***verses** 'wild boar', Lith. **veršis** 'calf', Latv. **versis** 'ox'. Originally **barš** 'fecundating, impregnating', cf Gen. **baršan**, pl. **beršaloj** < **baršiloj**, **buoršalla** 'fecundation, impregnation'. Possibly related to Avar **barši** 'maturity', Cham. **baršila** 'maturing'.

**Bula** 'bison' – Dag. \***bol'on** / \***bul'un** 'swine, hog' (Avar **bul'on**, Andi **bol'on**, **bul'uni**), Adygh **blane** 'courageous, energeting', Kabar. **blane** 'strong', 'best', 'fallow-deer, doe' – PIE \***bul-** 'swell, big; ox' (MHG **bulle**, OE **bula**, **bull** 'ox', ON **boli**, OHG **boln** 'big') – Turk \***bolan** 'els, stag'. From Nostratic \***bulun** 'big, strong animal', related to Chech. **b-ula**<sup>n</sup> 'strain, load (gun)', Skrt **bala** 'force', **balavant** 'strong', **bala-da** 'bull'.

**Saj** 'stag' (Ing **saj**, Bats **sag**). Formed with suff. **-g** from Nakh. \***sa** 'corner, horn' and literally means 'horned animal', cf. semantically Lat. **ceruus** 'deer', Greek **keras** 'horn', **kar** 'head', Nakh \***kar** 'head, horn' > Chech. **kur**, pl. **karraš**. Related to Ch. **sag** // **stag** 'man', Iran \***saka** 'fork, bifurcation, branch, horn', Osset. **sag** 'stag'.

**Sag** // **stag** // **tag** 'husband, man' (Ing **sag**, Bats **stak'**), having parallels in Caucasian languages (Gunzib **suk'u**, Bezhit. **suk'o**, Tcezh. **žek'u**, Khvarsh. **žik'wa** 'man', Lak **ttukku** 'donkey') and some other languages: Hurrit. **taghe** 'man, male', OE **secg** 'man', Eng. **stag**. Nakh. \***sag** 'stag' (> **stag** > **tag**).

**Su** // **stu** // **tu** 'ox' (Ing **ust**, Bats **pst'u**). From Nakh \***sa(r)** // \***sta(r)** // \***ta(r)**, related to PIE \*(s)**taru** // \*(s)**taur-** 'ox, bull' (Lat. **taurus**, Lith. **tauras**, O-Sl. **turь**, ORus. **myp**, Alb. **tarok**, Gall. **tarvos**, OIr. **tarb** 'ox') and Semit.

\***stur** ‘strong, hard, stalwart’. Formed Chech. **star-gha** ‘stirk’, Ing **sirgha**, corresponding Germ. \***steur-ika** (MHG **sterke**, OE **stierk**, E **stirk** ‘calf’), wich made by dimin. suff. **-ika** or Germ. \***steur** ‘ox’ (Watkins 2000, 2126).

**Vir** ‘donkey’ (Ing **vir**, Bats **vir**). Praform \***var** ‘strong, great’ (cf. Ch. pl. **varraš**, Bats. **varbi**). Related to Lak **vir-i-ču** ‘herou’, Kartv. \***vir-** ‘donkey’, PIE \***wir-** ‘man, hirou’ (cf. Lat. **vir** ‘man’, Prus **vir** ‘man’, Lith. **vyras**, Goth. **wair** ‘man’, Avest. **vira**, Skrt. **viras** ‘man, herou’, Tokh. A **wir** ‘young man, good boy’). Semantic change like ‘male’ > ‘man, herou’, cf. Chech. **sag** ‘stag’ > **sag** ‘man’, **buož** ‘he-goat, leader’ > **buoža** ‘man’, Enets. **mar** ‘stag’ – Chech. **mar** ‘husband’, PIE \***mer-io** ‘young man’; PIE \***ari** ‘uncastrated ram’ > \***ari** ‘male, man’ (cf. Nakh **ari ka** ‘uncastrated ram’).

**Gowr** ‘hors’ (Ing **gowr**). Related to Skrt. **gaura** ‘redish; buffalo’, Lith. **gauras** ‘hair’ (\*‘mane’), Avest. **zavar** ‘force’, Old Jewish. **gavr-** ‘force’, Arab **džavar** ‘runing’. Original form is \***gaur** ‘strong, active, racing’. Compare with Avar. **gabur** ‘neck’ < ‘mane’?, Andi, Karat., Botl. **garu**, Tind., Godob. **g'aru** ‘neck’ (Климов 2003, 102), Rus **каурый, каурка**. Cf.: typologicly Lat. **manus** ‘horse’ – **mane** ‘mane’.

**Din** ‘fast horce, racer’ (Ing. **din**, Bats. **don**). Related to Chech. **die** ‘force, power’, **donalla** ‘endurance, steadfastness’ < **dien-ulla**, Old Chech. **dijna** ‘qwickly, energetic, vivly’, **din-gad** ‘weasel’ (litterally ‘brisk, qwickly cat’), Greek **dynamis** ‘force, power’, **dynamikos** ‘strong, mighty’, **dynatos** ‘hard, strong’, Welsh **dyn**, Bret. **den** ‘man’ < ‘strong, hard’, G **dienen** ‘serve’, **Diener** ‘(man)servant’. Literally mean – ‘active, energetic, strong’. Semantically cf **govr** ‘horse’ and PIE \***gaur-** ‘big, strong’.

Nakh \***ka** ‘ram’ in Chech. **ka** ‘ram’, pl. **kuoj**, Gen. singl. **koman**, Ing. **ka**, Bats **kome**<sup>n</sup> ‘male’. Cf.: also Avar. **kuj** ‘ram’ (> **či** ‘man’), Andi **kun, kumi**, Karat. **kuni**, Lak **ku** ‘ram’ (> **ku** ‘man’), Khinalug **ki** ‘male’, Dargwa Chirakh. **ku** ‘ram’, pl. **kumeb**, Cudakhar. **čuj-meb**. Probably from here Slav. \***копь** (Rus. **конь, комонь** ‘horse’), unknown origin.

**Masar** ‘mountain he-goat’, ‘chamois’ (dial. **mesar**, Ing. **mosar**, Bats **masor** ‘chamois’, pl. **maserč**). From Nakh. **mas** ‘hair, feaders’ (cf. PIE \***mas-** ‘hair, moss’, Dag. **mix-**, **mux-** ‘wool’), originally mean is ‘woolly, fleecy’. Related to Chech. **maša** ‘cloth’, Skrt. **meša**, Avest. **maeša** ‘sheep’, Shugn. **mexak** ‘mountain ram’ < \***maiša-aka**.

**Xersig** ‘sucking-pig’ (Ing. **xursk**). Formed with diminutive suff. **-ig** from **h’ars-** // **\*ph’ars-** ‘fair’, related to PIE **\*perk-** ‘motley, spotty’, **\*pork’o** ‘pig, swine’ (Lat. **porcus**, Lith. **paršas** ‘hog’, Slav. **\*porsen** ‘sucking-pig’).

**H’iex**<sup>1</sup> ‘Caucasian goat’ (dial. **h’iek**, Ing **h’agh**, Bats **h’ax**, pl. **h’axar**). From **\*h’ax** (< **\*h’ak** // **\*ph’ak**), wich related to PIE **\*p<sup>h</sup>ek<sup>u</sup>-** ‘cattle’, Iran. **\*pak** ‘small cattle; sheep, ram’ (Avest. **pasu-** ‘cattle’, Khotan-sak. **pasa** ‘sheep’, Pekhl. **pah**, Kurd **pas, pes**, Afg. **psə** ‘sheep’, Osset. **fys** ‘sheep’).

**Esa** ‘calf’ (Ing. ‘**asa**, Bats **as**). Proto-Nakh **\*as** // **\*asi** ‘calf, stirk’ probably related to E **ass**, ME **asse** ‘donkey’. Also cf.: Dag. **\*b-as-** ‘calf’ (Avar **beče** < **\*b-ese**, Akhvakh **buša** < **\*b-usa**, Bezt. **biše** < **\*bise**), where **b-** is a gender mark.

K. W a m l i n g (Malmoe)

### Agreement in Circassian Pentavalent Verbs

The general frame of this paper is the interest in the range of variation in human languages, and in this particular case, the range of variation in verbal agreement.

William Croft, the prominent typologist and disciple of J. Greenberg, maintains that “the maximum of indexed arguments is four: A, T, G and either a benefactive [...] or a causer in a causative construction” (Croft 2003). He refers to the Bantu language, Kinyarwanda and North Caucasian Abaza.

This point is further developed in the paper and it is noted that the system of subject and object agreement in the Circassian languages is even richer. The prefixal slots for person and number markers of the Circassian verb amount to a maximum of five (Kumakhov & Vamling 2006). This is found, for instance, in derived verbs resulting from causative, comitative and/or benefactive derivati-on. Although  $\emptyset$ -marking is common in the agreement system, a pentavalent verb may include five overt agreement markers, as in (1) below.

- (1) W-a-χ°ə-r-je-z-ye-t-a-s'  
 O2SG-OO3PL-V-OO3SG-OO3SG-S1SG-CAUS-give-PF-ASSRT  
 ‘I made him give you to him for their sake’

The Northwest Caucasian languages thus present a challenge to the assumed limits on variation in verbal agreement.

კ. ვ ა მ ლ ი ნ გ ი (მალმე)

### შეთანხმება ჩერქეზულ ხუთვალენტიან ზმნებში

ძირითადი არსი ამ სტატიისა არის დაინტერესება ენაში ვარიანტების სფეროთი და ამ განსაკუთრებულ შემთხვევაში – სახესხვაობებით ზმნურ შეთანხმებაში.

უილიამ კროფტი, გამომჩენილი ტიპოლოგისტი და ჯ. გრინბერგის მოსწავლე, ამტკიცებს, რომ ინდექსირებულ არგუმენტთა მაქსიმუმი ოთხია: A, T, C და ბენეფაქტივი ან მიზეზი კაუზატიურ კონსტრუქციაში (კროფტი 2003). იგი განიხილავს ბანტუს ენას, კინიარვანდას და ჩრ. კავკასიურ აბაზურს.

სტატიაში ეს თვალსაზრისი უფრო ღრმად არის განვითარებული და აღნიშნულია, რომ ჩერქეზულ ენებში სუბიექტისა და ობიექტის შეთანხმების სისტემა უფრო მდიდარიც კი არის. პრეფიქსული ჭრილი ჩერქეზული ზმნის პირისა და რიცხვის ნიშნებისთვის შეადგენს მაქსიმუმ ხუთს (კუმახოვი და ვამლინგი 2006). ეს, მაგალითად, შეიმჩნევა კაუზატიური, კომიტატიური და / ან ბენეფაქტიური დერივაციის შედეგად მიღებულ ზმნებში. მიუხედავად იმისა, რომ Ø – ნიშანი საერთოა შეთანხმების სისტემაში, ხუთვალენტიანი ზმნა შესაძლებელია შეიცავდეს ხუთ აშკარა შეთანხმების ნიშანს, როგორც ეს მოცემულია ქვემოთ (1).

- (1) W-a-χ<sup>o</sup>-r-jc-z-ye-t-a-s'  
O2SG-OO3PL-V-OO3SG-OO3SG-S1SG-CAUS-give-PF-ASSRT  
'I made him give you to him for their sake'

„მე ვაძიებლე იგი მიგეცა მისთვის მათი გულისთვის“

ამდენად, ჩრდ.-დას. კავკასიური ენების მაგალითი მოითხოვს ზმნური შეთანხმების დღემდე არსებული ნორმის გადასინჯვას.